Ekonomi HAYDUTLARI

Yolsuzluk, Şiddet ve Ulusların Yoksulluğu

RAYMOND FISMAN
&
EDWARD MIGUEL

ÇEVİREN:
TUNCEL ÖNCEL

"İKTİSATLA İLGİLİ BİR KİTAP NADİREN BU KADAR ÖNEMLİ VE EĞLENCELİ OLMUŞTUR" STEVEN D. LEVITT GÖRÜNMEYEN EKONOMİ'NİN ORTAK YAZARI

elif

İçindekiler

Birinci Bölüm
İktisadi Kalkınma Mücadelesi 1

İkinci Bölüm
Suharto A.Ş. 25

Üçüncü Bölüm
Kaçakçılık Açığı 59

Dördüncü Bölüm
Doğuştan mı, Sonradan mı: Yolsuzluğun Doğasını Anlamak 84

Beşinci Bölüm
Su Yoksa Barış da Yok 123

Altıncı Bölüm
Binlerce Küçük Kesikle Gelen Ölüm 150

Yedinci Bölüm
Savaştan Dönüş Yolu 175

Sekizinci Bölüm
Ekonomi Haydutlarıyla Savaşmayı Öğrenmek 204

Son Söz
Bu Sefer Daha İyisini Yapmak 227

Teşekkür 231
Notlar 235
Dizin 259

Birinci Bölüm

İktisadi Kalkınma Mücadelesi

Dünyaca ünlü Kenyalı roman yazarı Ngugi Wa Thiong'o, 22 yıllık sürgün hayatının ardından 2004 yazında ülkesine döndü. Son romanını yazmasının üzerinden 10 yıldan fazla zaman geçmiş olan yazar, Nairobi'ye yeni romanı *Wizard of the Crow*'u kaleme almak için gelmişti. Kenya'nın 1963'te bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından yayınlamaya başladığı bir düzine kadar roman ve öykü sayesinde ünü Kenya'nın dışına taşarak dünyanın dört bir yanına yayılmıştı. Ngugi, gerek özenle işlediği karakterleriyle, gerekse kayıpları ve acıları dile getiren, insanın içini acıtacak kadar tanıdık gelen olay örgüleriyle Avrupa sömürgeciliğinin arkasında bıraktığı şaşırtıcı çelişkileri iyi yakalıyordu.

Ngugi bu çelişkileri bizzat yaşamış ve Kenyalı yurttaşların birçoğuyla paylaştığı deneyimlerden esinlenmişti. Ngugi, Kenya'nın Britanyalı sömürgecilere karşı Mau Mau ayaklanmasıyla sarsıldığı 1950'li yıllarda yetişkinliğe adım atıyordu. Britanya'ya karşı çıkan diğer binlerce Kenyalı ile birlikte

yaşamını kaybeden erkek kardeşinin öldürülmesine tanık olmuştu. 1963'te emperyalist Britanya, ülkeden ayrılırken Kenya ulusunun doğuşunu hemşerileriyle birlikte kutluyordu. Ancak ikinci özgür Kenya hükümeti döneminde de büyük sıkıntılar yaşadı; ülkenin kendi kendini yönetmeye başlamasına ve parlak bir gelecek inancının hissedilmesine karşın, bağımsızlık sonrası kurulan rejime yönelttiği sert eleştiriler yüzünden yıllarca takibata uğrayıp hapis yatmasının ardından 1980'lerde Kenya'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Jomo Kenyatta'nın bağımsız Kenya'nın ilk devlet başkanı olmasından yalnızca dört yıl sonra 1967'de yayınlanan *A Grain of Wheat* gibi romanlar, Batı imparatorluklarının parçalanmasıyla yeşeren umutlar karşısında yaşanan hayal kırıklıklarına (ekonomik zenginlik hayalleri karşısında yeni hükümetin tohumlarını ektiği yolsuzluk öykülerine) açılan bir penceredir. Özgür Kenya'nın çalkantılarla geçen ilk yıllarını anlatan bir masal olan *A Grain of Wheat*, Britanya döneminden miras kalan yolsuzluk ile şiddetin yol açabileceği şeylerden duyulan korkuya eşlik eden parlak bir gelecek umudunu gayet iyi kavrar. "Bağımsızlık, toprağı Afrikalıların eline mi verecek? Köyde yaşayan küçük adam için bir fark yaratacak mı?" sorusu, Ngugi'nin başkahramanı Gikonyo'nun dilinden roman boyunca düşmez.[1]

1950'li ve 1960'lı yıllarda, Kenya'dan Sierra Leone'ye, Hindistan'a, Pakistan'a kadar bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin yurttaşlarının zihinlerinde hep aynı soru yankılanıyordu. Gelecek ne getirecekti? Özgürlük, iş, barış ve refah mı? Bu kaygıları besleyen duygular, Ngugi'nin romanlarının uluslararası çapta ilgi görmesine yardımcı oldu; 30'dan fazla dile çevrilen romanları bugün Afrika edebiyatının klasikleri arasında sayılıyor. Ngugi açısından bakıldığında, bağımsız-

lıktan sonra sürgünde geçen yıllar, övgüyle karşılanan bir yazar olarak rahat yaşamasını sağladı. New York Üniversitesi'nde Erich Maria Remarque Dil Profesörü olarak dersler verdi; halen Yazı ve Çeviri Merkezini yönettiği California Üniversitesi'nde (Irvine) hocalık yapıyor. 2004'te, geçmişe duyduğu öfkeyle değil, iyimserlik bir gelecek umuduyla Kenya'ya geri döndü. "Aklım, kalbim ve kollarım açık olarak geri dönüyorum. Sizlerle konuşmaya geldim. Öğrenmeye geldim", diye sesleniyordu Nairobi'ye indiğinde kendisini karşılamaya gelen kalabalığa.[2]

Ancak, Kenya'yı uzun yıllar boyunca yöneten ve epeyce bir zamandır yazarın peşini bırakmayan diktatör Daniel arap Moi'nin demokratik seçimlerle iş başına gelecek bir hükümete yol vermek üzere görevinden ayrılmasından kısa bir süre sonra Ngugi'nin yurda dönmesinin doğurduğu coşkuya, umuda ve sevince rağmen, yazar Nairobi'de kiraladığı apartman dairesinde vahşice saldırıya uğradı, dövüldü, yüzünde sigara söndürüldü; eşi Njeeri tecavüze uğradı. Birçok kişi saldırıyı, eski rejimin, Ngugi'nin Kenyalı siyasetçilere ve ülke siyasetine yönelttiği açık eleştirilerin intikamını alması olarak yorumladı; aynı zamanda, Kenya halkının çaresizliğini ve gerçekleşmemiş özlemlerini hatırlatan bir olaydı bu. 2008'in başında Kenya'da yaşanan yaygın siyasi şiddet, paralellikleri daha da yakıcı hâle getirdi.[3]

Böyle olmaması gerekiyordu.

Geçtiğimiz 40 yıllık dönemde insanlık tarihinin en büyük ekonomik mucizelerinden bazılarına tanık olduk. 1963'te, Güney Kore'de veya Kenya'da yaşayan sıradan bir insan yılda yalnızca birkaç yüz dolar kazanıyordu. Pek çok kişi köy-

lerde çiftçi olarak çalışıyor, kıt kanaat geçiniyordu. O zamanlar, bin yılın sonuna gelindiğinde hangi ülkenin zengin olacağı üzerine bahse girecek olsanız, paranızı hangi ülkeye yatırmanızın daha akıllıca olacağını kestirmeniz pek de mümkün değildi. Her iki ülke de sömürgelikten kurtulma sürecine eşlik eden yıkıcı silahlı çatışmaların ardından toparlanmaya çalışıyordu. Güney Kore 1960'ların başlarında okur–yazarlık oranlarını yükseltmişti, ancak Kenya'nın, aralarında kahve, pamuk ve çay üretimine uygun, dünyanın en verimli topraklarının da bulunduğu çok daha zengin doğal kaynakları vardı.

Tekstil ürünleriyle başlayan, çelik üretimiyle devam eden ve en sonunda da piyasanın üst kesimine hitap eden tüketici malları ile ileri teknolojinin kullanıldığı elektronik ürünlerini üreten Güney Kore, bugün dünyanın zengin ülkeleri arasında yer almasını sağlayan büyük bir ekonomik sıçrama gerçekleştirmiştir. Güney Kore yurttaşları, hem eski sömürgecileri olan Japonya ile, hem de Avrupa uluslarının çoğuyla boy ölçüşen bir yaşam standardına sahipler. Ancak, ortalama bir Kenyalının durumu günümüzde 1963'te olduğundan daha iyi değil.

Yolunda gitmeyen neydi? Tarihin son 40 yıllık dönemine baktığımızda, Güney Kore'nin (Malezya, Tayland ve şimdi de Çin'in) Avrupa ve Kuzey Amerika ile gelir uçurumunu kapatırken, Bangladeş, Pakistan, Orta Amerika ile Sahraaltı Afrika'nın büyük bir kısmının aşırı yoksulluğa saplanıp kalmasından ne gibi dersler çıkarabiliriz?

Her ikimizin de her sabah yataktan kalkıp işe gelmemizi sağlayan işte bu muamma; bu muammanın çözülmesi, sizlerle paylaşacağımız araştırmamızın nihai amacını oluşturuyor. Bu kitap, yoksul ülkelerin neden yoksul oldukları konu-

sunda tekil bir açıklama yapmaya çalışmıyor. Size büyük ve her şeyi kapsayan bir yoksulluk (veya başka bir şey) teorisi satmaya çalışanlara temkinli yaklaşmanız sizin için iyi olur. İnsan toplumları buna izin vermeyecek kadar karmaşıktır.

Ancak, bu kadar can sıkıcı bir sorun konusunda hiç kimsenin ilerleme kaydedemeyeceği görüşünü de paylaşmıyoruz. 1963'ten bugüne gelinceye değin çok sayıda zorlu ders öğrendik. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Kenyalıların deneyimleri (yani alın terlerinin meyvelerinin yolsuzluklar yüzünden heba olması ya da şiddet sonucunda tahrip olması), Kenya'nın modern ekonomi deneyiminde fazlasıyla merkezi bir yer işgal ettiği kadar bu deneyimden ayrı tutulması da imkânsız olan yolsuzluk ve şiddet belalarının habercisidir. Göreceğimiz üzere Kenya'nın hikâyesi benzersiz değildir: Endonezya'nın sömürgecilik sonrası dönemde yağmalanmasından Orta Amerika ile Afrika'nın kanlı iç savaşlarına varıncaya kadar yolsuzlukla şiddetin yıkıcı gücü herkesin görebileceği kadar belirgindir.

Ekonomi Haydutlarının Dönemi ve Yaşamları

Al Capone bir haydut, zalim ve merhametsiz bir katil olarak hatırlanır. Capone'un, Chicago'nun Kuzey Yakası çetesine katılıp nihayetinde de çetenin lideri olmadan önce Baltimore'da muhasebecilik yaptığı pek bilinmez.[4] Görece alçakgönüllü ve belki de monoton bir iş olarak görülen muhasebeciliği Capone gibi bir hayduta yakıştırmayız genellikle. *Yaralı Yüz* ya da *Baba* filmlerinde Al Pacino'nun hesapları denkleştirmekle uğraştığı ya da mali bilançolara gömülüp kaldığı sahneler yoktur. Ancak, Capone'un muhasebeci olarak aldığı eğitim, suça dayalı devasa iş imparatorluğunu

yönetmesine yardımcı olmuştur. Buradaki önemli kelime *iş*-tir, ancak kaderin cilvesine bakın ki Capone'un işi fuhuş, kumar, haraç kesme ve (yasak olduğu dönemde) içki satma gibi anlaşmazlıkların avukatlarla değil de makineli tüfeklerle çözümlendiği yasa dışı ticaret dalları olmuştur.

Biyografi yazarı Robert Schoenberg'e göre Capone "eylemlerinin gerisinde belirli, akılcı ve anlaşılabilir nedenler olan, suç oluşturan şeylerle uğraşan bir iş adamı" idi.[5] O tam bir ekonomi haydududur: 1920'lerin Chicago'sunu kasıp kavuran acımasız ve kanun tanımaz bir suçlu, ancak işini oldukça akılcı ve hesaplı bir şekilde yapan bir adam.[6] Evet merhametsiz bir katil, ancak Capone için şiddet, paranın dönmesini sağlayan basit bir araçtı.

Capone gibi haydutların patolojik acımasızlıkları onları özellikle itici yapar (onlarınki asla tutku suçları değildir, hesaplı şekilde işlenmiş suçlardır), ancak aynı zamanda büyük bir cazibe kaynağıdırlar. Bununla birlikte para ve gücün yönlendirdiği dar çıkarcılıkları, iktisatçıların onları anlamasını kolaylaştırır. Biz iktisatçılar, davranışların yönetilmesinde duyguların ne kadar önemli olabileceğinin elbette farkındayız (ne de olsa biz de insanız). Ancak, iktisatçıların incelemeyi seçtikleri insan davranışları, *Homo economicus* [*iktisadi insan*] türünde somutluk kazanıyor: Eylemleri ve seçimleri anlık dürtülere değil de mantıklı kararlara dayanan, akılcı ve kendi çıkarına göre hareket eden insan. Eğer Capone gibi suç işlemeye eğilimli tipler modellerimizdeki kendi çıkarına göre hareket eden ideal tipe oldukça yakınsa, o zaman iktisadi analiz, yolsuzlukla ve diğer kanuna karşı gelme biçimleriyle nasıl mücadele edeceğimizi bulmakta faydalı bir araç olabilir.

Sahraaltı Afrika'nın zorba savaş ağalarından Güney Çin Denizi'nin kaçakçılarına kadar bu kitapta yer alan karakterlerin iktisadın mantıksal yasalarına gerçekten de riayet ettiklerine inanmak için iyi bir nedenimiz var. Bunu anlamak için vergilerinizi öderken ufak tefek hilelere başvurmanıza ya da hesabı ödemeden lokantadan sıvışmanıza neyin engel olduğunu düşünmeniz faydalı olacaktır. Yakalandığınız takdirde maruz kalacağınız hukuki sonuçların doğurduğu korku bunun bir nedenidir. Ancak, vergi hileleri nadiren cezalandırılır ve cezalar genellikle hafiftir; öte yandan, herhangi bir hukuki ceza riskiyle karşı karşıya kalmadan garsona bahşiş vermeyebilirsiniz (elbette aynı lokantaya bir daha giderseniz pek hoş karşılanmayabilirsiniz). Oysa çoğu insan genellikle doğru şeyi yapar. Bizi yasaları çiğnemekten alıkoyan şey, para cezaları ya da hapis cezasından ziyade yapılan şeyin doğru olmadığı gerçeğidir. Vicdanımız bizi sınırlamaktadır.

Ancak, Capone gibi anti–sosyal kişilikler, bu gibi sorumluluklardan görece daha az nasiplenmişlerdir. Dolayısıyla, eğer birisi aynen onlar gibi dar kişisel çıkarlarla hareket edecek olursa (vergiler ya da lokanta hesapları konusunda hile yaparak, hatta birkaç dolar fazla kazanmak için iş dünyasındaki rakiplerini öldürerek), bu kişinin vicdani kaygılarla sınırlanmayan, suça eğilimli bir karakter olmasını bekleriz: İşte bu gibilerine "ekonomi haydutları" diyoruz. Göreceğimiz üzere hepimizin içinde biraz ekonomi haydudu vardır. Çaresiz durumda kalan herkes mantıksal olan hayatta kalma hesabına göre hareket eder, vicdan vazgeçilen bir lüks hâline gelir.

Bu kitabın ve kitaba dayanan araştırmanın hedefi, ekonomi haydutlarının yol açtıkları yolsuzlukla şiddetin yarattığı tahribatı anlamak ve iktisadi kalkınma üzerindeki etkilerini

tespit etmektir. (Sorunun önemini kavrayabilmek için Chicago belediye başkanı Capone'un ya da devlet başkanı Capone'un yönetimi altında yaşamanın nasıl bir şey olacağını hayal etmeye çalışın. Ne yazık ki, cani haydutlar tarafından yönetilmenin ne anlama geldiğini kavramak için gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanların çoğunun hayal güçlerini kullanmalarına zaten ihtiyacı yok).

Şüphesiz cevapların hepsine sahip olmasak da, geçtiğimiz on yıl boyunca yolsuzluğa ve şiddete anlam vermeyi amaçlayan araştırma maceramızda bazı çarpıcı gerçekleri (ve şaşırtıcı çözümleri) ortaya çıkardık.

Amerikan akademik kurumlarında (Ray Columbia İşletme Okulu'nda ve Ted California Üniversitesi'nde) kalkınma iktisadı alanında araştırmalar yapıyor ve dersler veriyoruz. Ancak araştırmamız bizi fildişi kulelerden çıkıp gerçek dünyaya daha yakından bakmaya zorladı. Ekonomik detektiflik çalışmamız, küresel yoksulluğun kaynaklarını yeni bakış açılarıyla inceleme çabamızda bizi ücra Kenya köylerinden tutun da Endonezya borsasına kadar götürdü. En olmadık yerlerde yolsuzluk ve şiddetle ilgili beklenmedik cevaplar bulduk: Ülkeye kaçak giren Çin tavuklarında, Manhattan'da diplomatlara kesilen park cezalarında, hatta Tanzanya'nın cadı avları hakkındaki hikâyelerde.

Gelişmekte olan dünyanın göz alıcı gökdelenleri ile kırsal bölgelerinin kıvrılıp giden yolları arasında yaptığımız keşif gezilerinden edindiğimiz içgörüleri iktisadi analizle harmanlamanın bize öğrettiği dersleri bu kitapta bir araya getiriyoruz. Bu derslerin, Kenyalıların ve gelişmekte olan dünyanın geri kalanında yaşayanların, kendileri ile çocukları için besledikleri ekonomik özlemleri eninde sonunda gerçekleştirmelerine bir nebze de olsa yardım edeceğini umuyoruz.

Karşımızdaki sorunun, yani küresel yoksullukla en iyi nasıl mücadele edileceği sorusunun çığır açıcı bir öneme sahip olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Söz konusu olan insanların çoğunun esenliğidir. Dünya Bankası'nın yaptığı son hesaplamalara göre bir milyar insan günde 1 dolardan daha az bir gelirle yaşamını sürdürürken, dünya nüfusunun yarısının (yaklaşık 3 milyar insanın) günlük geliri 2 doların altında.[7]

İnsanlar bu kadar az gelirle yaşamlarını nasıl sürdürebiliyorlar? Cevap acımasız ama oldukça basit: Son derece kötü koşullarda. Açlık milyonlarca insanın günlük yaşamını karartıyor; sağlık hizmetleri ya çok sınırlı ya da hiç yok. Savaşın yıkımına uğramış Çad, Nijer ve Sierra Leone'de yetişkin nüfusun okur–yazarlık oranı hâlâ % 30'un altında ve çocukların 1 yaşına gelmeden ölme olasılığı liseden mezun olma şanslarından daha fazla.

Küresel yoksulluk, kendi sınırlarının ötesinde neler olup bittiğiyle (farkında olmasalar bile) pek ilgilenmeyen Amerikalılar (ve Batı dünyasının diğer ayrıcalıklı yurttaşları) için bile oldukça önemli bir konu. Bu kitapta tekrar tekrar göreceğimiz üzere gezegen üzerindeki tüm insanların birbiriyle yakından bağları var. Yoksulluk, çaresizliği ve memnuniyetsizliği besliyor: Kökenleri Ortadoğu'nun gecekondu mahallelerinde ve Kongo Nehri havzasını derinden yaralayan yağmur ormanlarının tıraşlanmasında yatan terörist tehditler, çevrenin bozulması ve diğer küresel belalar her gün gazete başlıklarını süslüyor. Küresel yoksulluk sorunuyla uğraşmak, zengin olsun yoksul olsun, tüm dünya için bir zorunluluktur.

Yeni Kuşak için Umut Var mı?

Uluslararası iktisadi kalkınma, her birkaç yılda bir ABD'de halkın gündemine yeniden giriyor. Angelina Jolie ve U2 grubu üyesi Bono gibi yıldızların gücü sayesinde (keza HIV/AIDS hastalığının yürek burkucu görüntüleri ile Sudan Darfur'daki soykırımın da etkisiyle) Afrika'nın içler acısı durumu son zamanlarda yeniden dikkatleri çekmeye başladı. Borçların hafifletilmesi ve Amerika ile Avrupa'nın uluslararası yardımlar konusunda daha cömert davranması konusunda talepler duyuyoruz. Bill Gates ve Warren Buffet gibi girişimciler, sıtmayla mücadele, AIDS tedavisi ve Afrikalıların eğitilmesi, nihayetinde de "yoksulluğu tarihe gömmek" için servetlerinden on milyarlarca dolar harcıyorlar.[8]

Ama bu yollardan daha önce de geçmiştik. Bizim kuşağımız, LiveAid konserlerini ve Etiyopya iç savaşı sırasında yaşanan korkunç 1984 kıtlığının ardından "We Are The World" albümlerini görmüştü –starların gücü (Bono yine oradaydı) ile kupkuru bir toprak üzerinde ölmeye terk edilmiş aç bir çocuğun ikonik görüntüsü bir araya gelmişti. Özel hayır kuruluşları ve ülkelerin dış yardım kuruluşları, yoksulluğun kökünü kurutmak umuduyla on yıllar boyunca her yıl milyarlarca dolar harcadılar. 1970'lerden bu yana borçların defalarca hafifletildiğine tanık olduk. Ancak, tüm bunlara karşın ortalama bir Kenyalı 1963'te olduğundan daha zengin değil. İşler bu sefer gerçekten de farklı olacak mı?

Bilgi sahibi olan insanlar, bu temel sorun konusunda oldukça farklı ve tutkulu görüşlere sahipler. İktisatçıların, para politikasının incelikleri ya da gelecek ayın enflasyon rakamlarının hesaplanması gibi duygusal içerikten yoksun konuşmalarla zamanlarını geçirdikleri düşünebilirsiniz (ki çoğu iktisatçı böyle yapmaktadır). Ancak, normalde mü-

layim ve monoton olan bu akademisyenler, dış yardımların neden böylesine başarısız olduğu sorusu gündeme geldiğinde neredeyse yumruk yumruğa geliyorlar.

Bu tartışma, özünde, zengin ülkelerin Kenya'ya ve diğerlerine yoksulluktan kurtulmaları için çok para verip vermedikleri (ya da bu paranın yeterli olup olmadığı) ile ilgilidir. Önde gelen akademisyenlerin, bu iki taraftan birinde saf tutuyorlar. Sonuçta cevabın, bir kimsenin, yolsuzlukla şiddetin ulusların yoksullaşmasında oynadığı role dair görüşlerine fazlasıyla bağlı olduğu ortaya çıkıyor. Belki yolsuzluk ve şiddet, yoksulluğun belirtilerinden başka bir şey değildir. Eğer böyleyse, zengin bağışçıların ekonomik büyümeyi canlandırmaya yetecek kadar para göndermeleri hâlinde, Kenyalılar yaşamlarını sürdürmek için artık birbirleriyle savaşmak zorunda kalmayacaklar. Öte yandan, eğer dış yardımların çoğu yiyici devlet görevlilerin ellerinde toplanırsa ya da iç kargaşalarda heba edilirse, o zaman yardım amaçlı gönderilen dolarlar Kenya gibi ülkeleri yoksulluktan nasıl çekip çıkarabilir? Daha fazla yardım yapılması yalnızca yozlaşmış seçkinleri zenginleştirmeye hizmet edecektir; hatta insanların uğruna savaşacakları para miktarını büyüterek, yolsuzluk ve şiddet sorunlarını daha da ağırlaştırması bile söz konusu olabilir.

Bu sorular, gerek güncel dış yardımlar tartışmasının ve (biz dahil) kalkınma iktisatçılarının ateşli tutkularının, gerekse bu kitaptaki diğer her şeyin gerisindeki asıl güdünün anlaşılması açısından büyük önem taşıyorlar. Yeni bulgularımızı ayrıntılı olarak ele almaya başlamadan önce, arka planda saklı olan daha geniş tartışmayı sizlere aktarmak istiyoruz. Yüzlerce bilim insanı bütün zamanlarını küresel iktisadi gelişmeyi incelemeye harcıyorlar, ancak bunların çoğu, tanınmış iki kalkınma düşünürünün ifade ettikleri görüşler çerçevesinde iki ana gruba denk düşmektedir.

Columbia Üniversitesi Yeryüzü Enstitüsü müdürü Jeffrey Sachs, uluslararası kalkınma yardımlarının artırılması kampanyasının önde gelen taraftarlarından biridir. İktisat doktorası yaptığımız sırada Sachs Harvard'da hocaydı; akademik dehasına ve retorik yeteneklerine ilk elden tanık olduğumuz için her ikimiz de şanslıydık. Sachs, gözlemleriyle, her konuşmadan sonra dünyayı biraz daha iyi anladığınız duygusu uyandırabilen o nadir düşünürlerden biridir. Toplumun anlamakta zorlandığı profesörlerden oluşan akademi dünyasında o bir efsanedir. Aslında yüksek lisans eğitimi sırasında Ted'i Afrika'da kalkınma çalışması yapmaya teşvik eden şeylerden birisi de Sachs'ın küresel yoksullukla mücadele etmenin ahlaki boyutları konusundaki büyüleyici konuşmalarıydı.

Sachs, iktisadi büyümeye ilişkin "yoksulluk tuzağı" görüşünün en ünlü savunucusudur. Yoksulluk tuzağının gerisindeki fikir basittir. Yoksul bir Kenyalı çiftçinin, kendi başına yoksulluktan kurtulması kolay değildir. Ailesini beslemek için yeterli gıda satın alacak ya da çocuklarını düzgün okullara gönderecek maddi gücü yoktur. İyi geçen bir yılda biriktirdiği tasarruflar kötü bir hasatla ya da hastalıkla çabucak tükenip gidebilir. Çiftçinin fakirliği, kendisinin ve çocuklarının fakirlikten kurtulmasını neredeyse olanaksız kılar. Bu yıllar geçtikçe böyle sürer gider.

Sachs'a göre dış yardımlar, çiftçiyi (ya da köyü ya da ekonominin tümünü) yoksulluğun tetiklediği bu yoksulluk döngüsünden çekip çıkarabilecek ani bir sarsıntıdır. İşte meselenin özü: Ülke genelinde ya da kıta genelinde sağlık klinikleri inşa etmek, okulları iyileştirmek, (yollar ve elektrik santralleri gibi) altyapı hizmetleri sağlamak pahalı bir iştir ve Sachs'ın tahminine göre ABD'nin dış yardım bütçe-

si, gelişmiş dünyayı içinde bulunduğu yoksulluk tuzağından kurtarmak için en az 5 katına çıkarılmalıdır.

Sachs'ın çok satan yeni kitabı *The End of Poverty*'de anlattığı üzere, zengin dünyada yaşayan bizler yeterince yardım etmediğimiz için Kenya yoksuldur; eğer bu kaynaklar kullanılabilseydi, yoksulluk çok kısa bir zaman içinde gezegenimizden tamamen silinebilirdi. Sachs'a göre "zengin dünyanın refahı, ... yoksulluğun 2025 yılına kadar sona erdirilmesi olasılığını gerçekçi kılmaktadır".[9]

Sachs'ın yoksulluğun sona erdirilmesine ilişkin fikirleri teoride anlamlıdır. Ancak, diğer pek çok iktisatçı tam aksi görüşü, yani dış yardıma zaten çok fazla para harcadığımızı (ya da en azından yanlış şekilde ve yanlış yerlerde harcadığımızı) savunuyor. Dış yardım politikalarını kamuoyu önünde acımasızca eleştirdiği için Dünya Bankası'ndan istifa etmeye zorlanan ve halen New York Üniversitesi'nde hocalık yapan Easterly, yardımların bugüne kadar dünyada yoksulluğun azaltılmasına pek az faydası olduğu görüşünün başlıca sözcüsü olmuştur. Dünya Bankası ile diğer bağışçıların şu ana kadar *trilyonlarca* doları israf ettiğini ve Sachs'ın yardımların 5 katına çıkarılmasını planının muhtemelen trilyonlarca doların daha çarçur edilmesine yol açacağını savunan Easterly, muazzam tutarları bulan yardım paralarının, (hidroelektrik barajlar, dört şeritli otobanlar, suyu tuzdan arıtma tesisleri gibi) kapsamlı projelerin yapımı, işletilmesi ve bakımı süreçlerine hazırlıklı olmayan ülkelerdeki bu tür gösterişli ve merkezi planlamalı projelere harcanmış olduğunu dile getiriyor.

Easterly, çoğu dış yardım bağışçısının yaklaşımını, akıllı Moskova bürokratlarının, tüm işçilerle köylülerin ihtiyaçlarının mükemmel bir şekilde tahmin edilip karşılanacağı yeni bir iktisadi düzen hayal eden Sovyet iktisadi planlamacıları-

nın 1950'lerde benimsedikleri yaklaşımla karşılaştırıyor. Ancak, Washington'dan paraşütle indirilen dış yardım merkezi planlamacıları, uzaktaki bu ekonomilerin gelişmesini nasıl sağlayacaklarını gerçek anlamda bilmeleri mümkün müdür diye sorar. Kenyalıların yeni üniversitelere değil de daha fazla hidroelektrik santrale ihtiyaçları olduğunu nasıl biliyorlardı? Neden daha fazla sulama arkı değil de daha fazla otoban (ya da tam tersi)? Hatta fazlasıyla ihtiyaç duyulan okulları ya da sağlık kliniklerini inşa etmek üzere tasarlanmış programlar söz konusu olduğunda bile bağışçılar, Kenyalı liderlerin parayı doğru şekilde kullandıklarından (çalmadıklarından ya da başka bir amaçla kullanmadıklarından) nasıl emin olabilirler?

Bugün bildiğimiz üzere gelişmekte olan dünyanın çoğunda, geçmiş dönemde yapılmış dış yardım çabalarından geriye, iyi niyet göstergesi olarak paslanmaya yüz tutmuş bir dizi anıttan öte gösterilebilecek pek bir şey kalmamıştır. Hiçbir yere ulaşmayan yollar ya da tek bir evi bile aydınlatmayan elektrik santralleri inşa etmek için trilyonlarca dolar israf edilmiştir. Milyarlarca dolar çalınmıştır. Üstüne üstlük, dünyanın en büyük ekonomik mucizeleri, aralarında Çin ile Hindistan'ın da bulunduğu (ve 1980'lerde yoksulluk düzeyleri Afrika ile benzer olan), büyük dış yardım kuruluşlarının ödemelerini ağırlıklı olarak reddeden ülkelerde gerçekleşmiştir. Eğer bu iki ekonomi dikkate diğer miktarda dış yardım olmaksızın rekor hızda büyümeyi başarabildiyse, dış yardımların doğurduğu büyük itki neden söz gelimi Kenya'da çözüm olmamıştır? Neden bunun yerine Çin ile Hindistan'ın gittiği yol izlenmesin ki?

Easterly ve onun gibi düşünen "kurumsalcılar", dış yardım bütçesini 5 katına çıkarmadan önce yardım alan ülke-

lerin bu dolarları gerçekten de kullanabileceklerinden emin olmamız gerektiğini ileri sürüyorlar. Dış yardımlardan faydalanan ülkeler iyi idare edilmeli; paranın, başkanlık konutunda oturan Büyük Adamın çıkarından ziyade "sokaktaki adamın" çıkarına harcanmasını sağlamak üzere birileri bekçilik yapmalı. Yardım alan ülkelerin iyi işleyen devlet kurumları ve hem hükümetin hesap vermesini sağlayacak, hem de ekonomi haydutlarının iktidara geçmesini engelleyecek (medya ve dernekler gibi) sivil toplum örgütleri olmalı.

Çoğu gelişmekte olan ülke bu idealin oldukça uzağındadır. Easterly'e göre onlar bu kurumları oluşturuncaya kadar yapabileceğimiz en iyi şey, yerel kalkınma sorunlarına yenilikçi çözümler bulan (son kitabı *The White Man's Burden*'de "Arayıcılar" adını verdiği) küçük çaplı sosyal girişimcilere finansman sağlamaktır.[10] Bağışçılar ve toplum, merkezi hükümet yolsuzluklarının genelleştiği yerlerde bile bu gibi küçük ölçekli müdahaleleri takip edip hesap sorabilirler. Başarılı olunduğu takdirde daha fazla insanın faydalanacağı şekilde ölçekleri büyütülebilir. Toplumlar yolsuzlukla ve düzensizlikle başa çıkmanın yollarını buldukça, yoksul topluluklarda yaşayan insanlar geleceklerine yatırım yaparken kendilerini daha rahat hissedecek ve bunu iktisadi kalkınma takip edecektir. Ancak o zamana kadar paramızı sokağa atmamalıyız.

İyi bir kavgadan herkes hoşlanır (özellikle de Sachs ile Easterly'nin yayıncıları). Ancak, bu iki görüş açısı birbirlerine tamamen karşıt değildir. Sachs ve Easterly, çok zeki iki insandır. Sachs, bağışçıların milyarlarca doları yozlaşmış diktatörlerin İsviçre'deki banka hesaplarına yatırmalarını ya da üzerleri işaretlenmemiş dolarlarla dolu bavulların bu diktatörlerin ellerine teslim edilerek "hadi hayırlısı" denmesini falan savunmuyor. Easterly de zengin ülkelerde yaşayan biz-

lerin, yoksul ülkeler adına çek yazmadan önce onların kendi evlerini mükemmel bir düzene sokmalarını inatla bekleyerek, bu ülkeleri kaderlerine terk etmemizi önermiyor.

Yine de aralarında önemli ayrımlar bulunuyor. Sachs'ın yoksulluk tuzağı görüşü, önce insanları yoksulluktan çekip çıkarmamız gerektiğini, (iyi yönetim, etkin medya ve toplumun siyasete katılımı gibi) diğer pek çok şeyin bunu takip edeceğini dile getiriyor. Yoksulların bir sonraki öğünde karınlarını nasıl doyuracaklarından endişe etmemelerini ancak bu ilk adım sağlayabilir.

Easterly'nin karşıt bakış açısı, bunun işi tersinden yapmak anlamına geleceğini dile getiriyor. On yıllar boyunca trilyonlarca dolar dökerek iktisadi "büyük itki"yi sağlamaya çalıştık, ancak halen Afrika 1960'da olduğu kadar yoksul durumda. Dış yardım planlamacıların sağlayacağı daha büyük bir itkinin tek sonucu, yanlış kullanım ve suistimallere daha fazla para kaptırılması (ve geleceğin potansiyel bağışçıları arasında hayal kırıklığının büyümesi) olacaktır.

Yoksul ülkelere en iyi nasıl yardım edileceğiyle ilgili her iki reçete de akla yatkındır. Ancak, bu reçetelerin göreli faziletlerini değerlendirebilmek için yolsuzluğu, şiddeti ve geçmişteki çoğu kalkınma başarısızlığının sorumlusu olan ekonomi haydutlarının güdülerini daha iyi anlamalıyız.

İktisadi Kalkınmanın Karanlık Yüzünde Bir Gezinti

İktisat kariyerimize başlarken, ikimizin de yaşamlarımızı insanın ahlaki düşkünlüğünü araştırmaya vakfetme gibi bir niyetimiz yoktu. Başlangıçta tek amacımız yoksul ülkelerin neden bu kadar yoksul olduğunu ve bu konuda neler yapılabileceğini daha iyi anlamaktı. Ancak, şiddet, yolsuzluk ve

kalıcı yoksulluk birlikteliği öylesine kökleşmişti ki, yoksulluğun incelenmesini bu diğer toplumsal hastalıklardan ayrı tutmak neredeyse imkânsızdı. Böylece, on yılı aşkın bir süreyi yolsuzluk, şiddet ve yoksulluk hakkında düşünüp yazarak (ve kimi zaman da hayal kurarak) geçirmiş olduk; bunlar arasındaki ilişkileri tam olarak anlamak yaşamımızın başlıca çalışma konusu hâline geldi.

Bu üçü genellikle el ele gittiği için çabalarımızı nereye yoğunlaştıracağımızı bulmak klasik bir yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan çıkar sorunudur ve Sachs–Easterly tartışmasıyla yakından bağlantılıdır. Eğer ülkeler önce yolsuzlukla ilgilenirlerse, bunu ekonomik büyüme takip edecek midir? Yoksa bağışçılar, şiddetle ve yolsuzlukla uğraşmaya başlamadan önce ülkeleri yoksulluktan mı kurtarmalıdırlar? Her iki görüş de mantıklıdır, ancak şimdilik yalnızca birer teoriden ibaretler. Asıl ihtiyacımız olan, gerçek dünyadan elde edilecek daha iyi cevaplar.

İşte, araştırmamızda ve kitabımızda bu noktadan yola çıktık. Temel amacımız, retorikten ziyade inkâr edilemeyecek gerçekleri kullanarak yolsuzluk–şiddet–yoksulluk; yumurta mı tavuktan–tavuk mu yumurtadan, sorununun çetrefilli yönlerini anlamak. Akademik iktisat dergilerinde yayınlanan araştırmalarımız, kitapta anlatılanların temelini oluşturuyor (kimi zaman ilerleyen sayfalarda sizlerin de tanışacağınız kişilerle beraber kaleme aldığımız çalışmalarımızdan da faydalandık). İktisadi analizin araçlarıyla içgörülerini, tartışmaya yeni deliller kazandırmak amacıyla Asya ile Afrika'da çalıştığımız yıllar içerisinde özenle topladığımız verilere uyguluyoruz. Gelişmekte olan dünyanın en büyük umudunun, politika kararlarının ideoloji yerine akılcı analize dayanmasına bağlı olduğuna inanıyoruz.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde, üçü yolsuzlukla, üçü şiddetle ilgili olan, gelişmekte olan dünyada şiddeti ve yolsuzluğu anlamanın önündeki engelleri yıkmaya başlayan altı hikâye anlatacağız. Bu hikâyeler sayesinde ekonomi haydutlarının gizli ve çoğunlukla karmaşık dünyalarında bir gezintiye çıkacağız. Vietnam'da yaşanan katliamlardan Hong Kong'un konteyner limanlarına, Afrika'nın ücra köylerinden Manhattan'ın göbeğindeki caddelere kadar devam eden bu gezintide cevapların en uzak ve en beklenmedik yerlerden, umulmadık şekillerde ortaya çıktığını göreceğiz.

Öyle ya da böyle, biz insan oğulları ile kızlarının, yolsuzluk, şiddet ve diğer affedilmez günahlarla içkin bir ilgimiz var gibi görüküyor. Sorduğumuz sorular ve bu sorunların cevaplarını ararken keşfettiğimiz gizli kapılar başlı başına oldukça büyüleyicidir ve bu arada sizlere, iktisat mesleğinin en son araçlarını ve numaralarını göstereceğiz. Mafya masallarımızla savaş hikâyelerimizin ötesinde, kullandığımız ekonomik dedektiflik yönteminin C–SPAN'dan daha çok Sherlock Holmes'a yakın olduğunu göreceksiniz.

Göreceğimiz üzere yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan tipi yolsuzluk–yoksulluk sorununun cevabı, yağmur biçiminde (herhangi bir mecazi kullanım olmaksızın) gökten düşebilir. Siyasi bağlantıların değerini ölçmek için yatırımcıların, bağlantıların değeri üzerine milyarlar öne sürerek bahse tutuştukları devasa bir müşterek bahsi kullanıyoruz. Acaba yolsuzluk vicdanla mı, kültürle mi, yoksa cezalandırma korkusuyla mı ilgili bir meseledir? Cevaplar, New York şehrinin Birleşmiş Milletler Plazası civarındaki süresi dolmuş parkmetrelerde bulunabilir.

Kitap boyunca araştırmamızdan dersler çıkarıyor; hem dış yardımlar, hem de küresel yoksullukla en iyi nasıl müca-

dele edileceğiyle ilgili diğer tartışmalar konusundaki pratik uygulamaları ana hatlarıyla açıklıyoruz. İlerleyen sayfalarda ve özellikle de sonuç bölümümüzde, ekonomik özlemlerini gerçekleştirmelerinde dünya yurttaşlarına yardımcı olacak bazı yeni fikirler ortaya koyacağız. Kitabın sonuna geldiğimizde iktisadi araştırmanın, yoksulluğun gerçekten de tarihe gömülmesine yardım etme potansiyeli taşıdığını anlayacağınızı umuyoruz.

Görünmez Tavuklarla Yumurtaları Sayma

Eğer bu kadar çok kişi küresel yoksulluğu kafasına takıyorsa ve şiddetle yolsuzluk bulmacayı çözmemizi sağlayacak önemli parçalarsa, cevapları henüz bulamamış olmamız sizi şaşırtabilir. İktisadi büyümeyi zayıflatan şeyin yolsuzluğa batmış hükümetler ile şiddet mi olduğu, yoksa iç çatışmalara ve hırsız bürokratlara yoksulluğun mu zemin hazırladığı meselesini neden hâlâ çözüme kavuşturamadık?

Yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan tipi bir sorun olduğu için çözümlenmesi zordur –dilimizde bu nedenle "yumurta mı, tavuk mu" diye bir ifade var ve böyle diyerek elimizi umursamaz bir tavırla sallayıp başka konulara geçebiliriz. Ancak, bu anlayışla küresel yoksulluğu da benzer şekilde boş verebiliriz. Kitabın ilerleyen sayfalarında, Afrika'nın en yoksul ülkelerinden birisi olan Çad'ın trajik tarihini anlatacağız. Son 20–30 yılda, neredeyse hiç ara vermeden birbirini takip eden siyasi karışıklıklar, şiddetli iç savaşlar, hükümet yolsuzlukları ve ekonomik gerilemeler yaşandı. Hangisi önce gelir: Savaşlar mı, ekonomik çöküşler mi? Aynı anda meydana geldikleri için bu sorunun kesin cevabını vermek zor. Belki de savaşa tamamen ilgisiz başka bir şey neden olu-

yor; örneğin, Hıristiyan ve Müslüman Çadlılar arasındaki siyasi çekişme. Bu takdirde, ele alınması gereken asıl neden etnik çatışmadır. Ancak, o kadar çok şey aynı anda cereyan ediyor ki (siyasi çarpışmalar, artan etnik gerilimler, çevrenin bozulması, ülkenin petrol zenginliğinin başka tarafa yönlendirilmesi, ağırlaşan yoksulluk), neler olup bittiğini anlamak için sürekli kuyruğunu yakalamaya çalışarak olduğu yerde dönüp duran bir köpek gibi hissediyoruz kendimizi.

Ayrıca bu, öncelikle kendimizi ifade edebilecek yeterli bilgiye sahip olduğumuz varsayımını içeriyor. Şiddet ve yolsuzluğun mu yoksulluğa neden olduğunu, yoksa bunun tam tersinin mi geçerli olduğunu anlamaya çalışmadan önce şiddet ile yolsuzluğun gerçek yaşamda ne boyutta cereyan ettiğini bilmemiz gerekiyor. Transparency International'ın "kamu görevinin kişisel kazanç elde etmek amacıyla yasa dışı şekilde kullanılması" olarak tanımladığı yolsuzluk, tanımı gereği gözlerden uzakta gerçekleşen bir şeydir.[11] Eğer rüşvet verenlerle alanlar yarım yamalak da olsa işlerini gerektiği gibi yaparlarsa, olan bitenle ilgili takip edilebilecek yazılı belge olmayacaktır. Rüşvetler ne şirketlerin vergi beyannamelerinde gözükür, ne de yıllık raporlarda ya da nakit akış tablolarında hissedarlara bildirilir.[12] Dolayısıyla, tavukları (ya da yumurtaları) bile göremediğimiz bir durumda yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan sorununu çözmeye çalışıyoruz aslında.

Ancak, rüşvet ödemelerinin gerçekleştiğini göremesek de insanlara doğrudan sormayı deneyebiliriz. Arka sokaklarda çevrilen dolaplar konusunda şirket görevlileriyle konuşabiliriz ya da rüşvet alan devlet görevlilerine ek gelir olarak ne kadar rüşvet aldıklarını sorabiliriz. Yasal sonuçları düşünüldüğünde, "geçen yıl rüşvet olarak ne kadar para ödedi-

niz?" sorusuna büyük olasılıkla doğru cevaplar verilmeyeceğini düşünmek için iyi nedenlerimiz var.

Biz iktisatçılar, insanların herhangi bir konuda *söylediklerine* genellikle kuşkuyla yaklaşırız. Buna "ucuz konuşma" deriz, çünkü sözcüklerin parayla ya da eylemle desteklenmesi gerekmez. Rüşvet ödemeleri ve zimmete para geçirme gibi hassas konularda ucuz konuşmadan bilhassa şüphe duyarız. Yasa dışı ödemelere doğrudan karışmış olanlar (yani rüşvet alıp verenler) için bu elbette doğrudur –ancak, başkalarının yaptıkları rüşvet ödemelerini tahmin eden sözde tarafsız uzmanların görüşlerine de o kadar önem vermiyoruz.

Örneğin, Bangladeş'in eski başbakanının oğlu Tarık Rahman'ın 2005'te yabancı şirketlerden ne kadar rüşvet aldığını bulmaya çalıştığımızı farz edelim (Bununla yakından ilgili olan, Endonezya devlet başkanının oğlu olmanın ne kadar değerli olduğu sorusunu 2. bölümde daha ayrıntılı ele alacağız). Bu konuyla ilgilenen Bangladeşlilerle görüşürseniz, kime sorduğunuza bağlı olarak sonuçta En Büyük Oğlun gerçekte aldığı miktardan çok yüksek ya da çok düşük bir rakamla karşılaşabilirsiniz. Nedeni açık. İnsanların ifade ettikleri görüşler, onların açıkça ifade edilmeyen gündemlerini ve tarafgirliklerini yansıtır. Eski Bangladeş hükümetini destekleyen birine sorulduğunda bu kişi yolsuzluğun boyutunu doğal olarak önemsiz gibi göstermeye çalışırken, muhaliflerse sorunu olduğundan büyük göstermeye çalışabilirler. Benzer şekilde, yolsuzlukla ilgili bir ankete cevap veren iş sahiplerinin ana amaçları hapse düşmemek olduğu için kendi yaptıkları rüşvet ödemelerini olduğundan az beyan etmeleri beklenebilir.

İşte sorunun kalbinde yatan etken: Biz insan oğulları ile kızları, olayları aslında olduğu gibi anlatmak yerine olma-

sını *arzuladığımız* gibi aktarırız. Küçük bir deneme yapalım: Kahvenizi nasıl içmekten hoşlanırsınız? Yazar Malcolm Gladwell'in belirttiği üzere insanlar çoğunlukla koyu ve sert bir kahveden hoşlanırlar.[13] Ancak, Starbucks'da sabah sipariş verirken çoğu insan sert olmayan, sütlü bir kapuçino tercih eder. Koyu kahve, çoğumuzun kendisinin sağlam ve gözü pek bir tiryaki (ve insan) olduğu imgesine bir şekilde denk düşer. Sorun, koyu kahvenin tadının pek iyi olmamasıdır. Böylece, şunu ya da bunu tercih ettiğimizi iddia edebilir, ama iş eyleme gelince oldukça farklı tercihlerde bulunabiliriz.

Son olarak, görüşler orantısız bir şekilde insanların kendi şahsi deneyimlerini yansıtır. Ray, herkes tarafından yolsuzluğun kol gezdiği bir ülke olarak görülen Bangladeş ziyareti sırasında yoldan geçenlerden para sızdıran tek bir polisle bile karşılaşmamıştı. Trafik polisleriyle ilgili en olumsuz izlenimi, trafik akışını yönlendirmeleri gerekirken sıkılmış bir tavırla sigara içip boş boş ortalıkta dolanıp durmalarıydı. Benzer şekilde, Ray'in ülkeden ayrılmasına izin vermek için avuçlarını ovuşturarak önerilerde bulunan havaalanı gümrük görevlileriyle de karşılaşmamıştı. Dolayısıyla, Ray'e (ya da bu gibi ayrıcalıklı yabancı ziyaretçilere) soracak olursanız, Bangladeş kesinlikle yolsuzlukla anılacak bir ülke değildir. Eğer Ray'in olumlu şahsi deneyimlerine dayanarak çıkarım yapacak olursak, yolsuzluk sorunu tamamen abartılmış bir olay gibi gözükecektir.

İnsanların yalnızca *dediklerini* dinlemek yerine ne *yaptıklarına* da bakmamız gerek. Eğer Nescafé kahvenizi nasıl içmekten hoşlandığınızı gerçekten öğrenmek istiyorsa, yapacağı şey bir form doldurmanızı istemek yerine gözünüzü kapatıp size farklı kahveler tattırarak bir deney yapmaktır.

Keza, Bangladeş'te insanların ne kadar rüşvet aldıklarını öğrenmek istiyorsak, ucuz konuşma sorununun üstesinden gelmenin yolunu bulmalı ve paranın izini sürmeliyiz.

"333" Deyin

Yolsuzluğun "gerçek" bir ölçüsüne ulaşmanın bir yolu gizli çekim yapan bir kamera edinmek, kendinize kanunsuz bir silah taciri süsü vermek ve siyasetçileri rüşvet alırken kayda alıp alamayacağınıza bakmaktır. 1970'lerde FBI, hayali bir Ortadoğulu petrol şeyhine (kara para aklanmasına yardımcı olmak da dahil) iltimas geçilmesini sağlamak amacıyla Abdul Şirketi adlı sahte bir şirket yaratarak bunu denemişti. Kılık değiştiren FBI ajanları, senatörlere, kongre üyelerine ve ABD'li diğer siyasetçilere rüşvet teklif etmişlerdi; bunların hepsi teybe kaydedilmişti. "Abscam Operasyonu" denilen bu çalışma, 5 kongre üyesinin, 1 senatörün ve çok sayıda yerel devlet görevlisinin mahkûm edilmesiyle sonuçlanmış, ABD hükümeti içinde görünüşte başını alıp gitmiş yolsuzluklara karşı kamuoyunda yaygın bir infiale yol açmıştı.

Hükümetlerin kendi kendilerini incelemeye pek meyilli olmadıkları ülkelerde FBI'ın yerini medya alabilir. Hindistan'da yayınlanan *Tehelka* dergisi, 2001'de Abscam benzeri bir skandalı ortaya çıkardı. Çok iyi planlanan bu aldatmacada, kendilerini var olmayan Londra merkezli bir şirketin temsilcileri olarak tanıtan birkaç gazeteci, Hindistan ordusuna gece görüşü kameraları satmaya çalışmışlardı. Gazeteciler, üst düzey devlet görevlileri ile ordu mensuplarını, rüşvet alırken ya da rüşvet ödemelerinin nasıl yapılacağını tartışırken kameraya almayı başarmışlardı. Web aracılığıyla dünyaya yayınlanan bu görüntüler, Hindistan'ı haftalar bo-

yunca sarsmıştı. Skandalın hemen ardından (belki de misilleme amacıyla) *Tehelka*'nın büroları birçok kez basılmış ve çok sayıda dergi çalışanı hapse atılmıştı.

Bu kitapta bu gibi sansasyonel yöntemleri (ve Hindistan hapishaneleri hakkında yakından fikir sahibi olma şansını), ne kadar baştan çıkarıcı olursa olsunlar, başkalarına bırakacak, bunun yerine yolsuzluğun üzerindeki örtüyü kaldırmak için iktisadi araştırmanın araçlarını kullanacağız. Zorlu olacağına hiç şüphe yok, ancak 2. bölümden başlayarak göreceğimiz üzere içi parayla dolu bazı çantalar geride takip edebileceğimiz ayak izleri bırakırlar.

İkinci Bölüm

Suharto A.Ş.

Devlet başkanı oğlu olmanın değeri nedir? Ortalama bir Endonezyalıya soracak olursanız size epey değerli olduğunu söyleyecektir. Eski devlet başkanı Suharto yönetimi sırasında gördüklerimize dayanarak, Suharto'nun oğlu Mandala Putra Suharto (Tommy) açısından dünyanın dört bir yanına dağılmış birkaç milyon dolarlık sayfiye evlerini, süslü arabalardan oluşan taşıt filosunu ve eğlence düşkünü bir erkeğin diğer zevklerini karşılamaya yetecek kadar değerli olduğunu söyleyebiliriz. Tommy'nin maceraları, yerel bulvar gazetelerinin standart haberleri arasında yer alıyor; Endonezyalıların, devlet başkanlarının ailesinin ayrıcalıklı yaşantısına yakından bakmalarına olanak tanıyordu. Tommy, Rolls Royce ile Cakarta'da gezinirken; Tommy, magazin dünyasının yıldızlarının katıldığı bir yemekte; Tommy, süper model olan yeni kız arkadaşıyla; devlet başkanı oğlu olmanın değeri işte *böyle bir şeydir*!

Tommy, süslü arabalarını alacak parayı nereden buluyordu? Suharto'nun diğer çocukları gibi Tommy de bir iş adamıydı; sahibi olduğu, aralarında sigara saran, televizyon yayını yapan, otomobil imal eden şirketlerin de olduğu ve bunlar dışında neredeyse her alanda payı olan şirketler imparatorluğu, Endonezya ekonomisinin her yönüyle ilgiliydi. Tommy'nin tuttuğu her şeyin altın olması, şirketlerinin büyük kârlar elde etmesi anlamına geliyordu ve payını almaktan çekinmiyordu. 1990'ların ortasında 800 milyon dolar net serveti olduğu tahmin ediliyordu.[1] Yaptıkları harcamalarla aynı ölçüde dikkat çekmeseler de erkek kardeşi Bambang ve kız kardeşi Tutut da epey servet biriktirmişlerdi.

Tommy ve devlet başkanının diğer çocukları, iş dünyasındaki başarılarını ve servetlerini şans eseri babaları olan devlet başkanının bağlantılarına mı borçluydular? Sokaktaki insan kesinlikle böyle olduğunu söyleyecektir. Suharto ailesi üyeleri, hükümetle iş yapmak isteyen şirketlerden pay istemeleriyle ün kazanmışlardır. İşte bu yüzden çocukların her tarakta bezi vardır. Elektrik santrali projelerinden yollara ve kereste üretimine kadar her alanda devlet başkanı ailesinden birisinin nasiplendiği görülür. Suharto ailesi, devlet ihalelerini kazanmak konusunda da dikkati çekecek ölçüde başarılıdır: Tommy, "Endonezya malı" yerli bir otomobil üretmeyi amaçlayan devlet destekli çabalara öncülük etmek üzere özenle seçilmişti; Tutut'un şirketlerinden birisi, başkent Cakarta'yı kaplayan paralı yolların inşaatı için açılan ihaleyi kazanmıştı.

Babaları, bekleneceği üzere çocuklarının başarısı hakkında oldukça farklı bir görüşe sahipti. Tommy ile kardeşleri başlangıçta ebeveynlerinden biraz akıl almış olabilirler, ancak onların başarılarının iş becerisi, sıkı çalışma ve disiplinli

yönetimin sonucu olduğunu düşünüyordu. Her şeyden öte Endonezya ekonomisi, Suharto'nun iktidarda olduğu 30 yıl boyunca yılda yüzde 6 gibi çarpıcı bir hızla büyümüştü. Bağlantılara yetkinlikten fazla önem veren yozlaşmış bir sistemde bu mümkün olamazdı değil mi? Kime inanmalı? Tommy'nin milyonlarının ne kadarı bir yatırımcı ve idareci olarak becerilerinden, ne kadarı anlayışlı babasının ihsanlarından kaynaklanıyordu? Devlet başkanı oğlu olmanın *gerçek* değeri nedir? Somut kanıtların yokluğunda, iki zıt görüş var önümüzde. 1. bölümde öğrendiğimiz üzere ucuz konuşma genellikle altta yatan gerçeklerden farklıdır. Bu bilmecenin cevabını bulmaya çalışırken tüm ucuz konuşmaları bir kenara bırakıp soğuk paranın konuşmasına izin vereceğiz.

Yolsuzluk sorununun çözümlerini aramaya başlamadan önce, bunun uğraşılması gereken bir sorun olup olmadığını değerlendirmek yerinde olacaktır.

Gerçekte yolsuzluk ne kadar yaygındır? Cevap elbette zamana ve mekâna bağlı olacaktır (örneğin, bugünkü Amerika ile yüz yıl önceki Amerika'nın ya da İsveç ile Endonezya'nın karşılaştırılması). Bulacağımız cevap, gerek diğer toplumsal sorunlar yerine yolsuzlukla uğraşmaya ne kadar çaba sarf edeceğimize, gerekse nihayetinde sahtekâr siyasetçilerin ceplerini doldurabilecek dış yardımları göndermeye devam edip etmememiz gerektiğine karar verirken önem taşıyacaktır.

Yolsuzluğun Gerçek Ölçüleri: Bırakalım Piyasalar Konuşsun!

Eğer konuşmak (özellikle de yolsuzluk söz konusu olduğunda) ucuzsa, insanların gerçekte bildiklerini ortaya çıkaracak

başka mekanizmalar bulmalıyız. En ideal durumda, herkesten paralarının bir kısmıyla, belli bir şirketin devlet ihalelerini kapmak üzere siyasetçilerle gizli kapaklı anlaşmalar yapıp yapmadıkları üzerine bahse girmesini isteyebiliriz. Şirketin siyasetçilerle olan ilişkileri hakkında içerden bilgisi olanlar bahse daha fazla para yatıracaktır; özel bir bilgisi olmayanlar ise daha az para yatıracak ya da hiç yatırmayacaklardır, çünkü onlar aslında tahminde bulunmaktadırlar. Bu siyasi müşterek bahiste, yalın finansal çıkarlar, bahisçileri yolsuzluk hakkındaki gerçek düşüncelerini açığa vurmaya iter. Açıktır ki bu Vegas'ta ya da başka yerlerde oynanan bahislerden değildir. Ancak görülebileceği üzere bu müşterek bahis, yatırımcıların özünde şirket kârlarının artıp artmayacağı konusunda kumar oynadıkları hisse senedi piyasasına çarpıcı şekilde benzemektedir.

Hisse senedi, şirketin küçük bir parçasına sahip olmayı ifade eder. Örneğin, Amazon'un yaklaşık 414 milyon adet hisse senedi vardır; yani bir hisse senediniz olması Amazon'un 1/414.000.000'unu kontrol etmeniz anlamına gelir ki bunun ana faydası Amazon'un kârlarının 1/414.000.000'u üzerinde hak sahibi olmanızdır. Amazon'un hisse senedi fiyatının 1 dolar olduğunu ve (internet satışlarının kitap dükkânlarının yerini almasının etkisiyle) şirketin önümüzdeki 10 yıl boyunca her yıl 414 milyon dolar (yani hisse senedi başına 1 dolar) kâr elde edeceğini beklediğinizi farz edelim. Bu durumda, sadece 1 dolar karşılığında en az 10 yıl boyunca yıllık 1 dolarlık kâr payı alma hakkı satın almış olursunuz. Oldukça iyi bir anlaşma!

Eğer buna gerçekten de inanıyorsanız, o zaman siz ve sizin gibi düşünen herkes telefonun başına geçerek, Amazon'un geleceği konusunda daha az iyimser olan diğer hissedarların

hisse senetlerini satın alması için brokerinize [*borsa simsarı*] talimat veriyor olmalısınız. Öte yandan, internet devrimini rağmen Amazon, oldukça yüksek kitap dağıtım maliyetleri yüzünden kimi zaman sıfıra yakın kârlar elde eder ve bu durumun yakın zamanda değişmesi mümkün olmayabilir. Eğer böyle düşünüyorsanız, 1 dolarlık hisse sahipliğiniz size pek bir şey kazandırmayacaktır; 1 dolar karşılığında Amazon hisse senedinizi satın alacak bir enayi bulursanız, sizinle aynı görüşü paylaşanlar gibi Amazon hisse senetlerinizi satmalısınız. Eğer yatırımcıların çoğu gelecekteki kârların değerinin hisse senedinin satın alma fiyatından yüksek olduğunu düşünürse, piyasa fiyatından almaya istekli birçok alıcı olduğunu ve satmak isteyen kişilerinse az olduğunu görürüz (ki bu hisse senedi fiyatını yukarı itecektir); eğer çoğu yatırımcı kârların azalacağını düşünürse, yapacakları satışlar fiyatları aşağı çekecektir.

Gerçekte, yatırımcıları, hisse senedi alma ya da satma kararlarını yeniden düşünmeye zorlayan, Amazon'un iş durumuyla ilgili sürekli bir bilgi akışı söz konusudur ve yatırımcılar buna göre tepki verirler. Örneğin, eğer UPS kitap kargosu fiyatlarına zam yaptığını ilan ederse (ki Amazon'un kârlarını kemirir), yatırımcıların satışları Amazon'un hisse senedi fiyatını aşağı çekecektir. Her gün haberlerde duyduğumuz bu güncellemeler ve haberlerin nasıl yorumlanacağıyla ilgili yatırımcılar arasındaki görüş farkları (Amazon, UPS zammını ne ölçüde müşterilerine yansıtabilecektir? Sabah gazetede okuduğumuz haberlerin ne kadarı dedikodu, ne kadarı gerçektir?) yüzünden fiyatlar fazlasıyla hareketlidir. Hisse senedi fiyatı, yatırımcıların gelecekteki kârlara ilişkin ortak kanılarını (piyasanın iş başındaki görünmez elini) yansıtır ve hisse senedi fiyatlarındaki günlük iniş çıkışlar, bilgi sahibi binlerce alıcıyla satıcının bu kolektif aklının sonucudur.

Bunun yolsuzluk tartışmamızla ne kadar ilgisi var? 1. bölümde bahsettiğimiz, Hindistan ordusuna gece görüşü kameraları satmak için siyasetçilere ve ordunun yüksek rütbeli subaylarına rüşvet vermek üzere gazetecilerin kurdukları West End Corporation (WEC) örneğini hatırlayalım. Kamera ihalesi ortada yokken WEC'nin değerinin hisse senedi başına 1 dolar olduğunu, ancak gece görüşü kameraları satışının WEC'nin kârlarını ikiye katlayacağını farz edelim. Yani, ihaleyi kazandığı takdirde şirketin hisse senedi değeri iki katına çıkarak 2 dolar olacaktır.

Şimdi, WEC'nin gece görüşü kameraları ihalesini garantiye almak için "yatırım" olarak etkili bir siyasetçiye bir çanta dolusu para verdiğini düşünelim. Eğer bu yatırımdan kimsenin haberi yoksa, WEC'nin hisse senedi fiyatı ihale sonucu açıklanıncaya kadar 1 dolar düzeyinde kalacak ve hemen ardından yaşanacak alış çılgınlığı, beklenen kâr artışını yansıtacak şekilde fiyatı 2 dolara doğru yükseltecektir.

Ancak, zamanı biraz geriye alarak çantanın el değiştirdiği ana dönersek, dünyanın çoğu WEC hisse senetlerinin 1 dolar düzeyinde kalacağını düşünürken şirket hakkında içerden bilgisi olanlar, hisselerin çok yakın bir gelecekte 2 dolarlık değeri olacağını bileceklerdir. İçerden bilgi alan bu kişiler (WEC'nin CEO'su, tüyo verdiği iyi bir dostu, anlaşmadan haberdar olan dostunun bir dostu ya da parayı alan ve WEC'nin ihaleyi kazanmasını isteyen siyasetçi –ve onun arkadaşları– gibi), değeri çok geçmeden 2 dolara yükselecek bir hisse senedini 1 dolara alma şansları varken neden hemen alıp kâr elde etmesinler ki? Aslında, bu insanlar, fiyatı 2 doları buluncaya kadar hisse senetlerini toplamaya devam edeceklerdir. Sonuçta, işin içyüzünü bilen yatırımcılar, daha ihale sonucu açıklanmadan WEC hisse senetlerinin 2 dolara

yükseltmesine neden olurlar. İçerden bilgi alanlar, yaptıkları WEC hisse senedi alımlarıyla şirketin değeri hakkında sahip oldukları bilgileri açığa vurmuş olurlar ve hisse senedi fiyatının ikiye katlanması sonucunda bu bilgiler piyasanın geri kalanına da ifşa edilir.

Bir şeylerin tuhaf gözüktüğünden şüphelenir ve CEO'nun yakın arkadaşına (ya da arkadaşının arkadaşına) nesnel olarak 1 dolar değerinde olması gereken WEC hisse senetlerini neden 1,50 dolara aldığını soracak olursanız, size çantadan ya da işaretlenmemiş banknotlardan muhtemelen bahsetmeyecektir. WEC'nin işinin ehli yönetim kadrosu ve kaliteli ürünleri sayesinde değer yaratıp yüksek kârlar getireceğine güvendiği gibi bir şeyler mırıldanabilir –gerçek tamamen yasa dışı olduğu için size biraz ucuz konuşma satacaktır.

Önemli Olan Ne Bildiğin Değil...

Dolayısıyla piyasa, rüşvetler ve siyasi bağlantılar dahil şirketlerin kârlarını etkiyebilecek her şeye bir değer biçmeye çalışır. Ortada büyük bir para söz konusu olduğunda yatırımcılar almak mı, satmak mı gerektiğine epeyce kafa yorarlar.

Endonezya'da ya da başka bir yerde ne kadar yolsuzluk yapıldığını araştırırken bu içgörüden nasıl faydalanabiliriz? Endonezya'da, hisse senedi fiyatları yüksek olan bir sürü şirket vardır. Acaba bunun sebebi, kazançlı devlet ihalelerini garantiye almalarını sağlayan siyasi bağlantıları yatırım yapmış olmaları mıdır, yoksa gerçekten de zeki yöneticilere ve yüksek kaliteli ürünlere sahip olmaları mıdır? Belki de ikisinin de payı vardır: Siyasi bağlantılar kurmakta becerikli olan yöneticiler, mal üretip pazarlama konusunda da iyi olabilirler.

Hangi şirketlerin parlamentoya para dolu çantalar gönderdiğini gözlemlemek ve bu yatırımlarının getirisini ölçmek istiyoruz; firmaların, siyasi iltimaslara harcanan her dolar karşılığında fazladan ne kadar kâr elde ettiklerini buradan hesaplayabiliriz. Doğası gereği gözlemlenemeyen el altından ödemeleri tespit etmemiz ve bunun sonucunda yaratılan şirket kârlarını hesaplamamız mümkün değildir. Ancak, iş dünyası–siyaset bağlantılarını oldukça sınırlı bir çerçevede ve yalnızca nakit ödemeleri bağlamında düşünmek, modern finansın yaratıcılığına ve siyasi köprüleri kuranlara faydası dokunan çeşitli araçlara haksızlık yapmak olacaktır.

Dolayısıyla, Tommy Suharto'ya ya da kardeşlerinden birine üzeri işaretlenmemiş banknot desteleri vermek yerine şirketinizin hisse senetlerinin milyonlarca dolar değerindeki bir kısmını verebilirsiniz. Karşılığında Tommy, değerli ağaç kesme izinleri almanıza, gelir idaresinden vergi muafiyetleri kazanmanıza ya da hükümet bağlantılarından şirketiniz adına milyonlarca dolar değerinde kazanç sağlamanıza yardımcı olabilir. Aile bağları, seçim kampanyası finansmanı ve kişisel dostluklar sayesinde dünya genelinde şirketler, gözlemlenmesi *mümkün olan* devlet bağlantıları satın alabiliyorlar. Dolayısıyla, "firmalar ne kadar rüşvet ödüyorlar?" sorusunun *doğrudan* cevabını veremesek de, göreceğimiz üzere benzer bir soruda oldukça iyi bir iş çıkarabiliriz: "Şirketlerin siyasi bağlantılarının değeri nedir?"

ABD'de, devlet görevlileriyle şüphe doğuracak ölçüde içli dışlı olmuş gibi gözüken şirketlere ilişkin bazı örnekler var önümüzde. Bunlardan en dikkat çekicisi, Dick Cheney'in enerji hizmetleri devi Halliburton'daki CEO'luk görevinden ayrılarak 2000'de George W. Bush'un seçim listesine katılmasıydı. Seçim kampanyası sırasında şirket kayırmacılığıyla

ilgili endişeler ortaya çıktı; Irak savaşında başka şirketlerin katılmadığı kârlı ihalelerin Halliburton'a verilmesi bu endişeleri daha da arttırdı.

Ancak, savaşın yıkımına uğramış bir ülkede petrol altyapısını yeniden inşa etmek, tabiri caize aslında füze bilimi *gibidir*: Halliburton ile rekabet etmek, bir dizi elektrikli aletten ve *Oil Drilling for Dummies* kitabından daha fazlasını gerektirir. Yani Halliburton, hükümetin Irak'taki kaynakları harekete geçirme amacıyla açtığı ihaleleri kazanmayı en çok hak eden şirket olabilir ve Cheney'in Halliburton bağlantıları yalnızca bir rastlantı olabilir.

Halliburton'un kârlarının gerçekten de Cheney'in siyasi kaderiyle mi bağlantılı olduğu, yoksa aslında bir "işbirliği ve şirk yolu ile suça iştirak" vakası mı olduğunu ele alırken Cheney örneğine geri döneceğiz. Ancak, Dick Cheney ve Tommy Suharto örneklerimiz, siyasi bağlantıları olan şirketleri araştırırken nereye bakmamız gerektiği konusunda size bir fikir vermiş olmalı. Cheney örneğinde olduğu üzere zengin iş adamlığından siyasete geçenlere; Tommy ile Suharto'nun diğer çocukları örneğinde olduğu üzere siyasetçilerin dostlarına, akrabalarına ve çalışma arkadaşlarına. Ancak, siyasi bağlantıları olan şirketleri tespit etmek yalnızca başlangıçtır. Esas zorlu kısım daha sonra gelir; bu bağlantıların değerini ortaya çıkarmak.

Başkanın Tüm Çocukları: Doğuştan Zeki ya da Şanslı mı?

In Praise of Nepotism adlı kitabında Adam Bellow (Nobel edebiyat ödülü sahibi Saul Bellow'un oğlu), iş ve siyaset dünyasındaki mirasların ekseriyetle yetenekle ilgili gerek-

çelerle haklı gösterildiğini dile getirir. Zenginlerin, nüfuzlu konumlarını çocuklarını aktarma hakları vardır, çünkü (Bellowcuların savundukları üzere) sanayinin ve devletin kaptanları, sülalelerini aynı ölçüde kabiliyetli liderler olacak şekilde hem "doğurma" hem de "yetiştirme" olanağına sahiptirler (aynen büyük yazarların ifade gücü yüksek oğlan ve kız çocuklara sahip olmaları gibi).[2] Eğer büyük liderlerden yine büyük liderler ortaya çıkıyorsa, o zaman devlet başkanı çocuklarının sahip oldukları şirketlerin çok kârlı olmasına şaşmamız gerekir.

Ancak, istatiksel analizimiz iyi bağlantıları olan şirketlerin kârlı olmadığını gösterirse ne olacak? Başkanlık seçimi kampanyasına finansman sağlamanızın, Beyaz Saray'ın Lincoln yatak odasında bir gece geçirmekten başka size hiçbir yarar sağlamayacağı sonucuna mı varmalıyız? Bu da pek açık değildir: Başkanın lütufları pahalıya patlayabilir. Petrol çıkarma işine girmek istediğinizi hayal edelim. İki tür yatırım yapabilirsiniz. Sanayinin en etkin şirketi olmak amacıyla en son teknolojiyi satın alabilir ve MIT mezunu mühendisler ordusu işe alabilirsiniz. Öte yandan, yeni verilecek sondaj izinlerinde sıranın en başında yer almak için avuç avuç para harcayarak, siyasetçilere yaranma ve Washington lobicileri ordusu tutma yoluna gidebilirsiniz.

Bu iki strateji benzer kârlar doğurabilir, ancak tamamen farklı yollarla değer üretirler ve rekabet ortamındaki büyük değişiklikler karşısında farklı ölçüde kırılganlık gösterirler. Piyasanın siyasi bağlantılara nasıl değer biçtiğini ölçerken bu kırılganlıklardan (araştırmanın selameti açısından) faydalanacağız.

İşinizi kurarken ileri teknoloji yaklaşımını benimsediğinizi, piyasaya yeni giren bir rakibinse siyasi yöne ağırlık verdi-

ğini düşünelim. Meksika Körfezi'nde bir fırtına patlayıp hem sizin hem de rakibinizin ekipmanını tahrip ettiğinde kârlarınıza ne olacaktır? Sizin kârlarınız hızla düşecektir: Üstün kaliteli ve pahalı alet edevatınız okyanusun dibini boylamıştır. İşini ucuz ekipman ama pahalı siyasi bağlantılarla yürüten rakibiniz ise çok daha az etkilenecektir. Dibi boylayan alet edevatın ona fazla bir maliyeti olmayacaktır ve devletin afet yardımı fonlarını kullanarak şirketin kurtarılması için siyasi bağlantıları başarıyla kullanacaktır. Sizin hisse senedi fiyatlarınız hızla düşerken, rakibinki az çok değişmeden kalacaktır.

Şimdi de doğal fırtınaya denk siyasi bir fırtınanın Washington'u alt üst ettiğini düşünelim. Ortaya çıkarılan bir skandal yüzünden başkanın beklenmedik bir anda görevden ayrılması, rakibinizin dikkatle geliştirdiği bağlantılara büyük zarar verir. Siyasi yatırımları değersizleşen rakibinizin geleceği parlak gözükmemektedir ve beklenen kârlardaki bir düşüş, yatırımcıların toplu satışlarını tetikleyerek hisse senedi fiyatında da benzer bir düşüşe yol açacaktır.

Bu iki fırtına senaryosu da önemli bir unsuru paylaşıyor: Sürpriz. Önceden duyulmuş haberlerin gerçekleşmesi ya da yavaş yavaş gelişen olaylar, piyasaları genellikle fazla hareket ettirmez. İleriyi düşünen ve bilgili yatırımcıların alım–satım faaliyetleri, bu etkilerin fiyatlara çoktan yansıtılmış olması sonucunu doğurur (İhalenin imzalanmasından önce fiyatı yükselen WEC hisse senetleri bunun bir örneğiydi).[3]

Bağlantıların piyasa değerine yönelik araştırmamız esasen siyasi fırtınaları aramak olacaktır. *Beklenmedik* siyasi karışıklık dönemlerini arayıp bulacak ve güçlü siyasi bağlantıları olan şirketlerin değerlerinin bu değişikliklerden nasıl etkilendiğini ölçeceğiz. Bu fiyat farklılıkları, bağlantıların değe-

rinin ne olduğunu bize gösterecek. Her ne kadar siyasette değişiklikler oldukça sıradan olsa da, bazı siyasi değişiklikler amacımız açısından diğerlerinden daha uygundur. Örneğin, 1972 ABD seçimlerinde siyaset uzmanları, George McGovern karşısında Richard Nixon'un açık arayla önde gittiğini daha en baştan açıkça ifade etmişlerdi. Nixon'un büyük seçim başarısının ertesi günü, 8 Kasım'da piyasalar açıldığında yatırımcılar arasında en ufak bir kıpırdanma bile olmadı. Sonuçların açıklanmasından önce bile herkes, Nixon'un Beyaz Saray'da kalacağı beklentisiyle alım–satım yapıyordu. Bunun aksine, tırnak kemirten, son dakikaya kadar süren bir çekişmenin yaşandığı 2000 başkanlık seçimlerinde, Oval Ofise kimin oturacağını merak eden yatırımcılar bütün gece (ve kimi zaman takip eden haftalar boyunca) ayaktaydılar.[4]

Ancak, yolsuzluk analizimizin işe yaraması için sürpriz seçim sonuçlarının ötesine geçmeliyiz. Yolsuzluğun yaygın olduğu ülkelerde siyasi bağlantıların değerini araştırmaya başlamak en faydalı yol olacaktır. Bu gibi yerlerde güçlü demokrasiye nadiren rastlanır ve hileli seçimlerde yarışın sonucu genellikle önceden bellidir. Üstelik, tek bir kişinin etrafında inşa edilen diktatörlük rejimleri, kimi zaman fırtınalara demokrasilerden daha fazla meyillidirler. Diktatörün beklenmedik bir anda ölmesi, hastalanması ya da iktidardan uzaklaştırılması, siyasi bağlantıları olanlara tanınan ayrıcalıkların birden kesilmesine yol açar. Bu nedenle, siyasi bağlantıların değerini ölçmeye yönelik yaklaşımımız, siyasi liderlerin sağlıklarında ya da refahlarında yaşanan beklenmedik değişiklikleri bulmak gibi marazi bir arayışa götürüyor bizi. Bir siyasetçinin aniden ölmesi, tam da aradığımız türde siyasi bir fırtınadır.

"Bay Suharto Hapşırdığında, Bimantara Citra Hisse Senetleri Nezle Olur"5

Siyasi fırtınaları ortaya çıkarma çabamız bizi Suharto'nun başkanlık dönemi Endonezya'sına geri götürüyor. Suharto rejiminin kökleri, 1965'te Endonezya ordusu ile sivil hükümet arasında yaşanan iktidar mücadelesinde yatıyordu. Ortalık yatıştığında, genç ve görece tanınmayan General Suharto ülkenin fiili lideri olarak ortaya çıktı. Mart 1966'da, başkan vekili unvanını alarak konumunu resmileştirdi. Çoğu Endonezyalı gibi tek isimle anılan Suharto bir yıl sonra başkan seçildi ve bu görevi 30 yıl boyunca sürdürdü.

Suharto'nun etkisi siyasi ve ekonomik yaşamın her alanında hissedildi. Suharto yönetimi, stratejik sanayileri geliştirmek için sübvansiyonlar ve ticari korumalar sağladı, devlet bankaları aracılığıyla düşük faizli krediler verdi ve diğer şeylerin yanı sıra kimlerin portakal yetiştireceğini, sigara saracağını, ağaç keseceğini, ücretli yollar inşa edeceğini ve pirinç ithal edeceğini belirleyen lisans kısıtlamaları uyguladı. Suharto rejiminin uzun kolu esas itibariyle kimin ne kadar para kazanacağını belirledi. Pek çok Endonezyalıya göre Suharto'nun çocukları ile Suharto'ya yakın olanların inanılmaz ölçüde zenginleşmelerini sağlayan işte bu güçtü.

Bu bölümde ifade edilen fikirlerin ışığında ilk sorumuzun cevabına ulaşacak araçlara sahibiz: Başkan oğlu olmanın değeri nedir? Daha genel olarak, Suharto rejimiyle bağlantılara sahip olmanın değeri nedir? Cevabı, Cakarta Hisse Senedi Piyasası (JSX) yatırımcıları verecek. Güçlü bağlantılara sahip birçok iş adamı, aralarında Tommy Suharto'nun medya grubu Bimantara Citra'nın da olduğu JSX'de işlem gören şirketlerde büyük paylara sahipler. Ancak, güçlü bağlantıları olmadan iş yapan pek çok JSX şirketi de var. Aburizal

Bakrie'nin palm yağı ve gayrimenkul şirketi bunlardan birisi. İktidarla hiçbir bağlantısının olmadığı söylenemese de Bay Bakrie, başkanla ilişkilerinden ziyade girişimcilik zekâsıyla tanınıyor.

Tommy'nin yönetim kurulunda bulunması Bimantara Citra için ne kadar önemliydi acaba? Tommy'nin değerinin başkan babasıyla olan bağlantısından kaynaklandığı düşünüldüğüne göre, Suharto iktidarının fazla uzun sürmeyeceğine işaret eden herhangi bir şey şirketin hisse senedi fiyatını etkileyecektir. Suharto'nun sağlığıyla ilgili olumsuz haberlere tepki olarak Bimantara Citra gibi güçlü bağlantılara sahip şirketlerin değerinde yaşanan düşüşlere bakarak ve bunu, (Bakrie'nin firmaları gibi) siyasi bağları daha zayıf olan şirketlerin değerindeki düşüşle (ya da artışla) karşılaştırarak, başkanla olan bağlantıların piyasa değerini hesaplayabiliriz.

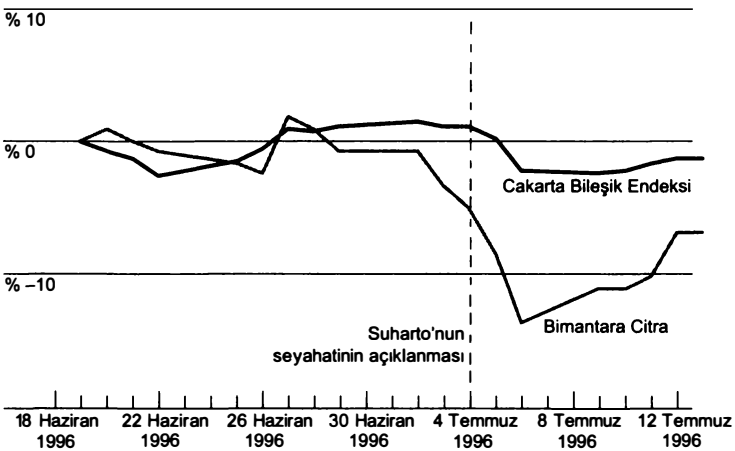
Siyasi bağlantıların değerine indirilebilecek en ağır darbe ve araştırmamız açısından en açık örnek, Suharto'nun aniden ölmesi olacaktır. Çocuklarından ve yakın arkadaşlarından hiçbirisi onun yerine alabilecek nitelikte olmadığı için ardından kim gelirse gelsin, Suharto döneminde geliştirilen tüm siyasi bağlantılara muhtemelen gereken saygıyı göstermeyecektir (ya da gösteremeyecektir). 1995'te yetmişlerinde olan Suharto'nun sağlık sorunları artmaya başlamıştı. Ölümü önceden uzak bir ihtimal olarak gözükürken, 1990'lara gelindiğinde daha ne kadar yaşayacağı yoğun spekülasyonlara konu olmuştu. Finans basınında hasta olabileceğine dair yazılar yayınlanmaya başlamıştı. 1996'da ortaya atılan hikâyelerin dedikodudan ibaret olduğu anlaşılacaktı, ancak Endonezya iş dünyası genelinde hissedilen sarsıntılar, pek çok yatırımcının yaklaşmakta olan rejim değişikliğinden huzursuz olduğunun ipuçlarını veriyordu.

4 Temmuz 1996'da yapılan bir devlet açıklaması JSX'inin altüst olmasına yol açtı. Suharto, sağlık kontrolü için Almanya'ya gidiyordu. Bu pek de önemli bir şey değilmiş gibi gözükebilir, ancak nabzını ölçtürmek için kim binlerce kilometre yolculuk yapar ki? Hisse senedi piyasası yatırımcıları, Suharto'nun kalp krizi geçirdiğine ya da Frankfurt'a acilen kalp ameliyatı olmak için gideceğine dair dedikodularla bombardımana tutuldular. New York Dow Jones Endeksi'ne benzer bir şekilde Endonezya hisse senetlerinin genel performansının bir göstergesi olan Cakarta Bileşik Endeksi (JCI) aynı gün % 2,3 geriledi.

Endonezya hisse senetlerini olumsuz etkileyen bu gelişme, Bimantara Citra ve patronu Tommy için tam bir felaket oldu. Bimantara'nın hisse senedi fiyatı ile genel JCI düzeyini bir arada gösterdiğimiz Şekil 2.1'e bakarak tahribatın boyutu açıkça görülebilir. 4 Temmuz tarihli açıklamadan önceki haftalarda, hem JCI'nın hem de Bimantara Citra'nın fiyatının ufak tefek iniş çıkışlar gösterdiğini, dikkate değer bir kazancın ya da kaybın söz konusu olmadığını görebilirsiniz. Ardından, piyasaların dedikodu sağanağına tutulduğu 4 ve 5 Temmuz günlerinde, Bimantara'nın hisse senedi fiyatı baş aşağı inişe geçti. Bimantara'nın bağlantılarından yoksun kalması olasılığı yüzünden hissedarlar hisse senetlerini bir an önce elden çıkarmaya çalıştıkları için yalnızca iki gün içinde hisse senedinin fiyatı % 10'dan fazla düştü.

Ertesi hafta, Suharto'nun Alman doktorları başkanın herhangi bir sağlık sorunu olmadığını açıkladılar. Yakında bypass ameliyatı olacağına dair haberlerin dedikodudan ibaret olduğu ve Suharto'nun sağlık testlerinin hepsinin olumlu olduğu ortaya çıktı (bu bölümün son rötuşlarını yaptığımız 2008 kışına kadar yaşamaya devam etti). Bağlantıları artık

daha güvende olduğundan, en azından o an için Bimantara'nın hisse senetleri birdenbire görece cazip gözükmeye başladı. Yatırımcılar kendilerini alış çılgınlığına kaptırınca Bimantara'nın hisse senedi fiyatını yeniden yukarı doğru sıçradı –her ne kadar sağlık kontrolünden önceki düzeye ulaşamasa da. Almanya seyahati, Suharto'nun ve rejiminin sonsuza kadar sürüp gidemeyeceğini yatırımcılara bir kez daha hatırlatmış, Bimantara Citra'nın siyasi bağlantıları ve kârlarıyla ilgili uzun vadeli olasılıklara daha temkinli yaklaşmalarına yol açmıştı.

Şekil 2.1: Suharto'nun 1996 Almanya seyahati sırasında Cakarta hisse senetlerinin değer değişimi

İçerden Bilgi Sahibi Olanların Ortak Aklı

Şekil 2.1'i yakından incelediğinizde Bimantara Citra'nın hisse senedi fiyatında başka bir acayiplik daha dikkatinizi çekecektir. Devletin, Suharto'nun Almanya seyahatini 4 Tem-

muz 1996'da açıkladığını hatırlayın. Ancak, açıklamadan iki gün önce Bimantara hisseleri, önceki düzeylerine göre yaklaşık % 5'lik bir düşüşle zaten şiddetli bir gerileme göstermişti. Öyle gözüküyor ki yatırımcıların ortak aklı, Suharto'nun Almanya'da tıbbi bakım göreceğini açıklanmasından tam iki gün önce tahmin etmişti. Bu nasıl olabilirdi?

Yüklü miktarda para söz konusuydu. Eğer Bimantara'nın fiyatının 4 Temmuz günü serbest düşüşe geçeceğini 2 Temmuz'da biliyor olsaydınız, hisse senetlerinizi iki gün sonraki düzeyinden çok daha yüksek bir fiyattan satma şansınız olurdu. Suharto'nun doktorları şüphesiz Almanya seyahatini önceden biliyorlardı; doktorların, kendi Bimantara hisse senetlerini elden çıkardıklarını kestirebilirsiniz. Suharto'nun tıp ekibinden ya da yakın çevresinden tanıdıkları olanlar için de aynı şeyin geçerli olduğu söylenebilir. Bağlantıları en güçlü olan yatırımcıların, Bimantara'nın siyasi bağlantılarıyla ilgili olası değişiklikleri dikkate alarak önceden alım–satım yaptıkları düşünebilir.

Suharto'nun Almanya'ya gideceğini herkesin bilmesi gerekmez. İçerden bilgi sahibi olanların, hisse senedi fiyatının nasıl hareket edeceğine ilişkin bilgilerine göre alım–satım yapmaları yeterlidir. Şirket yöneticilerinin ve onların dostlarının, içerden aldıkları bilgileri kullanarak kendi hesaplarına alım–satım işlemleri yapmaları ABD'de ve (Endonezya dahil) birçok ülkede yasa dışıdır ve bu suçu işleyenler hapis cezasına çarptırılır. Enron'un eski başkanı ve CEO'su Jeffrey Skilling'e isnat edilen suçlardan biri de hisse senedi fiyatının aşırı yüksek olduğunu bilerek hisse senetlerini satmasıydı. Hisselerini erken satarak, birkaç hafta sonra neredeyse değersiz hâle gelecek olan Enron hisse senetlerinden 15 milyon dolardan fazla kazanç sağlamıştı. İçerden bilgi sahibi olmanın işte böyle güçlü sonuçları olabilir.

Aralık 1997'de doktora tezi üzerinde çalışırken Cakarta'nın fısıltı ağının ne kadar güçlü olabileceğine ilk elden tanıklık eden Ray, şehrin pırıl pırıl parlayan yeni gökdelenlerindeki ofisler arasında mekik dokuyarak, sıradan bir doktora öğrencisiyle biraz vakit harcamaya istekli yatırım bankerleriyle ya da gazetecilerle konuşarak aylar geçirdi. Bir sabah, *Asian Wall Street Journal* için muhabirlik yapan Rick Borsuk'tan bir randevu koparmayı başarmıştı. Ancak, görüşme pek planlandığı gibi gitmedi –röportaj sırasında Borsuk'un telefonu hemen hiç susmadı. Açılış gongunun çalınmasıyla birlikte Suharto'nun kalp krizi geçirdiği, hatta ölmüş olabileceği söylentileri arasında hisse senedi piyasası adeta çılgına dönmüştü. Hummalı spekülasyon, tıbbi malzemelerin geceleyin gizlice başkanlık konutuna getirildiği iddialarıyla başlamış gibi gözüküyordu. Açılış gongu çaldığında herkesin bu hikâyeden haberi vardı. Tommy Suharto'nun Bimantara Citra şirketinin hisse senetleri bu sefer % 22 değer kaybederken, kız kardeşinin şirketinin hisse senetleri % 17'lük düşüş yaşadı. Çıkarılacak ders açıktı: Tabiri caizse piyasa Suharto'nun nabzını tutuyordu ve nabzı bir an için bile yavaşladığında fiyatlar şiddetle tepki veriyordu.

4 Temmuz tarihinde tıbbi testler yapılması için düzenlenen Almanya seyahati, Suharto ile bağlantılı diğer pek çok şirkette satışları tetiklemişti. Ortalamaya vurulduğunda, Suharto'nun yakın çevresinin sahibi olduğu şirketlerin hisse senedi fiyatları o günlerde yaklaşık % 4,5 değer kaybetti. Öte yandan, Aburizal Bakrie'nin Suharto ile bağlantılı olmayan şirketlerinin hisse senedi fiyatları, haberler duyulunca aslında bir parça yukarı sıçrayarak % 1'den fazla artış gösterdi; Suharto'nun hastalığının güçlü bağlantıları olanlar ile olmayanlar üzerindeki etkisi arasında yaklaşık % 6'lık bir

fark ortaya çıkmış oldu. Dolayısıyla, güçlü bağlantıları olan şirketlerin beklenen kârlarının % 6'sı, sırf bir sağlık kontrolü yüzünden! bir gecede uçup gitti: Yatırımcılar, yaptıkları alım–satım işlemleriyle söyleyeceklerini ifade etmiş oldular: Siyasi bağlantıların tehlikeye girmesi olasılığı bile piyasaları harekete geçirir (kalp krizi söylentisi, ciddi olsa da ölüme göre çok daha hafiftir).

1995 ile 1997 arasında beş kez daha Suharto'nun sağlığıyla ilgili dedikodular ortalığa yayıldı, ancak bunlar o kadar ciddi değildi. Her defasında Bimantara Citra'nın ve bağlantılı diğer şirketlerin hisse senedi fiyatları darbe alırken, Bay Bakrie'nin daha bağımsız şirketlerinin hisse senetleri değişmeden kaldı ya da ufak kazançlar sağladı. Piyasa, kendine özgü akılcı düşünce tarzıyla, Suharto Endonezyası'nda siyasi bağlantıların şirket kârları açısından *büyük* önem taşıdığını bize tekrar tekrar söylüyor.[6]

Peki, tam olarak ne kadar önemliydi bu bağlantılar? Birçok Endonezyalının kendisini baskıcı diktatörlerinin ani ölümüne hazırladıkları bir durumla karşılaşmadık. Ancak, Suharto'nun sağlık durumundaki çeşitli değişikliklere piyasanın verdiği tepkiye dayanarak bağlantıların toplam değerini tahmin edebiliriz; buna göre yatırımcılar, Suharto rejiminin aniden sona ermesi durumunda güçlü siyasi bağlantıları olan şirketlerin yaklaşık dörtte bir değer kaybedeceğine inanıyorlar.[7] Şirket değerinin % 25'i büyük bir oran mıdır sizce? Apple 2006'da büyük bir hevesle iPhone'u kamuoyuna duyurduğunda, Apple hisse senetleri % 8 yükseldi; Pfizer 1999'da geleceğin antibiyotiği olarak pazarlanan Trovan'ı beklenmedik şekilde piyasadan çekmek zorunda kaldığında, Pfizer hisse senetleri % 10 düştü. Dolayısıyla, bağlantılar, sa-

tış rekorları kıran yeni bir ilaçtan ya da yeni bir teknolojiden (hatta bunların ikisinin toplamından) daha değerlidir.

Suharto Endonezyası'nda yolsuzluk, düşük maaşlı polislerin ya da geçinmeye çalışan iş müfettişlerinin ufak çaplı para sızdırma çabalarından daha öte bir olguydu. Büyük bir işti. Endonezya'da yolsuzluk en tepeden başlıyor ve aşağı doğru yayılıyordu. Böyle bir ortamda yolsuzluk karşıtı bir kampanyanın başarı şansı olabilir miydi? Piyasa, Suharto'nun siyasi iltimas rejimi altında Endonezya'nın bağlantılı iş dünyası seçkinlerinin avuç avuç para kazandıklarını söylüyor bize. Yolsuzluk sistemini değiştirebilecek konumda olanlar, işlerin olduğu gibi devam etmesinden memnundular.

Sistemin içerden bilgi sahibi olan Endonezyalılara sağladığı faydalar düşünüldüğünde, siyasi ve ekonomik reformlarda mesafe alınamamasına, ciddi reform girişimlerinin ancak Suharto idaresinin sona ermesinden sonra gerçekleşmesine şaşmamak gerek. 1997'nin sonlarında Asya finans krizi patlak verip Suharto hâlâ iktidara sıkı sıkıya yapıştığında IMF, Suharto'nun dostlarını bir ölçüde disiplin altına almaya çalıştı. IMF yardım paketini serbest bırakmak için, devlet eliyle yaratılan tekellerin tasfiye edilmesini ve güçlü bağlantıları olan işletmelere devlet bankalarından para aktarılmasına son verilmesini şart koşmuştu. Ancak Suharto, bu reform girişimlerini fiilen boşa çıkarmayı başardı. Endonezya halkı, demokratik süreçten medet umacak durumda da değildi. Ulusal seçimlerin düzenli olarak yapılmasına karşın, Suharto'nun Golkar partisi hedeflediği % 70'lik oy oranının hiç gerisinde kalmamıştı. Suharto'nun başkanlığa seçilmesi güdümlü parlamento tarafından formalite icabı onaylandıktan sonra, Endonezya anayasası Suharto'ya neredeyse mutlak iktidar sağlıyordu.[8] Böyle bir totaliter rejimin

varlığında, ekonomik araştırmalarla yolsuzluğun boyutuna dair elde edilecek kanıtlar, reformlar yapılmasına ne yazık ki pek yardımcı olamayacaktır. Biz araştırmacılar sorunun üzerine ışık tutabiliriz, ancak halkın liderler üzerinde kuracağı siyasi baskı, bu bilgiye eşlik etmelidir.[9]

Tommy Suharto'nun 40 Milyon Dolarlık Cep Harçlığı

Tommy Suharto arabalara bayılıyordu. Özellikle de hızlı arabalara ve bunlar arasında da Lamborghinilere. O kadar seviyordu şirketi satın almıştı. 1994'te Tommy, 40 milyon dolar karşılığında İtalyan spor arabası üreticisinin çoğunluk hisselerini satın aldı. Şirketin yeni sahibi olarak planlama ve faaliyetlerde etkin rol oynamaya başladı. Belki de Tommy'nin otomotiv sektöründeki yönetim becerilerinin sınırlı olması nedeniyle şirketin bazı üst düzey yöneticileri çok geçmeden istifa ederek arkalarında şirkette yönetim boşluğu bıraktılar. Bununla birlikte *Wall Street Journal*, Asya finans krizinin ardından sıkıntılı günler geçirmesine karşın Tommy'nin Lamborghini'deki payını önemli ölçüde kâr yaparak sattığını yazıyordu. Peki, Lamborghini hisselerini satın alması, baba parasıyla karşılanan, hoppaca bir yatırım mıydı? Yoksa, hızlı arabalar konusunda uzman olan akıllı bir yatırımcının hesaplı davranışının bir sonucu muydu? Bulgularımıza dayanarak Endonezyalı yatırımcıların, Tommy'nin değerinin ticari becerilerinden ziyade büyük ölçüde bağlantılarından kaynaklandığı düşündüklerini söyleyebiliriz.

Tüm Yolsuzluklar Aynı mıdır?

Endonezya'daki Suharto yönetiminin hikâyesi, dışarıdan bakanların yolsuzluk konusunda bir şeyler yapmalarının gerekip gerekmediği gibi zorlu bir soruyu da akıllara getiriyor. Büyük çaplı yolsuzluklara rağmen Suharto rejiminin sürdüğü 32 yıllık dönemde ülkenin % 6'lık çarpıcı bir ekonomik büyüme hızı tutturması, Endonezya'yı modern tarihin en büyük ekonomik başarı hikâyelerinden biri yapmıştır. (Karşılaştıracak olursak, ABD aynı dönemde yılda % 3'ün biraz üzerinde bir hızla büyümüştü.) Suharto ve şürekâsı paylarına düşenden fazlasını almış olsa da, yoksulluk oranları Suharto'lu yıllarda çarpıcı şekilde azalmış, kamu eğitimi, sağlık ve aile planlaması programları büyük gelişme göstermiştir. Aşağıya, yani sıradan Endonezyalılara damlayacak epeyce bir şey kalmıştı geriye.

1. bölümde vurguladığımız üzere yolsuzluğun yaygın olduğu ülkeler *genellikle* hızlı büyümezler, ancak Suharto Endonezyası bir istisna idi. Belki de IMF gibi yabancı bağışçılar, yozlaşmış olmasına rağmen 30 yıl boyunca böylesine etkin çalışan bir sistemi düzeltmeye çalışmadan önce dikkatli olmalılar. Peki, yozlaşmış bir sistem nasıl oldu da bu kadar uzun bir süre hızla büyüyebildi?

Birkaç olası açıklama var. Suharto'nun kayırdığı şirketler, güçlü bağlantılara sahip olmalarının yanı sıra belki iyi de yönetiliyorlardı. Petrol çıkarma örneğine geri dönersek, belki de şirketleri Washington lobicileri ile MIT mezunu mühendisler birlikte yönetiyorlardı. Belki de Suharto çalıp çırpmanın kontrolden çıkmasına asla izin vermemişti. Tahminlerimize göre şirketlerin kârlarının % 25'inin bağlantılarından kaynaklandığını hatırlayalım; bu oran % 50'yi ya da % 100'ü *bulmuyordu.* Ayrıca, ister beğenin ister beğenmeyin,

Suharto rejimi en azından rüşvet işlemlerini bir düzene sokarak, çoğu yasa dışı anlaşmanın doğal bir parçası olan belirsizliği ortadan kaldırmakla ün kazanmıştı. Cakarta'da uzun süredir iş yapan yabancı bir şirket yöneticisinin sözleriyle "her şeyin bir fiyatı vardı, herkes fiyatı ve ödediğinin karşılığında ne alacağını biliyordu". Bunun aksine, bazı şirket yöneticileri Suharto sonrası Endonezya'yı anlatırken "şimdi kaos hüküm sürüyor" diye hayıflanıyorlar.[10]

Aynı zamanda, yolsuzluklar olmasaydı Endonezya'nın daha hızlı büyümesi de söz konusu olabilirdi. Neler olabileceği hakkında bir fikir edinmek için Suharto'nun iktidarda olduğu dönemde Endonezya'dan daha hızlı büyüyen ve yolsuzluklara daha az rastlanan bir Asya Kaplanı olan Güney Kore'ye bakabilirsiniz. Suharto, tüm hatalarına karşın kaos içinde olan bir ülkeye acımasız bir disiplin ve istikrar getirdi; onun liderliğinden yoksun bir Endonezya'nın nasıl olabileceği hakkında fikir yürütmek zordu. Suharto'nun iktidardan düşüşünü takip eden on yılda canlı bir demokrasi ortaya çıktı, ancak Suharto'nun yozlaşmış diktatörlüğünün ekonomik büyüme oranlarına henüz ulaşılabilmiş değil.

Ancak bu, yolsuzluğa karşı genel duruşumuzu değiştirmemelidir. Suharto'nun ekonomik başarılarını yakalayabilmiş az sayıda yozlaşmış ülke vardır. Ancak, yolsuzluğun kökünün kazınmasının getireceği faydalar konusunda söylememiz gerekenler suyu biraz bulandırıyor. Politika yapıcılar ve dış yardımları yapanlar basit reçeteler istiyorlar, oysa dünyamız karmaşık ve muğlak bir yer. Yolsuzluk ne zaman Endonezya'da olduğu gibi ekonomik mucizelere izin veriyor, ne zaman Sahraaltı Afrika'nın çoğunda geçerli gözüktüğü gibi ekonomik durgunluğa ya da gerilemeye yol açıyor? Yolsuzluk araştırmacıları olarak elimizde hazır cevaplar yok.

Ancak, doğru soruları sormaya başladığımızı söyleyebiliriz. Yolsuzluğun, Suharto örneğinde olduğu üzere güçlü bir diktatörün yönetimi altında düzenlenmiş olmasının yardımı dokunur mu (metin kutusuna bakınız)? Eğer bürokratlarla siyasetçiler işlerinde güvendeyseler ve "iyi şeyler"in vaat edildiği üzere verileceğini güvence altına alabiliyorlarsa, acaba yolsuzluk daha az mı zararlıdır? Günümüzde iktisatçıların yolsuzluğu ölçmenin daha iyi yollarını geliştirdikleri dikkate alındığında, bu araçları kullanarak yolsuzluğun nerede büyük tahribata yol açtığını anlamaya çalışabilir, Endonezyalılar ile diğerlerinin bu konuda bir şeyler yapmalarına yardımcı olabiliriz.

Suçu Düzenlemenin Faydaları

Güney Sicilyalı bir mafya ailesinin yedinci kuşaktan üyesi olan Leonardo "Narduzzo" Messina, Nisan 1992'de İtalyan yetkileri tarafından tutuklandı. Çok geçmeden eski arkadaşlarını ele vermeye başladı ve modern Mafyanın yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler verdi. Ortaya çıkan manzara, yerel patronların, koruma paralarını ve uyuşturucu satışlarından elde edilen kârları Sicilya'nın başkenti Palermo'daki büyük patrona aktardıkları, giderek merkezileşen bir suç bürokrasinin resmiydi. Haraç paralarının aksatılmadan ödenmesini ve yerel patronların birbirlerinin bölgelerine girmemelerini sağlamak üzere merkez bürodan gönderilen (tabiri caizse) "büyükelçiler", yerel donların dürüst davranmalarını sağlıyorlardı.

Bu merkezileşmiş düzenleme, Sicilya Mafyasına oldukça iyi hizmet ediyordu. Messina'nın tanıklığına göre

çete aklanması mümkün olmayan o kadar çok para kazanıyordu ki, büyük banknot destelerini saklamak için Palermo'da bir apartman ("Para Evi") kiralanmıştı. Hayal edebileceğiniz üzere çok sayıda dükkân sahibi ve küçük işletmeci, aylık yüzer dolarlık katkılarının, Para Evi'ni oluşturan büyük banknot yığınlarına gitmesinden memnun değillerdi.[11] Ama belki de şükran duymaları gerekiyordu. İktisat teorisi, merkezi ve iyi düzenlenmiş bir Mafya sisteminde alınacak haraç düzeyinin, yerel patronların yalnızca kendi çıkarlarının peşinde koştukları, düzenlenmemiş bir kör dövüşü durumundan daha düşük olacağını akla getiriyor.[12] Benzer şekilde, Suharto A.Ş.'ye haraç ödeyen şirketler, aralarında bağlantı olmayan (çalışma bakanlığı, çevre bakanlığı gibi) çeşitli bakanlıklarda görevli bürokratlara ödemek zorunda kalacakları rüşvetlerle karşılaştırıldığında muhtemelen daha az ödüyorlardı.

Eşgüdümlü para sızdırmanın alınan haracı neden azalttığını anlayabilmek için Sicilyalı küçük bir dükkân sahibinin (adı Bay Grasso olsun) karşı karşıya olduğu durumu düşünelim. Merkezileşmiş bir bürokraside (isterseniz "örgütlü suç" grubunda diyebilirsiniz), Mafya kuryesi koruma parasını toplamak için yalnızca ayda bir kez Bay Grasso'yu ziyaret edecektir.

Mafya, işine devam edip hayatta kalması ayrıcalığı karşılığında Bay Grasso'dan ne kadar ücret alacaktır? Yüksek fiyat çetenin gelirini artırır, ancak Bay Grasso'yu işini kapatmak zorunda da bırakabilir –bir noktaya gelindiğinde, haraç tutarı öyle yüksek olabilir ki zavallı dükkân sahibi dükkânını kapatıp geçimini başka bir

yoldan sağlamaya çalışabilir. Dolayısıyla, eğer Palermo'daki büyük patron akıllı birisiyse, Bay Grasso'yu ya da Sicilya'nın diğer küçük işletme sahiplerinin çoğunu korkutup kaçırmayacak orta düzeyde bir "koruma" fiyatı tespit edecektir.

İtalyan polisinin büyük patronun işini bitirmeye karar verdiğini ve Mafya'nın haraç alma faaliyetlerini düzenleyecek birisinin kalmadığını farz edelim. Şimdi Bay Grasso, kendisinden ayrı ayrı koruma parası talep eden (Vito ve Fredo adlı) iki yerel patron tarafından ayda birer kez ziyaret edilecektir; ikisi de Bay Grasso'nun büyük patrona yaptığı aylık ödemeyi kendilerinin de hak ettiğini düşünüyor olsunlar. Ancak, söz konusu ödünleşmeleri de hesaba katmak zorundadırlar. Don Vito aylık ödemesini almak için dükkâna uğradığında, daha yüksek düzeyde haraç almak ile Bay Grasso'nun işini kapatması durumunda kaybedeceği gelir arasında bir denge sağlamalıdır. Ancak, haraç tutarını çok yüksek tuttuğu takdirde, aylık ücretini almak için bilahare dükkâna uğrayan Don Fredo'nun işinin de bir kısmını elinden aldığını düşünmez (hatta haraç tutarını artırmadığı zaman Don Fredo'nun alabileceği bir parayı masanın üzerinde bıraktığını düşünebilir). Don Vito haraç tutarını artırmanın tüm maliyetlerini hesaba katamadığı için fiyatlarını "çok yüksek" belirleyecektir. Aynı şey Don Fredo için de geçerlidir (kendi koruma ücretlerini belirlerken bunun Don Vito üzerindeki etkilerini düşünmez).

Sonuç olarak, Donların her biri fiyat çok yüksek belirleyerek, önceki büyük patron döneminin düzenli yolsuzluğuyla karşılaştırıldığında kendi işlerini baltalamış

olurlar. Mafya daha az para kazanır ve işlerine devam eden az sayıda dükkân sahibi, suçun gerçek anlamda düzenlenmiş olduğu eski günlere göre rüşvete daha fazla para harcar.

Aynı ders Endonezya için de geçerli olabilir. Suharto A.Ş.'nin merkezileşmiş yolsuzluğu, Suharto sonrası dönemle karşılaştırıldığında firmaların toplamda daha az rüşvet ödemesine neden olmuş olabilir, çünkü takip eden dönemde firmalar, rüşvet almak için birbirleriyle kapışan ve bunu yaparken de diğerleri üzerindeki etkilerini dikkate almayan çok sayıda bakanlığa ayrı ayrı ödemeler yapmak zorunda kalmış olabilirler. Bu, Suharto'nun demir yumruğu altında yolsuzluğun, iş dünyası açısından bir lütuf olması gerekmese de, (iktidarın daha az merkezileştiği ve çok sayıda ekonomi haydudunun rüşvet için birbirleriyle itişip kakıştığı) gelişmekte olan dünyanın diğer yerlerinde yol açtığına benzer bir ekonomik tahribata yol açmamış olmasının bir diğer nedeni olabilir.

Yolsuzluk: Endonezya'da, Tayland'da, İtalya'da ve ...

Siyasi bağlantıların değerini ölçme çabamıza Endonezya'da başladık, ancak bununla sınırlı kalmayacağız. Suharto hükümeti, incelediğimiz olayların yaşandığı 1990'ların sonlarında yeryüzünün en yozlaşmış diktatörlüklerden biri olarak görülüyordu. Dolayısıyla, bürokrasileri daha az yozlaşmış rejimleri ya da daha demokratik toplumları da içerecek şekilde yolsuzlukla ilgili genel ve kapsayıcı iddialarda bulunmak adil

olmayacaktır. Ancak, Endonezya için kullandığımız yaklaşımı dünya genelinde yolsuzluğu incelemekte kullanabiliriz.

Elbette bunu istediğimiz her yer ya da her dönem için yapamayabiliriz. Endonezya'da gördüğümüz tüm koşulların sağlanması gerekir. Öncelikle yatırımcıların, siyasi bağlantıların değeri üzerine bahis oynayabilecekleri, faal bir hisse senedi piyasasına sahip bir ülkeye ihtiyacımız var. İyi işleyen hisse senedi piyasalarını destekleyecek kadar büyük şirketin sayıca çok az olduğu birçok Afrika ülkesini bu yaklaşımla incelememiz mümkün değildir (4. bölümde, tamamen farklı bir yöntem kullanarak Afrika'da yolsuzluğu ölçeceğiz). Hatta, Malezya gibi biraz daha zengin olan ülkelerde bile hisse senedi piyasaları ancak 1990'larda rüştlerini ispat ettiler. Ayrıca, şirketlerin siyasi bağlantılarıyla ilgili iyi bir göstergeye, dolayısıyla iş dünyası–siyaset ilişkilerinin izini sürebileceğimiz bir araca da ihtiyacımız var. Siyasetçilerin aynı zamanda ülkenin en büyük şirketlerini idare ettikleri Tayland'da ve İtalya'da bu kolaydır, ancak iş dünyası ile siyasetin en azından göstermelik olarak birbirinden ayrıldığı ABD gibi ülkelerde (imkânsız olmasa da) daha incelik gerektiren bir iştir. Son olarak, sürpriz seçim sonuçları ya da siyasetçinin aniden hastalanması ya da ölmesi gibi siyasi bağlantıların değerini değiştirecek beklenmedik olaylara (siyasi fırtınalara) ihtiyacımız olacak.

İktisat araştırmacıları (ki Vanderbilt Üniversitesi finans profesörü Mara Faccio bunlardan en dikkat çekenidir), bu metodu dünyanın dört bir yanına uyguladılar.[13] Faccio, kapsamlı bir siyasi bağlantılılık endeksi elde etmek için iş dünyası kodamanlarının siyasi kariyerlerini (ve siyasetçilerin iş dünyası kariyerlerini) takip etti, aile bağlarını saptamak için soy ağaçlarının izini sürdü ve kimin kiminle yemeğe çıktığı-

nı bulmak için yerel gazetelerin sosyete sayfalarını okudu. Çoğu ülkede siyaset ve iş dünyası arasındaki yakın bağların baskınlığı en çarpıcı gözlemiydi. Örneğin Rusya'da, değer bakımından Moskova Hisse Senedi Piyasası'nın % 87'sini oluşturan şirketlerin Kremlin ile yakın bağlantıları bulunuyor. Sovyetler sonrası Rusya'ya egemen olan "Vahşi Batı" kapitalizminde bu o kadar şok edici olmayabilir. Londra Hisse Senedi Piyasası'nın yaklaşık % 40'ının siyasi bağlantılı olması daha şaşırtıcıdır. Profesör Faccio'nun gözlemlediği üzere yaklaşımı siyasi bağlantıların bir kısmını gözden kaçırdığı için tahminleri aslında gerçek durumu tam olarak göstermemektedir.

İş dünyası ile siyaseti birbirine bağlayan kişisel bağlantıların varlığı illaki iltimas geçildiği anlamına gelmez. Belki de güçlü mevkilerdeki siyasetçiler, devlet idaresinde iyi işler yapmalarını sağlayan liderlik vasıflarını kullanarak iş dünyasında da başarılı olmaktadırlar. Alternatif bir görüş olarak, belki de devlet idaresi, iş dünyası, sanat, spor gibi farklı alanlardan gelen başarılı insanlar, toplumsal açıdan birbirlerini çekerek bir araya gelme eğilimi gösteriyorlar. Dolayısıyla, bu bağlantıların değerini tahmin etmenin bir yolunu bulmamız gerekiyor yine. Faccio, Suharto çalışmamızda siyasi bağlantıları belgelendirirken izlediğimizden biraz daha zorlu bir yöntem benimseyerek, beklenmedik seçim sonuçlarına ve siyasi görevlendirme açıklamalarına odaklanıyor. Suharto'nun ani ölümünü düşünmek yerine demokratik bir Endonezya'nın başkanın partisine âdet olduğu üzere oyların % 70'ini vermeyip, aksine seçim mağlubiyeti tattırdığını hayal edelim.

Profesör Faccio'nun bulguları elimizdeyken, daha fazla sayıda ülkeden oluşan bir veri seti kullanarak siyasi bağlantıların piyasa temelli değerini bulabiliriz. Profesör Faccio,

iş dünyası–siyaset bağlantılarının İngiltere'de oldukça yaygın olmasına karşın, bu bağlantıların beklenmedik şekilde güçlenmesi hâlinde etkilenen şirketlerin hisse senedi fiyatlarının kıpırdamadığını tespit etmiştir. Örneğin, Rolls–Royce'un Başkanı Sir John Moore Lordlar Kamarası'na atandığında, bunun Rolls–Royce'un hisse senedi fiyatı üzerinde fark edilebilir bir etkisi olmamıştı. Öte yandan, Faccio'nun kendi ülkesi İtalya'da, Hollywood'un beylik örneğine uygun olarak, içerden bağlantılar önem taşır. Fiat'ın patronu Giovanni Agnelli'nin İtalya Senatosu'nda görevlendirilmesi şirketin hisse senedi fiyatlarını % 3,4 yükseltmişti (ki birkaç milyar dolarlık ilave değer anlamına geliyor).

İngilizler siyasi iltimas geçmeyi engellemenin bir yolunu bulurken, İtalyanlar bunu yapamamışlardır. Belki de İngilizlerin acımasız boyalı basını kötü hareketleri kontrol altında tutmakta etkilidir; belki de bu, etkin yargı sisteminden ya da İngilizlerin âdetlere uyma anlayışının bireyin vicdanı üzerindeki etkisinden ötürüdür. İktisatçılar dünya genelinde siyasi bağlantıların değerini ortaya çıkardıklarına göre artık bu farklılıkları açıklamaya da çalışabiliriz (bu göreve, 4. bölümde geri döneceğiz).

Washington'da İşler ve Siyaset Her Zamanki Gibi

Capitol Hill'i* iş dünyası çıkarlarının kontrol ettiğine dair medyada yer alan haberlerin ışığında, ABD'nin mevcut siyasi liderleri İngilizlere mi, yoksa İtalyanlara mı daha çok benziyorlar? Bu, yüzyıllardır sorulan bir soru. Kongre üyelerine rüşvet vermenin yasa dışı hâle geldiği 1853'ten bu yana ABD kongresinde yolsuzluk, partizan ve popülist sıkıntıla-

* ABD Kongresi için kullanılan bir benzetme –*çev.*

rın kaynağı olagelmiştir. Bu tarihten önce kongre üyelerinin davranışları, kongre içi edep ve tartışma kurallarıyla düzenleniyordu. Bir kongre üyesinin çıkar çatışmasının söz konusu olduğu meselelerde oy kullanması yasaktı. Keza, kongrenin saygınlığını ve onuru olumsuz etkileyecek tükürme, küfretme ve benzeri hareketler de. (Bu arada, çıkar çatışması ya da rüşvet alma nedeniyle hiç kimse azledilmezken, 1798'de bir kongre üyesi tükürmeme kuralını ihlal ettiği için atılmanın eşiğine gelmişti.)[14]

Elbette, rüşvet olarak doğrudan para ödenmesine bugünlerde nadiren rastlanır.[15] Ancak, bu eski moda nakit–iltimas değiş–tokuşunun yerini acaba seçim kampanyası finansmanı, şirket jetleriyle yapılan uluslararası "iş seyahatleri" ve devlet görevinden sonra dolgun maaşlı işler karşılığında siyasi nüfuz sağlayan bir sistem mi almıştır?

Aynı zamanda biz Amerikalıların, kampanya finansmanı ve ilgili konularda raporlar hazırlayan Duyarlı Siyaset Merkezi ve Adli İzleme Örgütü gibi çok sayıda sivil toplum örgütümüz var. İş dünyasının siyasete burnunu sokmasıyla yakından ilgilenen araştırmacı gazeteciler ordumuz da var. İki partili seçim sistemimiz, siyasi rekabeti ve hesap verebilirliği sağlamaya yeterli olmalı. İş dünyası–siyaset ilişkilerini kamuoyunun gündeminde tutan tüm bunların, siyasetçilerimizi dürüst olmaya zorladığını ve nüfuz ticaretini sınırlı tuttuğunu umut ediyoruz.

Kongre, şirketlerle lobicilerin nüfuz arayışlarını önlemeye ne kadar öncelik vermelidir? Söz gelişi sağlık hizmetinin genişletilmesi ya da sosyal güvenlik reformu pahasına da olsa bu mücadeleye zaman harcamaya değer mi? Cevabın, herkesin bakış açısına değil de Capitol Hill'de *fülen* ne kadar nüfuz alışverişi yapıldığına bağlı olduğu açıktır.

Bu gerçeklere ulaşmak için yine yatırımcıların bu konuda ne düşündüklerine bakabiliriz. Washington, siyasi bağlantıları değerlendirmek isteyen iktisat araştırmacıları için âdeta bir Petri kabıdır. Şirketlerin (ve zengin bireylerin) cömert kampanya bağışları ve lobi faaliyetleri, devlet arşivlerine geçmiş bir konudur; devlet mevkilerine giden döner kapıdan geçen iş adamları siyaset dünyasına adım atarlar ya da tam tersi olur. Dahası, yakın dönemde son derece beklenmedik bazı siyasi olaylara tanık olduk: Büyük bir çekişmeye sahne olan 2000 başkanlık seçimleri; 2001'de Vermont senatörü Jim Jeffords'un sürpriz bir kararla Demokratlara katılması; Dick Cheney'in istikrarsız kalp sağlığı. Bunlar bize, her türlü siyasi bağlantının değerini hesaplamakta kullanabileceğimiz şoklar sunuyor. Son olarak, hisse senedi fiyatı incelenebilecek binlerce şirketinin yer aldığı New York Hisse Senedi Piyasası ve NASDAQ, dünyanın en büyük yatırımcı kumarhaneleridir.

Siyasi bağlantıları inceleyen iktisatçılarla siyaset bilimcilerin yaptıkları çalışmalar, medyanın aydınlatıcı yayınlarla halkın dikkatini çekme girişimlerinin, Washington siyasetini sterilize etmeye yeterli *olmadığını* gösteriyor. ABD'de siyasi bağlantılara sahip şirketler, ister kişisel bağlantılarla isterse siyasi iltimaslarla ölçülüyor olsun, devlet bağlantılarından genellikle çok para kazanıyorlar. Örneğin, Jim Jeffords parti değiştirip senatonun kontrolünü Demokratlara devrettiğinde, Demokrat bağışçılar kazançlı çıkarken Cumhuriyetçi bağışçılarsa zarar gördüler.[16] Yine, yargıtay 2000 seçimlerini George W. Bush'un kazandığına karar verdiğinde, yönetim kurulu üyeleri arasında Cumhuriyetçi eski kanun yapıcılara yer veren şirketlerin değeri arttı; yönetim kurulunda Demokrat eski kanun yapıcıların olduğu şirketlerse değer kaybetti.[17]

Dick Cheney'in Halliburton bağlantıları örneği, ilginç bir istisnadır. Bazılarının iddia ettiği gibi eğer Halliburton'un kârlı devlet ihaleleri almasına başkan yardımcısı aracı olmuşsa, Cheney her kalp kontrolüne girdiğinde şirketin yatırımcılarının kalp atışları da düzensiz olmalıydı; geçirdiği kalp krizleri (Kasım 2000 ve Mart 2001) ve kan pıhtılaşması vakaları (Eylül 2005 ve Mart 2007), yatırımcıları *fazlasıyla* kaygılandırmalıydı. Oysa, Halliburton hisse senetleri, Cheney'in sağlık durumundaki iniş çıkışlara çok az tepki verdi ve Cheney ile bağlantıları olan diğer şirketlerden hiçbiri de etkilenmedi.[18]

Washington'da iltimas geçmenin bir sınırı varmış gibi gözüküyor: Daha düşük mevkilerdeki siyasetçiler zaman zaman dostlarına iltimas geçip başlarına bir şey gelmeden kurtulabiliyorlar ve eski siyasetçiler, şirket müşterileri için siyasi yardım sağlamakta etkili olabiliyorlar. Ancak, çeşitli ideolojik görüşlere yakın birçok denetleyici örgütün ve medya kanalının Cheney'in her kararı yakından inceliyor olması ve olası çıkar çatışmalarıyla ilgili sık sık uyarılarda bulunması, Cheney'in iltimas geçmesini sınırlamaya yardımcı olmuş olabilir. Belki de Halliburton'un öylesine güçlü bağlantıları var ki, ne kadar güçlü olursa olsun belli bir siyasetçiye bel bağlamasına gerek kalmıyor.[19] Belki de Dick Cheney yolsuzluktan kesinlikle uzak duran bir kişi.

ABD, devlet başkanı Suharto'nun bağlantıların her şey (ya da en azından her şeyin % 25'i) demek olduğu, her şeyi kapsayan bir "ilişkiler kapitalizmi"ne başkanlık ettiği Endonezya kadar yozlaşmış değildir. Ancak, parayı siyasetin dışında tutmak konusunda İngiltere gibi ülkelerin gerisinde kalmış gibi gözüküyoruz. Dolayısıyla, dikkatleri kamu politikasının diğer önemli meselelerinden biraz uzaklaştırmak

pahasına da olsa, Washington'da işlerin ve siyasetin her zamanki gibi işleyip işlemediğinden endişelenmeyi sürdürmemiz, kanun yapıcılarımızın temiz kalmasını sağlamak için çalışmaya devam etmemiz gerekiyor.

Üçüncü Bölüm

Kaçakçılık Açığı

"Kişisel değil Sonny. Tamamen işle ilgili."
Michael Corleone, *Baba*

Lai Changxing'in hikâyesi, modern Çin'in canlı kapitalizminde karşılaşabileceğiniz klasik bir sıfırdan zengin olma masalıdır. Okul yüzü görmemiş, fakir bir çiftçinin oğlu olan Bay Lai, birçokları gibi şansını Fujian eyaletinin başkenti Xiamen'de denemeye karar verir. Tam da Çin devletinin özel sektör girişimleri üzerindeki baskını hafifletmeye başladığı 1980'lerin ortasında şehre yerleşir. Okuma yazma bilmeyen Bay Lai'nin şehre geldiğinde ne parası ne de bağlantıları vardır. 1990'a gelindiğinde ise milyoner olmuştur. 1999'da milyarderler arasına katılır. Spor takımlarından otellere, gemi taşımacılığına kadar Fujian ekonomisinin her alanında artık parmağı vardır. Xiamen'in ekonomi hayatındaki ağırlığı öylesine hissedilmektedir ki, holding şirketinin isminden hareketle şehrin isminin "Yuanhua" olarak değiştirilmesi halk arasında yaygın bir şaka hâline gelmiştir.

Bugün, Bay Lai'nin Horatio Alger'in eserlerini andıran hikâyesini tüm ayrıntısıyla biliyoruz. Bir zamanlar iş ortaklarını eğlendirmek için inşa ettiği "Kızıl Konak"ta verdiği lüks partilerle anılırken, şimdi Kanada'nın Vancouver şehrinde ev hapsinde yaşıyor. Değeri 6 milyar doları aşan ticari malı yasa dışı yollarla Hong Kong'dan ülkeye sokmakla suçlandığı Çin'e iade edilmesini engellemeye çalışıyor. Bu suç onu modern tarihin belki de en büyük kaçakçısı yapıyor. Lai Changxing kurnaz ve başarılı bir iş adamıydı, ancak ticaret alanındaki yeteneklerini yasal yollar yerine kaçakçılıkta kullanmayı seçmişti. Yine de, Bay Lai'nin uluslararası ticarete yönelik akılcı yaklaşımını öğrenmemiz, ekonomi haydutlarının zihniyet yapısını ve yöntemlerini (ve onlarla nasıl mücadele edeceğimizi) daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.

Her Şeyin Bir Fiyatı Vardır

Hayatta maliyetlerle faydalar arasında ödünleşmeleri içeren kararlar veririz. Her şeyin bir fiyatı vardır dediğimizde biz iktisatçılar bunu kastediyoruz. Fiyat, maliyet–fayda defterinin maliyet tarafıdır. Eğer bir süpermarketten bir dolarlık elma satın alırsam, bu doları artık portakal almak için kullanamam. Daha incelikli başka kararlarda da maliyet–fayda ödünleşmeleri söz konusudur. Eğer bir bankayı soyarsam, yüz dolarlık banknot yığınlarının getireceği faydayı, polis takibine uğrayıp sonunda hapse düşme olasılığının doğuracağı maliyetle teraziye vururum.

Süpermarket elma fiyatlarını ikiye katlarsa, bazı tüketiciler elma yerine portakal (ya da şeftali) almayı tercih edeceklerdir. Benzer şekilde, FBI'ın silahlı soygunlar biriminde çalışan ajanların sayısını artırarak banka soymanın "fiyatı"nı

yükseltirsek, olası banka soyguncuları araba ya da ev soymayı (ya da suç işlemeyi büsbütün bırakmayı) seçecekleri için soygun vakalarının azalmasını bekleriz.

En azından teoride böyledir.[1] Pratikte, insanların kararlarını hangi maliyetlerin nasıl etkilediğini bilmemiz gerekir. Ortalama bir soyguncu Al Capone ya da Lai Changxing kadar akılcı (ya da kıvrak zekâlı) olmadığı için daha çok FBI ajanı görevlendirmek belki de banka soygununun fiyatını değiştirmeyebilir ve sağgörüden yoksun bu kişiler artan fiyatına rağmen banka soymaya devam edebilirler. Hangi maliyetin önemli olduğunu anlamak, koltuğunda oturup kuru kuruya akıl yürüten bir iktisatçıya uygun bir iş değildir. Soyut teori geliştirmekle ve spekülasyonlarda bulunmakla uğraşmak yerine yasa dışı faaliyetlerin boyutunu nasıl ölçeceğimizi bulmalı, kaçakçılarla haydutların gerçek dünyasında ekonomik havuçlarla sopalara nasıl tepki verileceğini görmeliyiz.

Bir İş Olarak Kaçakçılık

Bundan 10–20 yıl önce, Asya'dan gelen elektronik ürünlerle ucuz oyuncakların hemen hepsinin altında "Hong Kong Malı" damgası yer alırdı. Bugünlerde "Çin Malı" revaçta. Günümüzde Hong Kong'un 7 milyon yurttaşı, hemen kuzeylerinde yaşayan 1,3 milyar insanın çoğunu istihdam eden fabrikaların düşük ücretlere dayalı üretimiyle rekabet edemeyecek kadar fazla zenginler. Gemi taşımacılığı köklerine geri dönen Hong Kong, gerek Çin'in ihraç mallarının dünyanın dört bir yanına gönderilmesine, gerekse hızla büyüyen Çin ekonomisinin durmaksızın artan ithalat ürünleri akışına aracılık eden bir ticaret limanı olarak biliniyor.

Çin'in büyüme mucizesinin ihracat motorları olan güneydeki Guangdong ile Fujian eyaletlerine komşu olması Hong Kong'a özellikle fayda sağlıyor. Hong Kong, bu eyaletlerde faaliyet gösteren imalat sektörü firmalarına dünyanın en etkili derin deniz limanlarından birinden yararlanma olanağı sunuyor. Karşılığında, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisinden sürekli daha fazla iş alıyor. Her yıl Hong Kong'un olağanüstü limanından değeri 700 milyar doları aşan mal akışı gerçekleştiriliyor. Hong Kong'un insanı afallatan ticaret hacmi (ve bunu mümkün kılan güney Çin'in ekonomik dinamizmi), küresel ticareti dönüştüren gemi taşımacılığında konteyner kullanımının doğrudan bir sonucudur. Kargo yükleyip boşaltma, devasa çuvalları, varilleri ya da şaşılası büyüklükteki mobilya parçalarını kaldıran iriyarı liman işçilerine özgü bir iş değildir artık. Günümüzde bu iş, standart 12 metre uzunluktaki konteynerleri gemiden doğrudan kamyona ya da demiryolu vagonuna (ya da bu taşıtlardan gemiye) yükleyen 60 metrelik devasa vinçler tarafından yapılıyor.[2] Maliyet düşürücü bu yenilikler, güney Çin'deki binlerce oyuncak, giysi ve köpek maması imalatçısı gibi yasal ticaret yapan ihracatçılarla ithalatçılar açısından büyük bir rahatlıktır.

Bununla beraber, Çin'in Al Capone'larının (yani silah, uyuşturucu ve ticareti yasak diğer malların kaçakçılığını yapanların) da bundan nasıl faydalandığını hayal etmek kolaydır. Denetleme teknolojisi, gemi taşımacılığı alanındaki yeniliklerle aynı hızda gelişme göstermemiştir. Denetimlerin çoğu hâlâ eski yöntemle yapılıyor, yani konteynerdeki mallara şöyle bir göz atılarak. Yalnızca 2006'da Hong Kong'dan yaklaşık *24 milyon adet* (saatte 2.700'den fazla) 12 metrelik konteyner geçtiği düşünülürse, gümrük görevlileri gelen

sevkiyatların ancak çok küçük bir kısmını inceleyebiliyorlar. Birbirine benzeyen milyonlarca konteynerin içinde Hong Kong'tan nelerin geçirildiğini gerçekte kimse bilmiyor.

Hızlı gemi taşımacılığı teknolojisi ile düşük teknolojinin kullanıldığı denetimler arasındaki bu tutarsızlıktan Lai Changxing kadar para kazanan birisi daha olmamıştır muhtemelen. Her ne kadar mesleği kaçakçılık olsa da, ticaretini yaptığı mallar tipik olarak bizatihi yasa dışı şeyler değildi. 1990'larda Bay Lai'nin ithalat–ihracat şirketi tütün, benzin, lüks otomobiller, televizyonlar ve yüksek gümrük tarifeli diğer malları Çin'e getiriyordu. Voliyi tam bu noktada vuruyordu; bu malları resmi vergilerini ödemeden ithal ediyordu. Yaptığı iş, eroin ya da plütonyum ticareti yapmaya göre daha sıradandı, ancak aynı ölçüde kârlı olduğu şüphesizdi. Lai imparatorluğunun sonunda yıkılmasına yol açan 1998 tarihli Çin devleti soruşturmasına göre Bay Lai, değeri 6 milyar doları aşan malı Hong Kong'dan Çin'e sokmuş, ödemediği gümrük gelirleri yüzünden Çin devletini epeyce zarara sokmuştu.

Gümrükten geçerek Hong Kong'dan Çin'e giren milyonlarca sevkiyat arasında Lai'nin ödemesi gereken vergileri düşük göstererek paçayı nasıl kurtardığını anlamak kolaydır. Şu konteynerlerde yüksek gümrük tarifeli tütün mü var? Hayır efendim, sadece kâğıt hamuru var. Bazı sevkiyatlarsa kayıtlara hiç geçirilmiyordu. Peki, bu tezgâhı yıllarca sürdürmeyi nasıl başarmıştı? Yolsuzlukla. Çin'deki gümrük görevlilerinin yarısı Lai'den düzenli para alıyordu.

Lai Çin'in kaçakçılık buzdağının görünen ucu muydu, yoksa yasalara uyan diğer ithalatçılar arasında yalnız bir kurt muydu? Lai'yi adaletin huzuruna çıkarmaya çalışan 1998 operasyonu sayesinde bu tek kişilik kaçakçılık impa-

ratorluğu hakkında bugün epeyce şey biliyoruz. Ancak, hiç yakalanmamış olan diğer kaçakçıların faaliyetleri hakkında bilgi edinmek çok daha zor. Lai'nin haricinde kaçakçılık ne boyutta idi ve kaçakçılar, mallarını Çin'e gizlice sokmak için hangi yollara başvuruyorlardı?

Bu soruların cevaplarının herkesin gözü önünde ama gizli olduğu anlaşılıyor. Nereye ve nasıl bakacağınızı bilirseniz, Çin ile Hong Kong'un kamuoyuna açık ticaret istatistikleri size istediğiniz her bilgiyi sağlayacaktır. Her ne kadar kaçakçıları tespit edip tutuklama konusunda Çin devleti iktisat profesörlerinden çok daha becerikli olsa da, bizler de sırf bu ticaret istatistiklerini kullanarak Çin'de kaçakçılığın boyutu ve yöntemleri hakkında genel bir değerlendirme yapabiliriz. Kaçakçılığın doğasını kavramak, devletlerin dünyadaki Lai Changxing'leri nasıl kontrol altında tutacağını bulmanın ilk adımıdır.

Gümrük Tarifeleri ve Kaçakçıları Özendirici Öğeler

Kaçakçılığın iktisadını anlamak için büyük bir suç örgütü patronu olmanız gerekmez. Yurtdışında geçirdiğiniz son tatili düşünmeniz yeterli olacaktır. ABD'ye dönen yolcular 800 dolara kadar yabancı malı gümrüksüz olarak ülkeye sokabilirler. Bu miktarın üzerindeki mallar için Sam Amcaya vergi ödemeniz gerekir. Farz edelim ki İtalya'da 2.000 dolarlık Gucci marka bir el çantası satın aldınız ve çantayı gümrükte beyan etmeniz hâlinde ödemek zorunda kalacağınız % 10'luk vergiden (200 dolardan) kurtulmak istiyorsunuz. Gümrükte gergin bir şekilde yeşil kapıdan mı, yoksa kırmızı kapıdan mı geçeceğinize karar vermeye çalışırken önünüzde birkaç seçenek vardır. Fiyat etiketini çıkarıp çantanın değeri

799 dolarmış gibi davranabilirsiniz. Çantayı İtalya'ya daha önce yaptığınız bir yolculukta aldığınızı iddia edebilirsiniz. Çantayı bavulunuzun dibine saklayıp rastgele yapılan bagaj kontrolü sırasında ortaya çıkmayacağını umut edebilirsiniz.

Bazı etkenler bu maliyet–fayda kararını etkileyecektir. El çantasını gümrükten gizlice geçirmenin temel faydası, yanlış beyanda bulunarak tasarruf edeceğiniz 200 dolardır. Tarife oranları arttıkça, "beyan edilecek bir şeyim yok" yazılı yeşil kapıdan geçmenin cazibesi de artar. Maliyet tarafına baktığımızda, hem sıradan çıkarılıp incelenmeniz olasılığı hem de cezanın boyutu önem taşır. Yanlış beyanda bulunmanın karşılığı küçük bir para cezası mıdır, yoksa hapis cezası mıdır? Anavatan Güvenliği Bakanlığı (AGB) her on yolcudan birini mi (ki risk oldukça fazladır), yoksa her bin yolcudan birini mi kontrol etmektedir? (Rastgele yapılan bu kontroller ne ölçüde rastgeledir? Başka bir yolculuk sırasında pasaportunuza vurulan Pakistan vizesi nedeniyle AGB'nin gözetim listesinde mi yer alıyorsunuz?) El çantası için gümrük tarifesi ödememe yönteminiz, neyi gizlice ülkeye sokmaya çalıştığınıza da bağlı olabilir. El çantası eski gibi mi gözüküyor (çantayı iki yıldan eski diyerek geçirmek daha mı kolay?). Bavulunuzun en altına sakladığınızda dikkati çekmeyecek kadar küçük bir çanta mı?

Kaçakçılığı işiyle ilgili bir karar olarak gören bir ithalatçı, yetkililere neyi beyan edeceğine karar verirken her gün bu tür bir hesaplı kumar oynar.

Yetkililerin göremediği kaçakçılığı biz nasıl görebiliriz? Yasa dışı yollardan ülkeye kaç tane Gucci marka çanta sokulduğunu bulmak için levyeleri elimize alıp, Hong Kong ya da New Jersey'in Newark limanında konteynerleri karıştıracak falan değiliz. Kaçakçılık hakkında makul bir tahmin

yapabilmek için uluslararası ticaret verilerinin bazı özelliklerinden istifade edeceğiz.

Bu amaçla ihracatçıların A ülkesinden B ülkesine gönderdiklerini beyan ettikleri rakam ile A ülkesinden B ülkesine girdiği beyan edilen miktarı karşılaştıracağız. Bu iki rakam arasındaki fark (beyan edilen ihraç malları sevkiyatı değeri ile beyan edilen ithalat malları), kaçakçılık ölçümüz olacak.

ABD dahil pek çok ülkede istediğiniz kadar tüketici malı ihraç edebildiğiniz ve bunun için hiçbir gümrük tarifesi ödemeniz gerekmediği için bu yöntem işe yarar. Bazı hassas askeri teknolojiler hariç olmak üzere devlet, ülkede üretilenlerin birileri tarafından satın alınıp yurttaşların geçimine katkıda bulunmasından ancak memnuniyet duyabilir. Roma'da havaalanındayken yanınızda ne götürdüğünüz sorulduğunda, Gucci çantanızla ilgili gerçeği söylemenin hiçbir olumsuz yanı yoktur. 2.000 dolarlık yeni bir Gucci marka el çantasını uçakta yanınızda götürdüğünüzü dürüstçe söyleyebilirsiniz. Ancak, New York'ta gümrükten geçerken yüksek ithalat vergilerinden kurtulmak için ucuz bir el çantası aldığınızı ya da yanınızda el çantası olmadığını söyleyebilirsiniz. Bu davranış, İtalya ile ABD arasındaki resmi el çantası ticareti istatistiklerinde komik tutarsızlıklara yol açacaktır: Deriden yapılmış pek çok mal uçakla İtalya'dan ABD'ye yola çıkacak, ancak ABD'ye asla ulaşmayacaktır.[3] Ne kadar çok yolcu Gucci marka el çantalarını gizlice ülkeye sokarsa, resmi ticaret istatistiklerindeki "kaçakçılık açığı" o kadar büyüyecektir.

Lai Changxing, Hong Kong–Çin ticaret rakamlarında bu tür büyük delikler bırakmıştı. İçi sigara ve otomobil dolu birçok konteyner Hong Kong'dan anakaraya doğru yola çıkmış,

ancak (en azından Çin ithalat istatistiklerine göre) Çin'e asla ulaşmamıştı. Hong Kong ile iş yapan birçok başka işletme için de aynı şey geçerlidir. Hong Konglu ihracatçıların tarife ödemelerinde Çinli yetkilileri ne kadar kazıkladıklarını tahmin etmek için yasa dışı faaliyetlerle ilgili geliştirdiğimiz bu kaçakçılık açığı ölçüsünü kullanacağız. Yaygın kaçakçılığın olmadığı koşullarda, Hong Kong'dan Çin'e *yollandığı* beyan edilen rakam ile Hong Kong'dan Çin'e *girdiği* beyan edilen rakamın aynı olduğunu bulmamız gerekir. Ancak, (Lai'nin ithal ettiği ürünler gibi) Çin'e ithal edilen malların çoğunun yoldayken buharlaştığını tespit ettik.

Kaçakçıları Açığa Çıkarmak: İktisatçının Yöntemi

Hong Kong, Çin devletiyle imzalanan 99 yıllık kiralama sözleşmesi uyarınca 1997'ye kadar İngiltere tarafından yönetildi. Yeniden Çin'in siyasi yönetimi altına girmesinin üzerinden 10 yıldan fazla süre geçmiş olmasına karşın Hong Kong, Çin'in geri kalanından bağımsız bir serbest ticaret bölgesi olarak geniş bir ekonomik özerkliğin keyfini sürmeye devam ediyor. Hong Kong'da üretilen ürünlerden Çin'e girerken gümrük tarifesi alınıyor. Gümrükte ne kadar ödeneceği neyin ithal edildiğine bağlı ve tarife çizelgeleri görünüşte anlaşılmaz olan şekillerde değişiklik gösteriyor. Çin'in uyguladığı ticaret engelleri, ana kıta ekonomisini idare edip denetim altında tutan ve geçmişi oldukça eskiye uzanan Beş Yıllık Planlardan miras kalan yüksek ve düşük tarife oranlarından oluşan bir yamalı bohçayı andırıyor.

Örneğin, erdemli Çin köylülerini yabancıların yozlaştırıcı etkilerinden korumak için parfümlerden alınan gümrük tarife oranı 1996'da % 55 olarak belirlenmiş; tütün ürünleri

için oran % 70. Gümrük tarifeleri, Çin'in henüz olgunlaşmamış imalat ve teknoloji sektörlerini koruyup geliştirme amacını da taşıyor. Yabancı arabalara uygulanan tarife oranı % 100'den başlarken, video monitörlerinde oran % 50. Ham demir ve alüminyum cevherleri gibi Çin ekonomisi açısından kilit öneme sahip girdiler, tarifelerin Çin fabrikalarının rekabet gücünü baltalayabileceği endişesiyle gümrük tarifesiz olarak ithal ediliyor. Engin bilgelikleriyle Çinli politika yapıcılar, görünüşte oldukça benzer olan ürünlerin tarife oranlarıyla inceden inceye oynayarak düzeltmeler yapıyorlar. "Delme/freze makinesi" tarife oranları mı? 1990'larda geçerli olan uygulamaya göre "nümerik kontrollü delme/freze makinesi" için % 10, "diğer tip delme/freze makinesi" için % 20 olarak belirlenmişti.[4] Bu farkın nedeni neydi peki? Belki de 1985 Beş Yıllık Planını yazanlar, nümerik kontrollü makinelerin Çin ekonomisinde önemli bir rol oynayacağını öngörmüşlerdi; belki de nümerik kontrollü delme makinesi lobisi Çin'de özellikle güçlüydü; belki de hiçbir makul neden yoktu. Çin'de, ABD'de ve pek çok ülkede rastgele gibi gözüken buna benzer tarife farklılıklarına sıklıkla rastlanabilir.

Bu durum, demir ithalatçılarıyla karşılaştırıldığında parfüm ithalatçılarına farklı ekonomik teşvik öğeleri sunar – aynı şey nümerik kontrollü delme makineleri ithalatçıları ile diğer tipte delme makineleri ithalatçıları için de geçerlidir. Sonuçta, demir cevheri üreticilerinin kaçakçılığa başvurması beklenmezken, parfüm imalatçıları en fazla kaçakçılık yapanlar arasında olmalıdır. Genel olarak, tarife oranı yükseldikçe vergi ödemekten kurtulma amaçlı kaçakçılık faaliyeti artacak ve bu durum, resmi Hong Kong–Çin ticaret istatistiklerinde kaçakçılık açığının büyümesi olarak ortaya çıkacaktır.

Shang–Jin Wei ile ortaklaşa yaptığımız çalışmada verilerden tam da bu sonucu çıkardık: 1996–98 yılları ticaret verileri temel alındığında, yüksek tarifeli mallarda Hong Kong–Çin istatistiklerinde kaçakçılık açığı çok daha büyüktür.[5] Bu ilişkinin ne kadar güçlü olduğu konusu da ilgi çekidir: Tarife oranındaki her % 1'lik artış kaçakçılık açığını % 3 büyütmektedir. Dolayısıyla, tarife oranının % 10 olduğu nümerik kontrollü delme makineleriyle karşılaştırıldığında tarife oranı % 20 olan diğer tip delme makinelerinde kaçakçılık oranı yaklaşık % 30 daha yüksek olacaktır.

Çinli ithalatçıların yakın döneme gelinceye kadar karşı karşıya oldukları yüksek tarife oranları düşünüldüğünde bu büyük bir etkidir. Aslında, kaçakçılığın boyutu Çin gümrük tarifelerinin şaşırtıcı ölçüde yüksek olduğunu ima etmektedir. Devletin diğer tip delme makineleri için tarife oranlarını % 20'den % 40'a çıkarması durumunda ne olacağını hayal etmeye çalışalım. Ülkeye giren her delme makinesinden elde edilen gümrük tarifesi geliri ikiye katlanacaktır. Ancak, hesaplamalarımıza göre kaçakçılık yaklaşık % 60 artacaktır (tarife oranındaki her 1 puanlık artış kaçakçılıkta 3 puanlık artışa yol açar). Bu nedenle, ülkeye giren delme makinelerinin yarıdan daha azı gümrükte beyan edilecektir. Tarife artışının net etkisi (*makine başına* gelir ikiye katlanırken makinelerin yarıdan daha azı beyan edildiği için) eksi yönde olacaktır. Başka bir deyişle devlet, tarife oranını yükselterek aslında daha az para kazanacaktır, çünkü kaçak yollardan ülkeye sokulan mallar giderek artacaktır.[6]

Tarife oranını yaklaşık % 30'un üzerine çıkaran her artış, kaçakçılık kayıpları yüzünden tarife gelirlerini azalacaktır. Öyleyse, 1990'larda ithal edilen ürünlerin neredeyse yarısının tarife oranları neden bu düzeyin üzerindeydi? Acaba

devlet oranları bu kadar yüksek tespit ederek gelirler konusunda kendi kendini mi aldatmaktadır?

Akla birkaç açıklama geliyor. İlki masum bir açıklama: Çin devleti meşru bir yaklaşımla yeni kurulmuş otomotiv ya da bilgisayarlı makine (ya da delme makinesi) sanayisini koruyor, kısa dönemli gelir kayıplarını göze alarak bu sanayilerin gümrük tarife duvarları arkasında gelişmesini amaçlıyor olabilir. Bu sanayilerin büyümesi (en azından teoride) çok daha büyük bir kamu gelirine ve ulusal gelire yol açabilir. Benzer şekilde devlet, yurttaşlarını Chanel parfümlerin ya da Absolut votkanın baştan çıkarıcı etkilerinden korumak için bazı mallarda himayeci bir tutum benimseyerek yüksek tarife engelleri koyabilir. Yine devletin amacı tarife gelirleri elde etmekle sınırlı değildir. Çin kültürünü dış etkilerden korumayı istemektedir.

Daha az onurlu bir açıklama, yozlaşmış devlet görevlilerinin, ithalatçıları bir şekilde kendileriyle muhatap olmaya zorlaması *nedeniyle* tarife oranlarını yüksek tutmaları olabilir. Kaçakçılar, gelen konteynerlerin içindekiler konusunda liman görevlilerini aldatmaya çalışıp işlerin yolunda gideceğini umut edebilirler. Ama yakalanmayı göze alıp, neden kaderini (kaçakçılıkla ilgili hükümlerin çalışma kamplarında 10 yıl zorunlu çalışma ile ölüm cezası arasında değiştiği) Çin adalet sisteminin ellerine bıraksın ki? Kaçakçılık kârlarınızdan pay vererek ilgili Çin devlet görevlilerini rüşvetle satın almak çok daha güvenlidir. Dünya genelinde gümrük görevlileri, (ücret karşılığında) kaçakçılığı görmezden gelerek geçimlerini rahatça sağlayabileceklerini bilirler; dolayısıyla, tarife oranlarını, "hizmetleri"nin rağbet görmesini sağlayacak ölçüde yüksek tutmak için ellerinden geleni yaparlar.

Dürüst gümrük görevlilerine rağmen (ya da yozlaşmış olanlar yüzünden), tam olarak ne kadar kaçakçılık yapıldığını tespit etmemiz mümkün değildir. Ancak, merkezi hükümetin 1990'ların sonlarında kaçakçılara indirdiği ağır darbe, belgelere dayandırdığımız yasa dışı ticaretin önemli bir kısmının Çinli devlet görevlilerinin onayı ile gerçekleştiğini akla getirmektedir. Ünlü Lai Changxing, Fujian eyaletindeki görevlilerin çoğunu maaşa bağlamıştı. Yerel liman görevlileri, gelen bir sevkiyatta hangi konteynerlerin inceleneceğini önceden kaptanlara haber veriyorlardı. Uygun mallarla dolu (ve vergileri ödenmiş) olanlar incelenirken, bunların yanı başındaki yüzlerce konteynerde yüksek tarifeye tabi kaçak mallar bulunuyordu. Kimi zaman Lai para yedirerek her şeye burnunu sokan gümrük kontrolörlerinden tamamen kurtuluyordu. Bağlantıları, aralarında Xiamen liman şehrinin belediye başkanı yardımcısı, gümrük şefi ile Pekin kamu güvenliği bakanı yardımcısının da bulunduğu üst düzey devlet görevlilerine kadar uzanıyordu.[7]

Sanat Kaçakçılığı ve Kaçakçılık Sanatı

İtalya'nın Monteleone di Spoleto köyü, Etrüsk döneminden kalma iki tekerli bir savaş arabasını geri istiyor. Savaş arabasını uzun süre önce kazıp gün ışığına çıkaran yerel bir çiftçi, birkaç çift inek karşılığında arabayı iki Fransız'a satmış. Savaş arabası sonunda New York Metropolitan Müzesi'nin eline geçmiş ve müzenin yakın zamanda arabayı İtalya'ya iade etmek gibi bir planı yok. Köylülere göre savaş arabası şüpheli, muhtemelen yasa dışı yollarla yurtdışına çıkarılmıştı. Müze suç işlendiğini reddediyor ve Amerikan yasalarına karşı gelmelerinin

söz konusu olmadığını savunuyor.[8] Her iki taraf da haklı olabilir.

Çoğu ülke, antika sanat ürünlerinin ve diğer kültür varlıklarının ihracatını yasaklıyor ya da ciddi ölçüde sınırlandırıyor. Bu durum, hem değeri milyonlarla ölçülen Etrüsk dönemi iki tekerli savaş arabası ve Yunan heykelleri gibi önemli antik kalıntılar, hem de Kolomb öncesi dönemin çömlek parçaları ve 19. yüzyıldan kalma madeni paralar gibi değeri yüz doları geçmeyecek kıymetsiz eşyalar için geçerli. Bu gibi nesneler ancak devletin özel izniyle ihraç edilebiliyor ki bu izinler nadiren veriliyor. Alternatif olarak, ihracat izni formları doldurmak gibi bürokratik sıkıntılara katlanmak yerine şansınıza güvenip sınırdan geçerken gümrük görevlisine para yedirmeyi deneyebilirsiniz.

Her iki durumda da madeni paraları, çömlekleri, heykelcikleri ve savaş arabalarını Amerika'ya sokarken muhtemelen hiçbir zorlukla karşılaşmazsınız. Anavatan Güvenliği Bakanlığı, sanat ürünleri ithalatçıları için hazırladığı el kitapçığında, yabancı bir ülkenin yasalarının çiğnenmesinin illaki ABD yasalarını da çiğnediğiniz anlamına gelmediğini açıkça belirtiyor.[9] Yasa dışı şekilde ihraç edilen maddeleri ülkeye sokmanız sorun olmazken, ABD yetkililerine yaptığınız beyanda dürüst davranmanız ***gerekir***. Aksi takdirde, antika ürünleri ithal edenler yalan beyanda bulunmaktan suçlu bulunurlar ve mallarına el konulur.

İhraç ettikleriniz hakkında yalan söyleyin, ama ithal ettiklerinizi dürüstçe beyan edin! Bu biraz Çinli vergi kaçakçılarımızı andırıyor –ama tersten. Sanat

tüccarlarının karşı karşıya oldukları teşvik öğeleri dikkate alındığında, her yıl dünyanın geri kalanının ABD'ye gönderdiğinden daha fazla antika eserin Amerika'ya girmesine şaşmamak gerekir. En azından resmi ticaret istatistikleri böyle söylüyor.[10] İsviçre ve Almanya sanat eserleri ithalatı pazarları için de aynı durum geçerlidir.

Bu antika eser kaçakçılığı açığı, rüşvet vererek ihracat kısıtlamalarını atlatmanın kolay olduğu (Nijerya, Rusya ve Suriye bunlardan birkaçıdır) yerlerde daha büyüktür. Bu ülkeler, Transparency International'ın hazırladığı küresel yolsuzluk sıralamasında hemen her sene üst sıralarda yer alıyorlar. Böylece antika eser kaçakçıları, malları Amerika'ya vardığında dürüst (ya da daha az sahtekârca) davranarak verilerde iktisat detektiflerinin takip edebilecekleri izler bırakmış oluyorlar.

Nihayetinde silah tacirlerini, uyuşturucu kaçakçılarını ve uluslararası ticaretin en karanlık köşelerinde iştigal eden diğer katılımcıları açığa çıkarmak için benzer bir yaklaşım kullanabiliriz. Tek ihtiyacımız olan ülkeler arasındaki yasal farklar ve bu farklara, ders kitaplarında bahsedilen iktisadi karar birimleri gibi tepki veren bir grup hesapçı kaçakçıdır.

Rüşvet: Ticaretin Çarklarını Kayganlaştırıyor mu, Yoksa Çomak mı Sokuyor?

Böylece, 2. bölümde sorduğumuz soru yine karşımıza çıkıyor: Yolsuzluk bir ekonomi için ne zaman ve nasıl zararlıdır? Çinli üreticilerin, fabrikalarını çalışır durumda tutmak ve arabalarını yollarda sürmek için ucuz petrole ihtiyaçları var.

Bay Lai, devletin vergi gelirlerini azaltmak pahasına da olsa fiyatları şehrin yoksulları için makul düzeylerde tutması ve hızlı ekonomik büyümeyi desteklemesi nedeniyle Xiamen'de yerel bir kahraman olarak görülüyordu. Devletin 1998'de kaçakçılara indirdiği büyük darbeden sonra kaçakçılık azaldığı için Guangdong eyaletine yapılan resmi ithalat % 10 artış gösterdi. Ancak, eyaletteki fabrikaların, artık gümrüksüz olarak sokulamayan, petrol ve hammaddeler gibi yüksek fiyatlı ithal girdilerle başa çıkmakta zorlanmaları yüzünden ihracat % 12 azaldı.

Kaçakçılığın Çin ekonomisi için iyi olduğu görüşü, yolsuzluğa, hantal bürokrasi ile aşırı resmi formalitelerin sıkıntısının hissedildiği bir sistemde işleri halletmenin bir yolu olarak olumlu yaklaşan klasik bir "çarkları kayganlaştırma" argümanıdır. Aşırı bir örnek olarak orta Afrika ülkesi Çad'da bir işletme kurmak için gereken yasal evrak işlerinin tamamlanması iki buçuk ayı buluyor (ABD'de sadece altı günde hallediliyor) ve bir antrepo inşa etmek yaklaşık yarım yıl alıyor (yine ABD'de bir aydan biraz uzun sürüyor).[11] Eğer Çad'da iyi bir iş fırsatı bulursanız, ülkede yolsuzluğun oldukça yaygın olmasına şükredebilirsiniz. En azından evrak işlerinin ve gecikmelerin bir kısmını para yedirerek aşmanız mümkün olabilir.

Yolsuzluğun ticareti hızlandırdığı görüşünün sorunu, resmi formaliteleri azaltmak için rüşvet ödenmesinin aslında hikâyenin yalnızca bir kısmı olmasıdır. Farz edelim ki şirketler, kuralların etrafından dolanmak için rüşvet ödemeye istekli olsunlar. Bu durumda rüşvet alan devlet görevlileri, tarifeleri biraz daha yükselterek ya da şirketlerin önüne daha çok düzenleyici engel koyarak *daha da fazla* para kazanabileceklerini fark edeceklerdir. Çin gibi pek çok ülkede, kuralla-

rı uygulayan kişiler aynı zamanda kuralları hazırlayan kişiler olduğu için sırf daha fazla rüşvet alabilmek için zorlayıcı yeni yasalar yaratmaya başlayabilirler. Şirketlerin rüşvet ödemeye hazır olmaları, böylece resmi formalitelerin daha da *artmasına* yol açmış olur.

Şükran Günü Yemeği Kaçakçılığı

Gümrük tarifesi ödemeleri konusunda Çin devletini aldatmak için çeşitli yollara başvurabilirsiniz. Örneğin, Lai Changxing'in 1000 tane 10 yuanlık dondurulmuş tavuk getirmek istediğini ve % 20'lik tavuk tarife oranından kurtulmanın bir yolunu aradığını farz edelim. Öncelikle, Bay Lai 10 yuanlık tavukların değerinin yalnızca 5 yuan olduğunu iddia ederek, tavukların değeri hakkında yalan söyleyebilir. Ancak, kümes hayvancılığı hakkında bir şeyler bilen bir gümrük görevlisine denk gelirse Bay Lai ile donmuş tavuklarının başı belaya girebilir. Alternatif olarak, Bay Lai konteynerin içinde 1000 değil de 500 tavuk olduğunu iddia edebilir. Gümrük görevlisi konteyneri açıp içindeki tavukları saymak isterse bu yine riskli bir hareket olacaktır. Hatta, sınır görevlileri Bay Lai'nin tavuk konteynerlerini açıp bakmasalar bile ortalama bir tavuğun ağırlığını bilebilir ve sevkiyat edildiği beyan edilen 500 tavuğun şüphe yaratacak ölçüde ağır olduğunu tespit edebilirler (konteynerler güvenlik nedeniyle her zaman tartılırlar).

Son olarak, Bay Lai getirdiği tavukların tavuk olmayıp tarife oranı daha düşük başka bir kuş cinsi olduğunu iddia ederek, ödeyeceği tarife tutarını azaltabilir. Örneğin, Çin ithal edilen hindilere yalnızca % 10 gümrük tarifesi uyguladığı için Bay Lai, getirdiği kümes hayvanı ürününün aslında hin-

di eti olduğunu iddia ederek yapacağı gümrük tarifesi ödemesini yarı yarıya düşürebilir. İthal edilenin tavuk değil de söz gelimi 4 kapılı binek otomobili olduğunu iddia etmekle karşılaştırıldığında, bu ufak yalanla gümrükten paçayı sıyırmak daha kolay olacaktır. Tavuklarla hindilerin ağırlığı hemen hemen aynıdır ve sevkiyat sırasında benzer özen gösterilmesi gerekir. Eğer dürüst bir gümrük görevlisi konteynerin içine göz gezdirecek olsa bile tavuklarla hindileri birbirinden ayırt edemeyebilir, ancak orta büyüklükte bir otomobille karıştırması mümkün değildir.

Önceden belirttiğimiz üzere resmi ticaret istatistiklerine bakıldığında Hong Konglu ve Çinli gümrük görevlilerinin beyan ettikleri sevkiyat *değer*inde büyük bir kaçakçılık açığı bulunmaktadır: Çin'e giren yüksek tarifeli tavuk sevkiyatının değeri, Hong Kong'dan gönderilen tavuk sevkiyatının değerinden azdır. Bunun tavukların ortadan kaybolması yüzünden mi, yoksa tavukların gerçekte olduğundan daha düşük değerli gösterilmesi yüzünden mi olduğunu anlamak için *ithal edilen* miktarı karşılaştırabiliriz (ithalatçılar, bu rakamı da resmi istatistiklerde beyan etmekle yükümlüdürler). Eğer miktar bakımından kaçakçılık açığı yüksek tarifeli mallar için daha büyükse, o zaman ithalatçılar ülkeye getirdikleri ürün sayısı hakkında yalan söylüyorlardır (1000 tavuk yerine 500 tavuk beyan ediyorlardır). Eğer hem yüksek tarifeli hem de düşük tarifeli malların sevkiyat miktarında gözlenen kaçakçılık açığı birbirinden farklı değilse, sevkiyat değerinde gözlemlediğimiz fark, ithalatçıların her kalemin fiyatı hakkında yalan söylemeleri yüzündendir; tavuk sayısı daha az olduğu için değil, beyan edilen tavukların her birinin değeri 10 yuan yerine 5 yuan olması yüzünden sevkiyatın değeri Çin'e ulaştığında daha düşüktür. Üçüncü olasılık tavukla-

rın hindiymiş gibi ülkeye sokulmasıdır ki buna biraz sonra değineceğiz.

Resmi Hong Kong ve Çin verilerinde, ithalatçıların tavukların ya da diğer ticari malların sayısı konusunda dürüst davrandıklarını, ancak her kalemin değeri hakkında yalan söylediklerini görüyoruz. Bu şaşırtıcı değildir. Belli bir kümes hayvancılığı kaleminin nihai piyasa değerini teyit etmek zor olabilir (tombul ya da cılız olmalarına, organik ya da açık alanda beslenmelerine göre değişiklik gösterecektir), ancak 12 metrelik konteynerlerin ağırlığını tespit etmek ve bu bilgiyi kullanarak her sevkiyatın ne kadar olduğunu hesaplamak kolaydır.

Yüksek tarifeli tavukların düşük tarifeli hindilere dönüşüp dönüşmediğini tespit etmek biraz daha incelik gerektiren bir iştir. Dış görünüşü itibariyle (tarife oranı % 20 olan) tavuklara oldukça benzeyen (tarife oranı % 10 olan) hindiler için kaçakçılık açığına bakalım. Eğer ithalatçılar yüksek tarifeli tavukları yanlış bilgi vererek hindiymiş gibi ülkeye sokuyorlarsa, Çin verilerinde Hong Kong'dan Çin'e girdiği beyan edilen hindi sayısı, Hong Kong istatistiklerinde Çin'e gönderilmek üzere Hong Kong'dan çıktığı beyan edilen hindi sayısından fazla olmalıdır. Yani, hindi için *eksi* kaçakçılık açığı bulmalıyız. Eğer tavuğun gümrük tarifesi % 30'a yükseltilirse (ya da hindinin tarife oranı % 0'a düşürülürse), tavuk sayısıyla karşılaştırıldığında Çin'e giren "hindi" sayısının daha da artmasını bekleriz. Genel olarak, (tavuk, ördek, bıldırcın gibi) hindiye benzeyen malların tarife oranları yükseldiğinde, beyan edilen hindi sayısının artmasını ve hindi için eksi olan kaçakçılık açığının daha da büyümesini bekleriz. Ancak, kümes hayvanlarıyla asla karıştırılamayacak 4 kapılı binek otomobilleri ile diğer ürünlerin kaçakçılık

açığı, kümes hayvanlarıyla ilgili tarife değişikliklerinden etkilenmeyecektir.

Ticaret verileri, ortadan kaybolan tavukların çoğunun ve Hong Kong–Çin arasındaki genel ticaret açığının büyük kısmının, tavukların sahtekârlıkla hindiye dönüşmüş olmasıyla açıklanabileceğini söylüyor bize. Hong Kong'un ihracat rakamları ile Çin'in ithalat rakamlarını dikkate alacak olursanız, tavukların Hong Kong'dan Çin'e geçerken sınırda hokus pokusla hindiye dönüştüğüne inanmanız gerekir. Benzer şekilde, diğer tip delme makineleri de esrarengiz bir şekilde nümerik kontrollü delme makinelerine dönüşüverirler. Aslında, bu büyülü dönüşüm, Çin'in uyguladığı yüksek tarife oranlarına yanlış beyanda bulunarak tepki gösteren kaçakçıların arkalarında bıraktıkları izden ibarettir.

Bırakalım Tavuklar Tavuk Olarak Kalsınlar: Ekonomik Teşvik Öğelerini Nasıl Kaçakçıların Aleyhine Çevirmeli?

Hong Kong'un ortadan kaybolan tavuklarını araştırmak, bizim gibi akademik iktisatçıların para kazanmasını sağlamasının ötesinde, Çin devletinin teşvik öğelerini kaçakçılığı azaltacak şekilde yeniden belirlemesine de yardımcı olabilir.

Çin devletinin, Hong Kong kaçakçılarını yaptıklarından vazgeçmeye zorlarken hangi yöntemleri tercih edeceği konusunda tahminde bulunmamız gerekmiyor. Öldürüleceğinden korkan Lai Changxing'i Çin'den kaçmaya zorlayan 1998'deki yolsuzlukla mücadele seferberliği sırasında, kaçakçıların yanı sıra suç ortaklığı yapan üst düzey devlet görevlilerinden oluşan birçok kişi yakalanıp cezalandırıldı. Yüzlerce kişi uzun süreli hapis cezalarına çarptırılırken, birkaç düzine suçlu idam edildi.

Ağır cezalara ilaveten devletin gümrükleri elden geçirmesi sayesinde kaçakçıların yakalanma olasılığı arttı. Başkentten Guangdong ile Fujian'a müfettişler gönderilerek gümrük daireleri temizlendi ve gelen konteynerlerin çok daha büyük bir kısmı açılıp kontrol edilmeye başlandı.

Devletin yeni yaklaşımı, kaçakçılığın faydalarını azaltmak yerine tamamıyla kaçakçılığın riskini artırmaya odaklanmıştı. Ancak, yolsuzlukla mücadele kampanyasının maliyeti oldukça yüksek oldu. Çinli işletmeler artan gümrük tarifesi maliyetlerini de hesaba katmak zorunda kaldıkları için 1998 operasyonunun ardından sanayide girdi fiyatlarının birden arttığından zaten bahsetmiştik. Gümrükleri sıkı sıkıya denetleme çabası hem devletin mali kaynakları hem de Çinli imalatçılar açısından bir yük teşkil ediyordu; dikkatle incelenmesi gereken sevkiyat hacminin giderek büyümesi nedeniyle gümrük memurları zaman ve kaynak açısından zorlanmaya başladığı için nakliye sırasında uzun gecikmeler yaşanmaya başladı.

Bazı kaçakçıların seçtikleri mesleği devam etmekten vazgeçtiği şüphesiz, ancak sıkılaştırılan gümrük uygulamalarına karşın bu insanlar büsbütün ortadan kaybolmadılar. Yeni önlemleri atlatacak yeni yaklaşımlar benimsediler, elbette bunlar artık eskisi kadar uygun maliyetli değildi. 2006'da yetkililer, kanalizasyon borularını kullanarak Hong Kong'u Çin'deki kardeş şehri Şenzhen'e bağlayan bir yeraltı tünelini açığa çıkardılar; yüksek tarifeli bilgisayar yongaları ve cep telefonları bu tüneller aracılığıyla gizlice Çin'e sokuluyordu. Bazı kaçakçılar, sürat tekneleri kullanarak gecenin zifiri karanlığında küçük miktarda televizyon ve bilgisayarı sınırdan geçiriyorlardı. Bazıları ise limanları kullanmaya devam ettiler, ancak yakalandıkları takdirde ağır cezalarla karşılaşma-

mak için küçük miktarda kaçakçılık yapma yoluna gittiler. Ancak, Hong Konglu kaçakçılar, gizli tüneller ve sürat tekneleri kullanarak ya da küçük partiler halinde mal kaçırarak, uluslararası ticareti öncelikle bu kadar kârlı hâle getiren konteyner kullanımı devriminden mahrum kalıyorlardı.

Elde edilen sonuçlar, Çin devletinin kaçakçılığı önleme çabalarına değmiş miydi? Kesin bir şey söylemek zor. Devletin yolsuzluğa bulaşmış bazı devlet görevlilerini cezalandırmakta etkili olduğu kesin, ancak ithal girdilerin maliyeti arttığı için en azından kısa dönemde yerel ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği de söylenebilir. Kaçakçılığın maliyetlerinden ziyade faydalarını azaltmaya odaklanan farklı bir yaklaşımın daha az zarara yol açarak aynı ölçüde etkili olacağını düşünüyoruz. Ortaya çıkardığımız kaçakçılık faaliyetlerinin çoğu fiyatın ya da miktarın eksik beyan edilmesiyle ilgili değildi. Aksine, kaçakçılık açığının çoğu "tavuktan hindiye dönüşüverme" türü faaliyetlerden kaynaklanıyordu –kaçakçılar, ülkeye getirdikleri malların türü konusunda yalan söylüyorlardı. Dolayısıyla, hindilerle tavukların tarife oranlarını eşitlemek, daha genelde de birbiriyle karıştırılabilecek kadar benzer olan tüm mallarının tarife oranlarını aynı yapmak iyi bir başlangıç olacaktır. Tarife oranlarının 0'a indirilmesi gerekmez. Devletlerin bir şekilde vergi geliri toplamaları gerekir ve bunun bir kısmının gümrük tarifeleriyle toplanması faydalıdır. Ayrıca, kolaylıkla tavuk diye yutturulabilecek hindilere uygulanan tarife oranından farklı olduğu müddetçe tavuklara uygulanan tarife oranı arabalara uygulanandan farklı olabilir. Sonuç olarak, tavuk–hindi sorunundan kurtulmak için benzer ürünlere benzer tarife oranları uygulanması gerekir.

Tarife farklılıklarının azaltılması, kaçakçılarla yasa uygulayıcılar arasındaki kedi–fare oyununun yalnızca ilk adımıdır. Devletin her eylemi karşılığında bir tepki doğurur. 1998 öncesi gümrük tarifeleri sisteminde, mal hakkında yanlış bilgi verilmesi tarifelerden kurtulmanın en düşük maliyetli yoluydu, ancak Çinli kaçakçıların gümrük kanunlarını devre dışı bırakacak yollar bulmakta maharetli olduklarını zaten göstermiştik. Bu tepki, belirttiğimiz başka kanallara yönelmeyi içerebilir: Miktarın ya da değerin olduğundan düşük gösterilmesi, malları gözlerden uzak yerlerde yükleyip boşaltarak limanları tamamen devre dışı bırakmak gibi. Ne bizim ne de Çin devletinin aklına gelmeyen tamamen farklı bir yöntem de bulabilirler. Ancak Çin devleti, en kolay kullanılabilecek kanalları tıkayarak, kaçakçılığı daha az kârlı hâle getirip ekonomik küreselleşmenin bu pürüzlü yönünü gidermeye başlayan bir tepkiyi kaçınılmaz hâle getirir.

Amerika'ya Gelirsek

Devlet bürokrasisi, atalet ve etkili sanayi lobisi karışımının etkisiyle Çin gibi ABD de karmakarışık bir tarife sistemi uygulamaktadır. Çelik piyasası, bu tarife karmaşasının iyi bir örneğidir. 2001'de *Wall Street Journal*, çelik sanayisinde "kaçakçılığın düzenli ve kârlı bir iş olduğu"nu haber yapmıştı.[12] Amerikalı ithalatçılar, neredeyse birbirinin aynı olan çelik ürünleri için uygulanan farklı tarife oranlarını istismar ediyorlardı; tarife oranları ton başına birkaç peniden yüzlerce dolara kadar farklılık gösteriyordu. Düşük kaliteli (% 10 tarife uygulanan) tel demiri gümrük beyanlarında yüksek kaliteli (tarifesiz) demir çubuğu olarak gösteriliyor, çelik çubuklar haddelenmiş çelik hâline geliyor ve buna benzer başka şeyler oluyordu. Başkan George W. Bush, oyların iki parti ara-

sında gelip gittiği, siyasi açıdan önem taşıyan Pennsylvania eyaletinin etkisiyle zor durumdaki sanayiyi kurtarmak için çelik tarife oranlarını % 8 artırarak % 30'a çıkarmaya çalışmıştı. Amerika'nın Avrupalı ve Asyalı ticaret ortakları bu kararı hep bir ağızdan protesto ettiler ve (yine siyasi açıdan hassas Florida eyaletini hedef alarak, portakal suyundan alınan tarifeleri yükseltmenin de söz konusu olduğu) misilleme tehdidinde bulundular; sonunda Bush geri adım attı. Aralık 2003'e gelindiğinde çelikten alınan tarifelerin çoğu 0'a düşürülmüştü ve resmi verilerde beyan edilen çelik ithalatı anında yukarı fırladı; bu büyük ölçüde yasal sevkiyatlardan kaynaklanıyordu, ancak Amerikalı ithalatçıların artık kaçakçılar gibi düşünmemeleri de kısmı bir rol oynamıştı.

Çelik tarifesi tartışması, kaçakçılığı ve yasaların ihlalini azaltacak şekilde çözümlenmiş oldu, ancak ABD tarife çizelgelerinde sayısız tuhaf tutarsızlık hâlâ varlığını sürdürüyor; öyle ki *New York Times* şöyle diyordu: "Üzeri sis perdesiyle kaplı, arka odalarda yapılan ticaret görüşmelerinin bir kalıntısı".[13] Yünlü gömlekler için tarife oranı kaçtır? İster inanın ister inanmayın, erkek ya da kadın olmanıza göre değişiyor. Erkek gömleklerinde % 18, kadın gömleklerindeyse bunun yarısından daha düşük. Devlet sırf erkeklere karşı ayrımcılık yapmıyor. Mayolara baktığınızda, kadınlar için % 27,8 olan tarife oranı, erkeklerinkinin yaklaşık 1,5 katı. ABD tekstil ürünleri ithalat–ihracat verilerini Çin istatistikleri kadar ayrıntılı incelemedik, ancak birçok yünlü gömleğin, mayonun ve başka giysinin ABD sınırını geçer geçmez cinsiyet değiştirdiğini tahmin ediyoruz. Bu tuhaf uygulamayı sona erdirmenin en iyi yolu, tarife oranlarında gözlenen toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak olacaktır.

Çinli kaçakçıları bir kenara bırakıp bir sonraki bölümde ele alacağımız BM diplomatlarına geçmeden önce, gerek Çin gerekse ABD yasaları kaleme alınırken ortak bir etkenin belirleyici olduğunu tekrar vurgulamamız yerinde olacaktır. Yüksek tarife oranları ve erkek–kadın giysileri arasındaki tarife farkları, birileri bundan faydalandığı için vardır. Belki de yerli kadın mayosu üreticileri lobisi aşırı güçlüdür ve bikinilere korumacı engeller uygulanması için kongre üyelerini ikna etmişlerdir ya da Şenzhen'deki gümrük görevlileri, yanlış etiketlenmiş tavuk ithalatına izin vererek birkaç kuruş fazla para kazanabilirler. Ekonomik açıdan anlamlı basit değişiklikler bir türlü hayata geçirilemeyebilir, çünkü büyük şirketlerin ya da yolsuzluğa batmış gümrük görevlilerinin ve diğer yasa uygulayıcılarının geçinme yollarına engel olabilirler.

Reformlar bu noktada savsaklanmaya başlar. Bu durumda devletin ya da geniş halk kitlelerinin kaçakçılığı önleyici çabalara ya da daha genelde yolsuzlukla mücadele programlarına destek olmalarını nasıl sağlayabiliriz? Biz iktisatçılar kendimizi sosyal bilimciler olarak görürüz, ancak geleneksel olarak davranışların "sosyal" yanı hakkında söyleyecek fazla şeyimiz olmaz. İnsanlar ideolojilerini, tutumlarını, zevklerini ve inançlarını nasıl oluştururlar? Neden rüşvet ve yasalara karşı gelme bazı ülkelerde utanılacak bir şey olarak görülürken, diğerlerinde sıradan günlük bir olay olarak geçiştirilir? Reformcular, toplumsal değişim için baskı yaratacak şekilde insanların değer ve tutumlarını nasıl değiştirebilirler? Her ne kadar bu geleneksel olarak sosyologlarla psikologların ilgi alanına girse de, yolsuzlukla ilgili reformlarda temel bir rol oynar ve bir sonraki bölümde biz iktisatçılar da bu konuda birkaç çift laf edeceğiz.

Dördüncü Bölüm

Doğuştan mı, Sonradan mı: Yolsuzluğun Doğasını Anlamak

Dr. Antanas Mockus'un Tuhaf Vakası

Felsefe ve matematik profesörü Dr. Antanas Mockus, Ekim 1994'te açık arayla Kolombiya'nın başkenti Bogota'nın belediye başkanı olarak seçildi. Pablo Escobar'ın ve uyuşturucu savaşlarının olumsuz mirasının hâlâ canlı olduğu Bogota'da suç örgütleri kol geziyordu (şehir, yalnızca 1993'te işlenen 4.200 cinayetle dünyanın cinayet başkenti olarak kötü bir ün kazanmıştı) ve belediye yönetiminin yolsuzluğa batmış olduğu herkesçe biliniyordu. Bogota sakinleri artık bıkmışlardı ve daha önce devlet görevinde bulunmamış, kendisini "anti–siyasi" bir kişi olarak tanımlayan Mockus, kaosun ortasında düzeni sağlamak gibi imkânsız gözüken bir görevle iş başına gelmişti.

Mockus göreve başlar başlamaz harekete geçerek, şehrin en kalabalık yol ağızlarına pandomimciler yerleştirdi. Evet, *pandomimciler*. Kolombiya'nın yasa tanımayan uyuşturucu baronlarını yola getirmek için planladığı yöntemler arasında, trafik kurallarına uyulmasına yardımcı olmaları için yüzleri beyaza boyalı ve akrobat pantolonu giymiş tiyatro öğrencilerini işe almak da vardı. Pandomimciler silah taşımıyorlardı, ceza kesme yetkileri falan da yoktu. Polisiye yöntemlerle genellikle ilişkisi olmayan, pandomim mesleğine özgü taklit ve alaya alma yöntemlerini kullanarak insanlara ne yapmaları gerektiğini gösteriyorlardı.

Pandomimciler caddeden geçerken kurallara uymayanların yanında yürüyor, çevrelerinde dolaşıyor ve hareketlerini taklit ederek onlarla dalga geçiyorlardı. Dikkatsiz sürücüler de aynı yöntemlerle hedef alınıyordu. Yol ağızlarını kapatan ya da kırmızı ışıkta geçen sürücülere bir futbol hakemini andırır şekilde gösterdikleri kırmızı kartlar taşıyan pandomimciler, kendilerine yardım etmeye hevesli kişilere bu kartlardan dağıtmaya başladıkça bu oyun çok geçmeden sıradan halkın da katıldığı bir sokak tiyatrosu hâlini aldı. Birkaç ay içinde trafik ışıklarına uyan yayaların oranı % 26'dan % 75'e yükseldi. Aslında, pandomimcilerin kullanıldığı bu müdahale biçimi öylesine popülerleşti, insanların davranışlarını değiştirmekte öylesine etkili oldu ki Mockus, şehrin çeşitli bölgelerinde çalışacak 400 tane daha pandomimci işe aldı.[1]

Mockus'un reform gündemi başlangıçta oldukça sınırlıydı, ancak şehrin şiddet, suç ve yoksulluk sorunlarıyla başa çıkmak amacıyla daha kapsamlı önlemleri uygulamaya başladıkça gündem çok geçmeden trafik kurallarına uymanın çok ötesine geçti. Yasa dışı ateşli silahların sokaklardan toplanabilmesi için para ödenmesini içeren ve yasal aftan fay-

dalanma olanağı da sunan bir silah geri satın alma programı başlattı; 2.000 üyesiyle rüşvetçi yatağı olarak bilinen ulaşım polisi birimini kapattı; toplu taşımacılığa yapılan büyük yatırımlar dahil olmak üzere şehir halkının yoksul kesimine temel hizmetleri sağlayacak büyük ölçekli altyapı çalışmaları başlattı. Ancak Mockus, insanların tavırlarını değiştirmeye yönelik çabaların tüm reformlarının temelini oluşturduğunu ve şehir sakinlerinin yaşam kültürünü dönüştürmenin şehrin bitmek bilmeyen sorunlarını çözmenin anahtarı olduğuna inanıyordu.[2]

Mockus'un çabaları Bogota şehrini gerçekten de dönüştürdü. 1997'de Kolombiya devlet başkanlığı yarışına katılmak için belediye başkanlığından ayrıldıktan sonra 2001'de yeniden seçilerek son derece başarılı bir döneme daha imzasını attı. 2004'te görevi bıraktığında Bogota'da cinayet oranı (ABD standartlarına göre hâlâ yüksek olsa da) % 70 gerilemişti ve fidye için adam kaçırma vakaları iyice düşmüştü. Bogota'nın suç oranı, Latin Amerika'nın büyük şehirleri arasında en alt sıralarda yer alıyor. Bogota'nın belediye bütçesi açık vermeyip fazla veriyor; daha fazla okul, kütüphane, yol ve park yapmaya (hatta halka yönelik sanat enstalasyonlarına bile) para ayrılabiliyor. Ancak en çarpıcı olan şey, Bogota sakinlerinde gözlenen değişimdi. Şehrin yeniden doğuşundan gerçekten gurur duyuyorlar.

Eğer bu kültür temelli reformlar size biraz garip geldiyse, bunun biz iktisatçılara, yani 3. bölümde Güney Çin ticaretinde gözlenen kaçakçılık kalıplarını başarıyla açıklayan bir görüş olan "teşvik öğeleri önemlidir" ifadesini kutsal bir sözmüşçesine sürekli tekrarlayan bu iki iktisatçıya ne kadar garip gözüktüğünü bir hayal edin. Mockus'un bazı politikalarının, iktisadi teşvik öğelerine yaptığı vurguyla uyumlu ol-

duğu şüphesizdir: Silahını teslim edersen karşılığında sana 130.000 peso vereceğim (1 doların 1.300 peso olduğu düşünüldüğünde o kadar büyük bir para olmayabilir ama yine de trink para). Peki, tek sonucu kötü davranışların halkın alay konusu hâline gelmesi olan, Bogotalı şoförlerin pandomim sanatı kullanılarak denetlenmesine ne demeli?

Somut ödüllerin ya da cezaların tek başına davranışları etkileyebileceğini ancak dar görüşlü iktisatçılar düşünebilir. İnsanlar elbette dolaysız iktisadi teşvik öğelerine tepki verirler, ancak toplumsal yaptırımdan ya da kişinin kendi vicdanından kaynaklanan daha belirsiz teşvik öğelerine de önemlidir. Sakızın ambalajını sokağa attığınızda ya da yasa dışı olmamasına rağmen gelip geçenlerin ayıplayan bakışlarını üzerinize topladığınız başka bir şey yaptığınızda neler hissettiğinizi hatırlamaya çalışın. Pandomimciler ceza kesemezler ya da yasalara kulak asmayanları hapse atamazlar, ancak dalga geçilme korkusu, Bogota'nın kaba şoförleriyle yayalarının kurallara daha fazla riayet eden yurttaşlara dönüşmesine pekâlâ yardımcı olmuş olabilir.

Dr. Antanas Mockus'un hikâyesi, sosyal reformculara yatmadan önce okunan masallara benzer gelebilir. Mockus, reform çabalarında geleneksel teşvik öğeleriyle psikolojiyi ve şovmenliği birleştirmesi sayesinde başarılı olmuştu. Örneğin, Bogota'da su kıtlığı baş gösterdiğinde, yeni belediye başkanı televizyona çıkıp (yarı çıplak bir hâlde) duş almış, sabunlanırken musluğu kapatarak başkalarını da aynı şekilde davranmaya teşvik etmişti. Bunu yaparken ailelerin su tüketimlerini azaltarak paradan tasarruf yapabilecekleri de vurgulanmıştı. Dolayısıyla, Mockus'un sosyal normları değiştirmeyi amaçlayan zekice girişimlerinin mi, yoksa geleneksel ilacın bu kadar kolay yutulması için ilaca bir kaşık

şeker eklemesi gerektiğini bilen dürüst, etkili ve karizmatik bir lider olmasının mı şehrin yeniden doğuşunda daha temel bir rol oynadığını söylemek kolay değildir.

Mesele Sadece Ekonomi Değil, A Benim Şaşkınım...

Güney Amerika'nın sıradışı bir belediye başkanının tuhaf örneğinin ötesine geçersek, bazı toplumlarda yasaya uyma davranışı baskın olurken, diğerlerinde yolsuzluğun neden bir norm hâline geldiği temel sorusuyla karşı karşıya kalırız. Aşırı hız yaptığı için polis tarafından durdurulan bir şoförün Lagos'un ya da Dhaka'nın (hatta Palermo'nun) karmakarışık trafiğinde polisin eline biraz para sıkıştırarak ceza ödemekten kurtulması bir norm hâline gelmişken, New Yorklu ya da San Franciscolu bir şoförü aynı şeyi yapmaktan alıkoyan nedir?

New York'da trafik polislerine rüşvet vermeye kalkışmazsınız, çünkü bunun size Riker's Adası hapishane koşullarını yakından görme şansı vereceğini bilirsiniz. Bunun aksine, Lagos'ta polise rüşvet verdiğinizde başınızın belaya girmeyeceğini bildiğiniz gibi aslında sizden bunu yapmanız beklenir. Polisin aylık ücreti muhtemelen ayda 20 dolardan biraz yüksektir ve ailesinin karnını doyurmak için fazladan paraya ihtiyacı vardır. Doğrusu, Nijerya'da rüşvet ödediğinizde değil de rüşvet ödemediğinizde başınızın polisle derde girmesi daha muhtemeldir. Kamu hizmetlerini sağlayan kişilerle yaşadığımız günlük deneyimlerden benzer dersler çıkarılabilir: Dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi ABD'de de su, telefon ya da elektrik hizmetlerinden faydalanmak için rüşvet ödememiz beklenmez.

Sorun, trafik polislerinin ya da su dağıtım kurumunda çalışan bürokratların, rüşvet vermeye kalkışanlara nasıl tepki göstereceklerine ilişkin farklı beklentilerle sınırlı değildir. Bazı yerlerde insanın günlük varlığını sürdürmesi için gereken ihtiyaçlar, sıradan halkı yasaları çiğneyen ekonomi haydutlarına dönüştürebilir. Her ne kadar hukuki yaptırımların zayıf olması rüşvet ve yolsuzluk sistemine temel hazırlamış olsa da, bu zamanla alışkanlık hâline gelir: Bir süre sonra, *işlerin halledilmesini sağlamanın yolu*nun rüşvet vermekten geçtiğini herkes öğrenir. Amerikalıların çoğu oldukça farklı kültürel normlara göre büyütülürler; ebeveynler, öğretmenler ve diğer yetkililer, *rüşvetin doğru bir şey olmadığı* fikrini küçük yaşlardan itibaren çocuklara aşılarlar.

Yolsuzluk hukuki yaptırımların zayıf olmasıyla ilgili bir meseleden mi ibarettir, yoksa arka planda yaşananlar da yolsuzlukla ilgili davranışları etkiler mi? Yolsuzluğu ortadan kaldırmak için ne yaptığımız çok önemlidir. İster ekonomik teşvik öğelerinin havuç ve sopa özelliğine vurgu yapalım, isterse Mockus'un kültüre odaklanma çabasını takip edelim, yolsuzluğu ortadan kaldırmak için ne yaptığımız çok önemlidir. Ancak uygulamada, Mockus'un keşfettiği üzere bu ikisini birbirinden ayırmak zordur. Aslında, Bogota'da insanların davranışlarını değiştiren şeyin esasen pandomimciler mi, yoksa verilen cezalar mı olduğundan asla emin olamayız.

Bunu, ülkeler arasındaki yolsuzluk düzeyini karşılaştırarak yapmamız da zordur. Kültürün yanı sıra hukuki yaptırım düzeyleri de ülkeden ülkeye farklılık gösterecektir. Örneğin, kültür mü yaptırımlar mı meselesini Nijerya ile Norveç'i karşılaştırarak çözmek istediğimizi farz edelim. Birçok kişi, Transparency International'ın 2005 Yolsuzluk Algıları Endeksinde en alt sıralarda (en kötü durumda) bulunan Ni-

jerya'da hem kurallara uyma kültürünün zayıf, hem de hukuki yaptırımların yetersiz olduğunu söyleyecektir. Aksine, yeryüzü üzerinde yolsuzluğa en az rastlanan ülkeler arasında sürekli başı çeken Norveç'te hem kurallara uyma kültürü hem de hukuki yaptırımlar güçlüdür.

Dolayısıyla, Nijeryalılar ile Norveçlileri karşılaştırmak elmalarla armutları karşılaştırmaya benzer. Bu iki ülkede yolsuzluğu karşılaştırırken (diğer etkenlerin yanı sıra) hem hukuki yaptırımlarda hem de kültürde var olan farklılıkları hesaba katmalıyız. Kültürün tek başına rolünü anlayabilmek için bir şekilde Norveçlileri hukuki yaptırımların yetersiz olduğu bir ortama yerleştirmemiz gerekir; böylece, İskandinavyalılara özgü bilincin ve sosyal normların (ama Norveç polisinin değil), onlara nasıl davranmaları gerektiği konusunda ne söylediğini bulabiliriz.

Ne yazık ki Norveçliler laboratuvar fareleri değiller ve sırf biz yolsuzluğu kontrol altına almakta kültürün ve teşvik öğelerinin ne ölçüde etkili olduğunu anlayalım diye yasalarında değişiklikler yapılmasını kabul etmeyeceklerdir. Ayrıca, deney yapmak için Oslo'da yaşayanları Lagos'a taşıyabilsek bile yasa dışı faaliyetleri ölçme sorunu hâlâ bizi bekliyor olacak (daha önceki bölümlerde bunu ayrıntılı olarak tartışmıştık).

İdeal durumda, dünyanın dört bir yanındaki devlet görevlilerini, davranışlarıyla ilgili hiçbir yasal sınırlamayla karşılaşmayacakları güvenli bir yerde bir araya getirebilir, onların yozlaşmış davranışlarını ölçmenin yollarını bulabiliriz. Aslında bu, ilk bakışta gözüktüğü kadar imkânsız bir şey değildir. New York'da oturup da arabalarını istedikleri zaman istedikleri yere park edebilen ve Manhattan'ın dikkatli parkmetre canavarlarının gazabından asla çekinmeyen

Birleşmiş Milletler diplomatlarının yaşadıkları anarşist harikalar diyarında durum böyledir (ya da böyleydi).[3]

Diplomatik Dokunulmazlık

Gişe rekorları kıran Hollywood yapımı *Ölümcül Silah 2*'de, Arjen Rudd isimli "apartheid döneminden kalma" Güney Afrikalı bir diplomat, ülkesinin Los Angeles konsolosluğu aracılığıyla büyük bir uyuşturucu kaçakçılığı operasyonunu idare eder ve ne zaman güç durumda kalsa kimlik kartını gösterip "diplomatik dokunulmazlık" ifadesini tekrarlayarak federallerin takibatından kurtulur. Ekonomi haydutlarının uyuşturucu kaçakçılığı yapmalarını, banka soymalarını ve genel olarak karışıklık çıkarmalarını engelleyecek bazı diplomatik dokunulmazlık kısıtlamaları (en azından teorik olarak) bulunsa da, konsolos Rudd'un kafayı hafifçe sıyırmış Los Angeles Polis Birimi komiser muavini Martin Riggs'i canlandıran Mel Gibson'a söylediklerinde doğruluk payı vardır: "Polis arkadaş, sen bana park cezası bile kesemezsin".

Park etme ayrıcalıklarının bu şekilde ifade edilmesi bir bakıma biraz ağır kaçıyor. New York'da ve başka yerlerde oturan diplomatlara aslında park cezası kesmek *mümkündür*. Ancak, biz sıradan insanların aksine diplomatlar asla bu cezaları ödemek zorunda değiller, özür dilemeleri gerekmez ya da arabalarının çekileceği korkusuyla yaşamak zorunda kalmazlar. Bu durumda, bir BM görevlisini park cezalarını ödemeye ya da kaldırım kenarında (yasal olarak uygun) bir park yeri bulmanın bütçenize uygun bir apartman dairesi bulmak kadar zor olduğu Manhattan'da park yeri arama zahmetine katlanmaya ne zorlayabilir ki?[4] Elbette cevap, bunun yapılacak doğru şey olmasıdır –vicdanla ve kültürle ilgili bir mesele.

Dolayısıyla, ülkelerinin BM misyonlarında görevli diplomatlar, hukuki caydırıcılığın ve kültürün yolsuzluk üzerindeki etkilerini birbirinden ayırt etme amaçlı farazi deneyimizin denekleri olmaya gayet uygun gözüküyorlar. Yeryüzü üzerindeki neredeyse her ülkeden gelip New York'ta toplanan binlerce orta ve üst düzey diplomatın arabalarını yasa dışı şekilde park etmelerini engelleyecek hiçbir yasal engel bulunmuyor. 1. bölümde yaptığımız tanımlamayı hatırlayalım: "Kamu görevinin kişisel kazanç elde etmek amacıyla yasa dışı şekilde kullanılması". Diplomatik dokunulmazlığın arkasına sığınarak, trafiğin en yoğun olduğu saatlerde kalabalık bir caddede arabasını park etmiş başka bir aracın yanına, yani neredeyse yolun ortasına park eden bir BM görevlisi bundan daha iyi bir şekilde tanımlanabilir mi?

Şehir merkezindeki Birleşmiş Milletler binasında toplanmaları gerektiği için BM diplomatları arabalarını park etmeye çalışırken her gün benzer sıkıntılarla karşılaşırlar. Keza, BM misyon bürolarının çoğu da (% 78'i) BM binasının 1 kilometre civarında bulunmaktadır. Dolayısıyla, bürolarında çalışarak ya da minik sandviçler atıştırarak vakit geçirdikleri günlerde bile aynı semtte yine aynı can sıkıcı park sorunuyla karşı karşıya kalırlar. Kurallara uygun şekilde park edecek bir yer bulmaya zaman harcamak, özel park yerleri için para ödemek ya da basitçe metroyu kullanmak hukuki yaptırımdan ziyade ahlakla ilgili bir karardır. Yasaları çiğnemenin faydaları temelde hepsi için aynıdır, ancak psikolojik ya da toplumsal maliyet her diplomatın yasayı çiğneme konusundaki kişisel tavrına göre değişiklik gösterir ve bu suçluluk duygusunu (ya da bu duygunun hissedilmemesini), diplomatın geldiği kültürünün bir parçası olarak görebilirsiniz. Diplomat kökenli ekonomi haydutları park etme ayrıcalıklarını

arabalarını başka bir arabanın yanına park etmek için kullanırken, vicdanı buna el vermeyenlerse kurallara uyacaklardır.

Bu, daha önceki örneklerde gözlemleyemediğimiz paranın el değiştirmesini izleme şansı da sağlıyor. Diplomatik dokunulmazlığın park etmeyle ilgili eşsiz bir özelliğinden faydalanacağız. Diplomatların adli takibata uğramaları söz konusu olmasa da, yaptıkları kural ihlalleri yakından takip edilir. New York belediyesinin sunduğu ayrıntılı raporlar sayesinde Kasım 1997 ila Kasım 2005 arasında ödenmemiş park cezalarının hangi ülkeden kime ait olduğunu, usulsüz parkın tam olarak ne zaman, ne şekilde ve nerede yapıldığını biliyoruz. Her diplomatın BM'deki görev süresi boyunca kaydedilen park cezaları sicilini izleyerek, hangi diplomatik misyonların park kurallarını çiğnediğini ve bunu ne sıklıkla yaptığını gösteren eşsiz bir veri tabanı oluşturabiliriz.[5]

Bu bulmacanın eksik bir parçası daha var. Ev sahibi ülke için bir yolsuzluk ölçüsü oluşturmakta kullanabileceğimiz, fiilen ödenen ya da alınan rüşvet miktarları hakkında ne yazık ki bilgi sahibi değiliz. Bu nedenle, ucuz konuşma sorunu yüzünden 1. bölümde bir ölçüde önem taşıyan anket temelli yolsuzluk ölçüsünü kullanmak zorundayız. Dünya Bankası'nda çalışan araştırmacıların, bazı yolsuzluk endeksleri sonuçlarının ortalamasını alarak geliştirdikleri bir endeksi kullanacağız.[6] Bu endekslerin her biri yabancı yatırımcıların, yerel iş sahiplerinin ve yerel yolsuzluk pratikleri konusunda içerden bilgisi olan ülke uzmanlarının yanıtlarını yansıtmaktadır. Örneğin, bir ankette yatırımcıları şu soru yöneltiliyor: "Çalıştığınız sanayide, firmaların kayda geçirilmemiş fazladan ödemeler yapmaları ya da vergi ödemeleriyle bağlantılı rüşvet vermeleri ne kadar yaygın rastlanan bir durumdur?"

Devlet görevlilerinin, lehte yargı kararları vermek, kamu hizmet kuruluşlarının hizmetlerini sağlamak ve devlet ihalelerini vermek için almayı umdukları rüşvet miktarlarıyla ilgili sorular da soruluyor. Dünya Bankası endeksi derecesi arttıkça uzmanlar bu ülkede yolsuzluğun o ölçüde yaygın olduğunu düşünürler.

Elimizin altında bu ölçüler varken, bir ülkenin yolsuzluk performansını o ülkenin park performansıyla ilişkilendirebiliriz –ve süreç içinde bu bölümün ana sorusuna cevap verebiliriz: Hukuki açıdan caydırıcı unsurların olmadığı bir durumda, yolsuzluğun yaygın olduğu ülkelerden gelen diplomatların kuralları çiğneme olasılıkları daha mı yüksektir?

Bir Diplomatın Gözünden Park Sorunu...

Park ihlallerine bakarak ülkeler arasında yapacağımız karşılaştırmaya geçmeden önce New York şehri park ihlalleri dalında Yaşam Boyu Başarı Ödülü sunacağımız Kuveytli bir diplomatın ceza geçmişini incelemek öğretici (ve bir o kadar da eğlenceli) olacaktır. "Büyükelçi X"in rekor sayıdaki park ihlali şekil 4.1'de gösteriliyor.

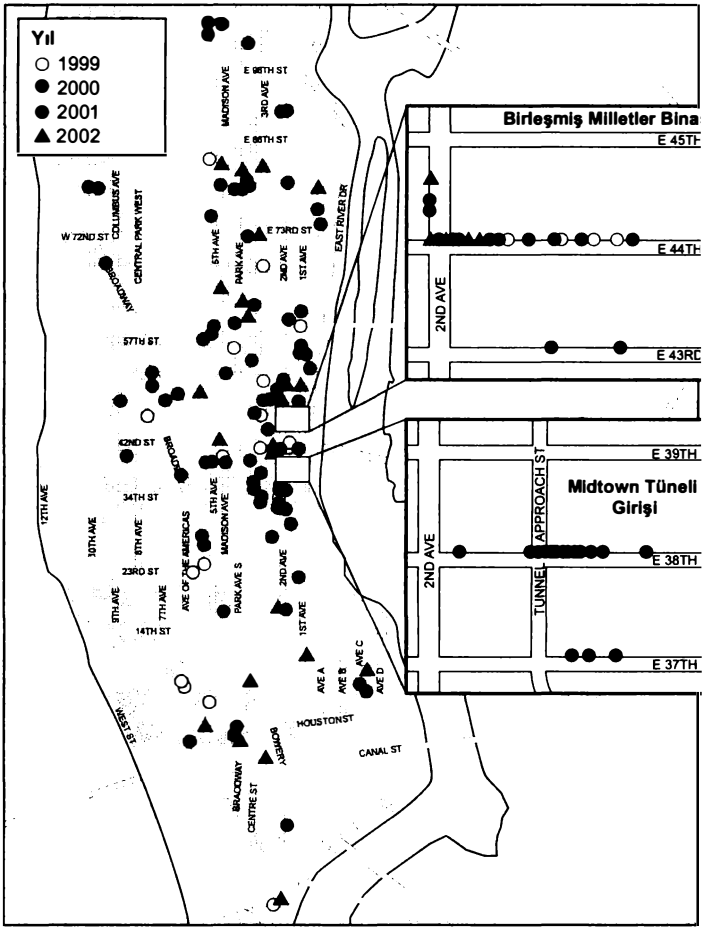
Büyükelçi X Nisan 1999'da, veri setimizin başlamasından 1,5 yıl sonra New York'a geliyor. Ağustos ayının çoğunda tatilde (dolayısıyla cezalardan uzak) gözükmesine karşın yılın geriye kalan kısmında 249 ihlal gerçekleştirerek kaybettiği zamanı telafi etmeye girişiyor. Rekor hızını koruyarak 2000'de 526 (haftada 10'dan fazla ya da her iş gününde 2'den fazla) ve haftada 2'ye düşürdüğü sonbahar mevsiminden önce Ağustos 2001'e kadar 351 ihlal gerçekleştiriyor. Büyükelçi X'in Manhattan'da nerelerde gezindiğini görmemiz de mümkün.

İlk dikkat çeken şey, Büyükelçi X'in zamanının çoğunu Birleşmiş Milletler yakınında takılarak geçiriyor olması. Bu pek de şaşırtıcı olmasa gerek, ne de olsa Büyükelçi X her gün burada çalışıyor. Aslında, Büyükelçi X'in park kayıtlarını biraz iyimser bir yaklaşımla yorumlamak isterseniz, park ihlallerinin çoğunun görev sırasında gerçekleştiğini söyleyebilirsiniz. O, ülkesi adına bir fedakârlık timsalidir.

Ancak Büyükelçi X, Manhattan adası genelinde park etme ayrıcalıklarını suistimal ederek arkasında ceza makbuzları yığını bırakan bir gezginci park yeri eşkıyasıdır. Yani, ödemediği park cezalarının en azından bazıları kişisel işleriyle ilgili gibi gözüküyor. Greenwich Village ile Yukarı Doğu Yakası'ndaki park ihlallerine bakalım: Her iki semt de Birleşmiş Milletler binasından oldukça uzaktır, ancak New York'un en iyi lokantalarından bazıları bu bölgelerdedir.

Bir iktisatçı açısından Büyükelçi X'in davranışları pek şaşırtıcı değildir. Aslında, New York'ta diplomatların park ihlalleri cezalandırılamadığı müddetçe temel iktisat teorisi *tüm* diplomatların böyle davranmaları gerektiğini söyler bize. Aynen akılcı her kişinin yerde gördüğü 20 dolarlık bir banknotu cebe indirmesi gibi herhangi bir diplomatın da uygun bulduğu bir yerde arabasını çift sıra hâlinde park etmekten kaçınmayacağını söyleyebiliriz. (% 5 ile çift sıra hâlinde park etmenin toplam ihlaller içindeki payı normal orana yakındır. Bu arada % 43'lük oranla en yaygın ihlal biçimi, "Bekleme Yapılmaz – Yükleme Alanı"na park edilmesidir; yangın musluğunun önüne park edilmesi ve parkmetrenin süresinin geçirilmesi bunu takip etmektedir.)

İyi yaşamayı seven Kuveytli diplomattan Norveç'in BM misyonu personeline geçersek, İktisadi Olmayan İnsan ilk defa gözümüze ilişir. New York'un yasalara kulak asmayan

Şekil 4.1: "Büyükelçi X"in park maceraları

diplomatları cezalandıramamasına rağmen hiçbir Norveçli diplomat örneklem dönemimiz boyunca cezasını ödemediği bir tane bile park ihlali yapmamıştır. İskandinav komşuları İsveçliler için de aynı şey geçerlidir.

Norveçliler ile İsveçlilerin yasalara uymaya eğilimli olmaları, yolsuzluk ile kültür arasında bir bağlantı olduğunu akla getiriyor, ancak bunun bir delil teşkil ettiği söylenemez. Büyükelçi X, yolsuzlukla mücadele konusunda sitayişle bahsedilen bir ülkeden gelmemektedir, ancak Kuveyt'in, dünyanın yolsuzluğa en fazla batmış ülkelerinden biri olduğu da söylenemez. Aslında, ülkesi Dünya Bankası yolsuzluk endeksinde ortalamanın üzerinde bir yerdedir. Gerçek test, ülkeler bazında bakıldığında, New York'taki park ihlalleri ile kendi ülkelerinde yolsuzluğa karşı gösterilen kültürel hoşgörü arasında genel bir istatiksel ilişki olup olmadığıdır.

Diplomatik Park İhlalleri Hakkındaki Gerçek

Her ülkenin New York'taki uygunsuz park davranışlarıyla ilgili karşılaştırılabilir bir ölçü geliştirmek için her ülkeden diplomatların gerçekleştirdikleri ihlalleri toplayıp, o ülkenin BM görevlisi sayısına böleceğiz; böylece "diplomat başına" uygunsuz davranış ölçüsü elde etmiş oluruz. Bu yöntem, (68 diplomatla temsil edilen) Rusya gibi büyük ülkelerle (2 diplomatla temsil edilen) Çad gibi küçücük ülkeler arasında anlamlı karşılaştırmalar yapabilmemizi sağlayacaktır.

Diplomatların New York'ta yaptıkları park ihlalleri puanı (yani yolsuzluk "kültürü" ölçümüz) ile geldikleri ülkenin yolsuzluk düzeyi arasındaki ilişkiyi şekil 4.2'de görebilirsiniz. Dünya ülkelerini üç grupta topladık: Yüksek yolsuzluk (Dünya Bankası endeksinin en üstteki üçte birlik kısmında kalan ülkeler), düşük yolsuzluk (alttaki üçte birlik kısımdakiler) ve orta yolsuzluk (bu ikisi arasındakiler). Şekil 4.2'deki çubuklu grafiklerin yüksekliği, her üç gruptaki ortalama bir diplomatın yılda kaç kez cezasını ödemediği park

Şekil 4.2: Ülke yolsuzluk düzeyi ve Diplomat başına New York'ta cezası ödenmemiş park ihlali sayısı (1 1.1997–11.2002)

ihlali olayına karıştığını gösteriyor. Soldaki çubuk (yolsuzluğun düşük olduğu ülkelerden gelen diplomatlar), yılda ortalama 10 ihlalin biraz üzerine çıkmaktadır. Sağ taraftaki çubukta gösterilen, yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerden gelen diplomatların cezasını ödemedikleri ihlaller yılda 30'a yaklaşarak neredeyse 3 katı düzeye ulaşıyor. Yolsuzluğun orta düzeyde olduğu ülkelerden gelen diplomatlar bu ikisi arasında bir yerde bulunuyorlar. Yani yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerin diplomatları (sağ taraftaki çubuk) New York park yasalarını ihlal ederlerken, yasal sonuçları olmamasına rağmen yolsuzluğun düşük olduğu ülkelerin diplomatları ekseriyetle yasalara riayet ediyorlar.

Bu ilişkiyi başka bir yolla kavramak amacıyla diplomat başına en çok ve en az ihlalin söz konusu olduğu ülkeleri, Dünya Bankası yolsuzluk endeksi sıralamalarıyla birlikte 4.1 ve 4.2 numaralı tablolarda gösterdik. Tablo 4.1'de gösterilen

Utanç Listesi, yolsuzluk sıralamasında da kötü performans sergileyen pek çok ülkeyi içeriyor. Örneğin, Mısır, Çad ve Bulgaristan, yukarıdaki grafiğimizde sağ taraftaki çubukta yer alan ülkeler arasındalar. Tablo 4.2'de gösterilen ve iktisadi kişisel çıkar yasalarına olmasa da park yasalarına riayet eden diplomatlar genellikle yolsuzluk endeksi derecesi çok düşük ülkelerden geliyorlar.

Tablo 4.2'deki ülkelerin çoğu bizi şaşırtmayacaktır. Örneğin İskandinav ülkeleri, yapılan yolsuzluk araştırmalarında sürekli olarak yolsuzluğun en düşük olduğu ülkeler arasında yer alırlar. 1997–2005 yılları arasında, Finlandiyalı, Norveçli, Danimarkalı ve İsveçli 66 diplomat parasını ödemekleri yalnızca 12 ihlal yapmışlardır (ki bunların çoğu bir tane kötü Finlandiyalının işidir). Ancak, kişisel çıkarlarını öne çıkarmayan diplomatların geldiği ülkeler arasında birkaç tane sürpriz vardır. Örneğin, uzmanlarca yolsuzluğun yüksek olduğu ülkeler olarak görülmelerine karşın Ekvador ile Kolombiya'nın park sicilleri tertemizdir. Ancak, her şeyi tek bir mükemmel etkenle açıklamak nadiren mümkün olur. Ülkelerin yolsuzluk düzeyleri dışında her türden rastlantısal şey, diplomatların belli bir günde yükleme alanına park etme kararlarını etkileyebilir; bu "gürültü"* nedeniyle yolsuzluk ile park ihlalleri arasındaki istatiksel ilişki (diğer istatistiksel ilişkiler gibi) mükemmel değildir.

Beklenmedik ölçüde dürüst (ya da umursamaz) olan diplomatları saymazsak, yolsuzluğun haricinde diplomat başına ihlal sayısını sistematik olarak etkileyen başka etkenler de olabilir. Bunlardan en aşikârı New York'ta park yerlerinin aşırı pahalı olmasıdır (yarım saatlik bir toplantı için kısa

* İstatistikte gürültü [*noise*], örneklemdeki açıklanamayan değişmeleri ifade eder –*çev.*

TABLO 4.1

Park Utanç Listesi: New York Şehrinde Diplomat başına Ödenmemiş Ortalama Yıllık Park İhlali Cezası Alanında İlk 20 Ülke (11.1997–11.2002)

Sıralama	*Ülke*	*Diplomat başına ihlal*	*Yolsuzluk puanı*
1	KUVEYT	249,4	–1,07
2	MISIR	141,4	0,25
3	ÇAD	125,9	0,84
4	SUDAN	120,6	0,75
5	BULGARİSTAN	119,0	0,50
6	MOZAMBİK	112,1	0,77
7	ARNAVUTLUK	85,5	0,92
8	ANGOLA	82,7	1,05
9	SENEGAL	80,2	0,45
10	PAKİSTAN	70,3	0,76
11	FİLDİŞİ SAHİLİ	68,0	0,35
12	ZAMBİYA	61,2	0,56
13	FAS	60,8	0,10
14	ETİYOPYA	60,4	0,25
15	NİJERYA	59,4	1,01
16	SURİYE	53,3	0,58
17	BENİN	50,4	0,76
18	ZİMBABVE	46,2	0,13
19	KAMERUN	44,1	1,11
20	SIRBİSTAN & KARADAĞ	38,5	0,97

süreliğine duracaksınız yaklaşık 15 dolar ya da aylık olarak 450 dolar). Bu tutar, zengin Hollandalı ya da Japon diplomatlar için küçük bir maliyet olabilir, ancak Manhattan'daki bir aylık park ücreti, Çad'da ya da Sudan'da yaşayan ortalama bir kişinin yıllık gelirinin iki katı kadardır. Dolayısıyla, belki de yalnızca zengin ülkelerin (ki bunlar aynı zamanda

TABLO 4.2

İyi Adamlar: New York Şehrinde Diplomat başına Ödenmemiş Yıllık Park İhlali Cezası Sayısı 0 olan Ülkeler (11.1997–11.2002 & nüfusu 500.000'den ve BM personeli 5'den fazla olan ülkeler arasında)

Ülke	*Diplomat başına ihlal*	*Yolsuzluk puanı*
AVUSTRALYA	0,0	–2,21
KANADA	0,0	–2,51
KOLOMBİYA	0,0	0,61
DANİMARKA	0,0	–2,57
EKVADOR	0,0	0,74
YUNANİSTAN	0,0	–0,85
İRLANDA	0,0	–2,15
İSRAİL	0,0	–1,41
JAMAİKA	0,0	0,26
JAPONYA	0,0	–1,16
HOLLANDA	0,0	–2,48
NORVEÇ	0,0	–2,35
PANAMA	0,0	0,28
İSVEÇ	0,0	–2,55
TÜRKİYE	0,0	0,01
İNGİLTERE	0,0	–2,33

hukukun üstünlüğünün en iyi işlediği ülkeler arasındadırlar) diplomatları vicdanlarını rahatlatacak gelire sahipken, Çadlı yoksul bir diplomat, yasa dışı şekilde park etmek ile park faturasını amirine açıklamak arasında bir seçim yapmak zorunda kalır.

Toplumsal açıdan hoş olmayan park ihlallerine getirdiğimiz bu biraz hayırhah görülebilecek açıklama, makul gözükmekle birlikte yakından bakıldığında pek de geçerli değildir. Ne de olsa mali durumu yasalara uygun şekilde park etmeye

uygun olmayan diplomatlar, orta sınıfa mensup milyonlarca New Yorklu gibi işe giderken metroyu kullanabilirler. Aslında, Şekil 4.2'deki yapının ne kadarının doğrudan doğruya yolsuzluktan, ne kadarının ülkenin gelir düzeyinden kaynaklığını tespit ederek, park ihlallerini yolsuzluğun mu, yoksa gelirin mi daha iyi açıkladığını sınayabiliriz. Çoklu regresyon [*bağlanım*] analizi denilen istatiksel yöntemi kullanarak bu iki etken arasında bir "at yarışı" düzenlediğimizde, yolsuzluğun park ihlallerini açıklamakta gelirden çok daha iyi iş çıkardığını buluruz.

Sonuçlarımızın, yalnızca zengin ülke diplomatlarının bütçelerinin özel park yerleri kiralamaya el vermesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını bulmanın istatiksel analize dayanmayan, daha basit yolları da var. Çadlı diplomatların, işlerini yapmak için mesai saatleri içerisinde Birleşmiş Milletler civarında arabalarını çift sıra park etmek zorunda kaldıklarını kabul edebiliriz. Ancak, (Büyükelçi X'in örneğini takip ederek) geceleyin Greenwich Village'da bulunan barların hemen önündeki yükleme alanına park etmelerini ya da trafiğin en yoğun olduğu saatte arabalarını işlek bir kavşağa çift sıra park ederek trafik karmaşasına yol açmalarını yoksulluğu kullanarak açıklamaya çalışmak pek inandırıcı olmayacaktır. Dikkatimizi yalnızca toplumsal bakımdan rezilce olan ve bencilce yapılmış ihlaller üzerine toplasak bile aynı yapıyı yine göreceğiz.

Reddemeyeceğiniz Bir Park Yeri

Hem Dünya Bankası yolsuzluk endeksinin hem de park ihlalleri ölçeğimizin alt sıralarını yoksul ülkeler işgal ediyor ve listede yukarılara çıktıkça zengin ülkelere de

rastlamaya başlarız. İtalya'nın Batı Avrupalı diplomatlar arasında diplomat başına ihlal sayısı en fazla olan ülke olması, ***Baba*** filmi hayranları (ya da bizzat İtalyanlar) için sürpriz olmayacaktır. Sicilya Mafyasının doğum yeri olan İtalya'nın siyasi yolsuzluk mirası, haydut filmleriyle ya da HBO efsaneleriyle ilgili bir meseleden ibaret değildir.

İtalya'nın yolsuzluk kültürü, başbakan (ve medya kralı) Silvio Berlusconi'yi kuşatan son yolsuzluk skandallarının ötesinde yaşamın ve toplumun birçok başka yönüne de sirayet eder. Ulusal futbol takımı, İtalya liginde görevli hakemlerin tehdit edilmesini ve onlara rüşvet verilmesini de içeren maç ayarlama iddiaları arasında 2006 Dünya Kupasına katıldı (ve nihayetinde de kazandı). Suçlananlar arasında, dünyaca bilinen dört futbol takımının yöneticileri de vardı. Bir alt lige düşürülme ve turnuvalara katılmaktan men edilme gibi ağır hukuki cezalar verilmesi söz konusuyken, sonunda savcılar ilgili kulüplere ve kişilere verilen cezaların neredeyse tamamını azalttılar. Dolayısıyla İtalya, en azından profesyonel futbol oyuncuları için yolsuzluk kültürüne bulanmış ve yakalananlara verilen hukuki cezaların yetersiz olduğu bir ülkedir.

Bunun aksine, Kremlin'i takip edenlerse Rus diplomatların New York'un park düzenlemelerine uymaya eğilimli olduklarını görünce şaşırabilirler. Bu örnekte, kısa bir tarih dersi gerekiyor. 1990'ların ortalarında, Soğuk Savaş siyasetinin yankısı New York sokaklarında hâlâ duyuluyordu. O zaman park ihlallerinde Rusya ilk sıradaydı ve Ruslar ile New York belediyesi arasındaki

artan gerilim, sarhoş bir Rus BM görevlisi ile ona park cezası kesen bir polis arasındaki kavgayla doruğa çıkmıştı.[7] Düşüncesizce seçilmiş bir park yerinden kaynaklanan gerilim, uluslararası bir diplomatik krize dönüşme tehlikesini taşıyordu. Ardından, Batı yanlısı Rus hükümeti makul şekilde davranmaları için diplomatlarına yoğun bir baskı uyguladı.

ABD'de Durum Nasıl?

Okurlar, kongrede patlak veren yolsuzluklarla ve geniş çaplı şirket hırsızlıklarıyla ilgili son gazete manşetlerinin ışığında, ABD diplomatlarının davranışlarının Amerikan norm ve değerleri hakkında neler ifade ettiğini merak edeceklerdir. Ancak, ABD analizimizde yer almıyor, çünkü diplomatik dokunulmazlıktan yalnızca yurtdışında çalışan görevliler faydalanabilirler.

Ancak, Amerikan halkının ulusal karakteri hakkında görüş sahibi olmak için diplomatik park alışkanlıklarını başka şekillerde de kullanabiliriz. Kültürel açıdan Amerika'ya son derece benzer olduğunu düşündüğümüz bir ülkeyi ele alabilir ve ABD diplomatlarının muhtemelen bu ülkenin diplomatları gibi davranacaklarını varsayabiliriz. Bunu duyan (Ray dahil) aramızdaki Kanadalıların tüyleri diken diken olabilir, ancak Kanada ABD'ye oldukça benzemektedir. Elbette arada önemli farklar da vardır –sosyal güvenlik ağının daha kapsayıcı olması, silahla işlenen suçlarının azlığı ve Quebec eyaleti gibi. (Yine Kanadalılar, Amerikalıların 3 katı kadar tatlı çörek tüketirler, ancak bunun Kanadalı diplomatların dürüstlüğüyle pek ilgisi olduğunu sanmıyoruz.)

Yine de aralarında birçok benzerlik vardır. Karşılaştıracak olursak coğrafya, gelir düzeyleri, demokratik siyasi gelenekler, Britanya sömürgeciliğin mirası, İngilizce ve (tatlı çöreğe rağmen) popüler kültür gibi konularda Kanada'nın bileğini bükmek zordur. Eğer Amerikalı diplomatların gerçekten de kuzeyli Dudley–Do–Right komşularımız gibi davranacaklarına inanırsak, Amerika'yı park azizleri listesine ekleyebiliriz. İncelediğimiz dönemde, Kanada'nın BM misyonundan tek bir kişi bile yasaları ihlal etmemişti. Bir görevli birkaç ceza yemiş, ama parayı hiç gecikmeden ödemişti.

Kanadalı okurlar, 2006'da Jean Chrétien'in Liberal hükümetine yönelik yolsuzluk soruşturması ortadayken, Kanadalıların yasalara uyma konusunda güçlü bir karaktere sahip olduklarını nasıl bu kadar kesin bir dille ifade edebildiğimize şaşırabilirler. Bu olayın savunduğumuz ana noktayı güçlendirdiğini söyleyerek yanıt verebiliriz: Hükümetin çevirdiği karanlık işlerin hemen gün ışığına çıkarılmasının (yani Kanada'nın, bu gibi şeyleri yakalayacak etkili sivil kuruluşlarının olmasının) yanı sıra halk arasında skandal öyle bir öfke doğurdu ki ilk fırsatta Liberalleri alaşağı ettiler. Yolsuzluğa bulaşan Kanadalı devlet görevlileri yaptıklarının cezasını çekerken, İtalyanlar için aynı şey geçerli değildir.

Jack Abramoff'un ABD kongresindeki nüfuzunu kullanması skandalı ya da Enron'daki yaratıcı muhasebe işlemleri için de benzer şeyler söylenebilir. Aslında, 2006'da yapılan kongre ara seçimlerinde seçmenlerin, devletteki yolsuzluk ve nüfuzunu kullanma olaylarını temel gündem maddelerinden biri olarak görmeleri sonucunda yaygın bir halk tepkisi zaten ortaya çıkmıştı. Bu suistimallerin ortaya çıkarılması ve adaletin tecelli etmesi, sağlıklı ulusal normlara ve hukuk kurumlarına sahip olduğumuzun bir kanıtıdır.

Diplomatik ayrıcalıklar yalnızca ülke dışında geçerli olduğu için delil toplamanın bir başka yolu da ABD'li diplomatların yurtdışında nasıl davrandıklarına bakmak olacaktır. Yakın tarihli bir örnek, bu konuda kesin bir yargıya varmamıza ne yazık ki pek yardımcı olmuyor. Londra, 2003'ten itibaren şehrin iş merkezi bölgelerine giren taşıtlardan cüzi miktarda bir "trafik yoğunluğu harcı" alıyor. Amaç, trafiği azaltmak ve toplu taşımanın daha fazla kullanılmasını sağlamak. Park cezası verilerini elde etmemizi sağlayan diplomatik dokunulmazlığı düzenleyen Cenevre Sözleşmelerine göre diplomatların bu ücreti ödemeleri gerekmiyor, ancak Londra'da görevli diplomatların çoğu bu ücreti yine de ödüyor. Bunun en önemli istisnalarından birisi ABD'nin diplomat kadrosu. Trafik yoğunluğu harcının ödenmemesiyle ilgili cezalarda ABD başı çekiyor; 2003'ten bu yana toplam ödenmemiş cezalar 1 milyon doları aşıyor.

Peki, trafik yoğunluğu harcını ödememe konusunda ABD hangi ülkelerle yarışıyor? Nijerya, Angola ve Sudan (hepsi de New York'ta park cezalarını ödemeyen diplomatlar arasında ilk 15'de yer alan ve yolsuzluğun yüksek olduğu ülkeler). ABD'li diplomatların sicili Londra'daki Kuveytlilerden bile daha bozuk. Belki de Kanada karşılaştırma yapmak için doğru ülke değil...

Parkmetrelerde Sam Amcaya Yüklenmek

Birçok ülkeden (ve özellikle de yolsuzluğun düşük olduğu ülkelerden) gelen diplomatların New York'da az sayıda park cezası yedikleri gerçeği, standart iktisat varsayımlarına uymaz. Açıktır ki duygular, normlar ve psikolojinin yaptığımız şeylerin çoğunda belirleyici rolleri vardır.[8] Toplumsal normlardan ve yolsuzluk kültüründen bahsettiğimizde aslında

gözümüzü biraz karartıp psikolojinin alanına girmiştik. Ancak bu bizi daha genel bir soruya götürür: Yasalara karşı gelmenin duygusal "maliyetler"ini neler belirler? Şu ana kadar anlattıklarımızdan hareketle, yasalara uymamanın bir norm hâline geldiği toplumlardan gelen insanlar için bu maliyetlerin düşük olduğunu söyleyebiliriz. Yine de insanların gündüz yasaları çiğneyip geceleyin de rahat bir uyku çekmelerini sağlayan başka ne gibi etkenlerin varlığından bahsedilebilir?

İnsanlar sıklıkla kötü, yalnızca kendi çıkarlarına hizmet eden şeyler yaparlar, ancak ahlaki sıkıntılarını hafifletmek için yaptıklarının aslında o kadar da kötü olmadığını gösterecek hikâyeler anlatırlar kendi kendilerine. Belki (bizler gibi) BM misyon görevlileri de kötü davranışlarını haklı gösterecek kimi bahaneler üretiyorlar.

Ne demek istediğimizin anlaşılması için bir örnek vermemiz yerinde olacak. Okulun kabadayısının yaptıkları yüzünden canından bezmiş çelimsiz bir öğrenciyi düşünelim. Bu öğrencinin adı Ray olsun, kabadayının da Ted olsun. Farz edelim ki bir sabah Ray otobüsle okula giderken, belalısı Ted'in az önce kalktığı koltuğun üzerinde 20 dolarlık bir banknot olduğunu görsün. Neden parayı cebe indirmesin ki? Bu (kozmik bir anlamda) adil olduğu gibi çektiği sıkıntının karşılığında da en azından 20 dolarlık bir telafi imkânı olacaktır, öyle değil mi? Etme bulma dünyası...

Bir bakıma doğru. Bu yine de hırsızlıktır, çünkü "iki yanlış bir doğru yapmaz". Ancak, en azından Ray'in bakış açısından parayı cebe indirmeyi haklı göstermek kolaydır –özellikle de bu aynı zamanda kendi çıkarına olduğunda. Aslında, Ted kişisel olarak size musallat olmamış olsa bile Ray'in arkadaşıysanız, sınıfın kabadayısını cezalandırmak suretiyle bir şekilde yüksek bir karma düzeyine hizmet ettiğinizi keşfederek parayı cebinize atıp oradan uzaklaşabilirsiniz.

Ahlakla ilgili masalımıza jeopolitik bir benzetme yapacak olursak, Amerika'nın kendilerine musallat olduğuna (ya da kendilerini önemsemediğine) inanan ya da Amerika'nın oynadığı dünya polisi rolünden rahatsızlık duyan bazı ülkelerin BM misyon görevlilerinin gözünde ABD kabadayının rolünü üstlendiği için, ABD'de yaşarken diplomatik ayrıcalıklarını suistimal etmelerini haklı gösterirken psikolojik açıdan pek zorlanmayabilirler. Bu, sonuçları hakkında kaygıya kapılmadan "Beyaz Adam"a yüklenebilecekleri bir fırsattır.

2002'de 40'ı aşkın ülkede halkın ABD'ye karşı tutumuyla ilgili bilgi toplayan Pew Hayır Vakfı'nın çalışmalarına bir göz atalım. Pew anketörleri, her ülkede temsili bir grup insana ABD'ye karşı ne hissettiklerini sormuş ve 4 ("çok olumsuz görüşler") ila 1 ("çok olumlu görüşler") arasında bir not vermelerini istemişler. Dolayısıyla, (4'e yakın) yüksek ulusal puanlar Amerika hakkında oldukça sönük bir bakışı yansıtırken, (1'e yakın) düşük puanlar olumlu görüşü yansıtmaktadır.

Irak savaşının olumsuz etkisi nedeniyle Pew verilerinde oldukça çok sayıda 4 ve 3 görmeyi bekleyebilirsiniz. Ancak, Pew anketi Amerikan tanklarının Bağdat'a girmesinden önce yapılmıştı ve yakın tarihli anketlerde bile ABD'nin dünya genelinde pek çok ülkede oldukça popüler olduğunu biliyoruz (gerçi savaş öncesine göre bir gerileme söz konusu). Amerikan karşıtlığını ülkelere göre sıraladığımız Tablo 4.3'te, başta Latin Amerika ve Afrika olmak üzere bazı yerlerde ABD'nin çok sevildiğini, dünyanın geri kalan kısımlarında (en yoğun olarak Ortadoğu'da) lanetlendiğini görebilirsiniz. Ancak, kaba fırça darbeleri, bu görüşlerin her bölge içindeki ülkeler arasında aynı olmadığı gerçeğini karanlıkta bırakıyor.

TABLO 4.3

Halkın ABD'ye Karşı Bakışının En Olumlu ve En Olumsuz Olduğu Ülkeler, 2002
(Kaynak: Pew Anketleri)

Sıra	*Ülke*	*Ortalama puan 1'den (olumlu) 4'e (olumsuz) kadar*
En olumsuz:		
1	MISIR	3,67
2	PAKİSTAN	3,51
3	ÜRDÜN	3,27
4	TÜRKİYE	3,04
5	LÜBNAN	2,93
6	ARJANTİN	2,77
7	BANGLADEŞ	2,54
8	GÜNEY KORE	2,48
9	ENDONEZYA	2,40
10	BOLİVYA	2,40
En olumlu:		
1	HONDURAS	1,59
2	VENEZÜELLA	1,67
3	GANA	1,67
4	FİLİPİNLER	1,68
5	NİJERYA	1,71
6	KENYA	1,74
7	UGANDA	1,76
8	ÖZBEKİSTAN	1,77
9	FİLDİŞİ SAHİLİ	1,79
10	GUATEMALA	1,84

Görüşlerin en olumsuz olduğu ülkelerin hepsi Ortadoğu bölgesinde bulunuyor ve görünüşte ABD müttefiki olan ülkeler en önde geliyorlar (Mısır, Pakistan, Ürdün ve Türkiye). Mısır ile Pakistan'ın park etme konusundaki utanç listemizde de en üstte yer aldığına dikkat ediniz. Daha da ilginci, ABD hakkında çok olumlu görüşleri olan, hatta yolsuzluğun en aşırı olduğu ülkelerin diplomatları bile Manhattan caddelerinde şaşırtıcı ölçüde az park ihlali yapmışlar. Eğer dünyayı beş bölgeye ayırır ve her bölgede ABD ile ilgili görüşleri ortalamanın üstünde olan ülkeler ile ortalamanın altında olanların park ihlallerini karşılaştıracak olursak, (Avrupa'daki birkaç istisna dışında) olumsuz görüşleri olan ülkelerin diplomatları, Amerika'dan hoşlanan ülkelerden gelen meslektaşlarına göre daha fazla park ihlal yapmaktadırlar.

Tablo 4.3'e bir kez daha bakarsak, bu dediğimizin Avrupa içinde neden geçerli olmayabileceğini görmek kolaydır: ABD'ye karşı dikkat çekici ölçüde olumlu ya da olumsuz görüşleri olan ülkeler listemizde Avrupa ülkeleri bulunmamaktadır, yani Avrupa ülkeleri arasındaki farklar görece küçüktür. Sonuç olarak, (yolsuzluk gibi) diğer etkenler, Avrupalı diplomatların davranışlarını açıklamakta daha önemlidir. Ancak, diğer yerlerde (bilhassa da Ortadoğu örneğinde), Amerika'dan nefret eden ülkelerin diplomatlarının New York'ta canlarının istediği yere park etmeye daha eğilimli olduklarını görüyoruz.[9]

ABD'den hoşlanmayan ülkelerin diplomatlarının, New York şehri park kurallarının "kendileri için geçerli olmadığını" düşündüklerini tespit ettik. Elbette, ABD'den hoşlanmanın ya da hoşlanmanın, diplomatların kendi ülkelerindeki yolsuzluklar üzerinde herhangi bir doğrudan etkisi olmamalıdır. Bununla birlikte, kendi ülkelerindeki yolsuz-

luğun anlaşılmasında kullanılabilecek bazı dersler yine de çıkarılabilir.

Özellikle bu bulgular, devlet görevlilerinin kendi ülkelerinin yasalarına ne ölçüde duyarlı olduklarının önem taşıdığını ima eder. İki ülke hayal edelim: Birinde güçlü bir ulusal gurur anlayışı olsun, diğerinde ise birbirine rakip etnik, kabilesel ve dini bağlılıklar bu duyguları zayıflatsın. Milli kimlik anlayışının zayıf olduğu ülkede resmi görevliler, yasaları ihlal eden davranışlarını kendi kendilerine daha kolaylıkla haklı göstereceklerdir, çünkü ülkelerinin yasalarını gayrimeşru olarak göz ardı etmekte zorlanmayacaklardır (ABD'ye fazla saygı duymayan New York'taki diplomatlara oldukça benzer bir durum). Bu mantık silsilesinin bir sonraki adımında, toplumdaki yurtseverlik duyguları, devlet görevlilerinin ne kadar iyi çalıştıklarını ve devlet kurumlarının ne kadar iyi işlediğini etkileyebilir.

Ulusal gururun yolsuzluğun kontrol altına alınmasındaki rolüne ilişkin (her ne kadar biraz kendi kendini doğrular nitelikte olsa da) bazı doğrudan kanıtlarımız var. BM park cezalarıyla ilgili araştırmamız 2006'da akademik bir dergide yayınlandığında, dünyanın çeşitli yerlerindeki gazetecilerin dikkatini çekti; bunlar arasında Estonyalı bir gazeteci de vardı.[10] Bu bölümün sonunda yer alan tablodan görebileceğiniz üzere Estonya küresel sıralamamızda kötü bir performans sergilememişti, ancak Baltık ve İskandinav komşularıyla karşılaştırıldığında Estonyalı diplomatlar en son sırada yer alıyorlardı. Diplomatik görevlilerinin davranışlarından utanç duyduklarını ifade eden Estonya basını bu durumdan hiç memnun olmamıştı; pek çok Estonyalının bu utanç hissini paylaştığını sanıyoruz.

Peki suçluluk duyan Estonyalıların aksine ulusal gurur (ya da utanç) duygusu güçlü olmadığında ne olur? Takip eden bölümde inceleyeceğimiz Sahraaltı Afrikası'nı pençesine alan ekonomik ve siyasi felaketleri takip eden birçok kişi, Afrika ülkelerinde milli kimliklerin ve duyguların zayıflığına vurgu yapmıştır. Orta Afrika Cumhuriyeti'nin ismi gibi basit bir şeyi ele alalım. İnsanların milliyet duygularını ifade etmek için seçtikleri bir isme mi, yoksa Fransız sömürge bürokrasisinin dayattığı bir şeye mi benziyor? Sahra'nın güneyinde yer alan, sayıları 40'ın biraz üzerindeki Afrika ülkesinin çoğu, Avrupalı ulusların 1880'lerdeki "Afrika Kapışması" sırasında dil, etnisite ya da tarih gibi unsurlar dikkate alınmadan aynı kapta toplanmıştı. Bu yeni ve suni devletlerde sonuçta yurtseverlik algısının olmadığı düşünüldüğünde, Afrika ülkelerinde yolsuzluk düzeyinin (devletlerin kendi görevlileri tarafından yağmalanmasının) dünyanın en kötüleri arasında olması hiç kimseyi şaşırtmamalı. Duyarlılıkların BM diplomatlarının park etme kararlarında oynadığı rol, aslında bu olgunun daha küçük çaplı bir örneğidir.

Yolsuzluğun Gerçek Sonucu

New York şehrinin diplomatlarla yaşadığı park sıkıntılarından çıkarılacak başlıca ders, ister yerel görevliler olsun isterse Dünya Bankası'nın önemli şahsiyetleri olsun devlet kurumlarında çalışan reformcuların, değişime yönelik teşebbüslerini zayıflatabilecek değerlerle toplumsal normların farkında olmaları gerektiğidir. Başka bir deyişle, yolsuzluk kültürünün yaygın olduğu koşullarda yasaların değiştirilmesi yeterli olmayacaktır. Aslında reformcular, devletin kendi kolluk kuvvetlerinden kaynaklanan bir direnç duvarıyla karşılaşabilirler.

Dünya Bankası'nın eski başkanı ve eski ABD savunma bakanı Paul Wolfowitz, yoksul ülkelerde yolsuzluğun kökünü kazımayı şahsi meselesi olarak kabul etmiş, Dünya Bankası'ndan ayrılırken bunu başaran başkan olarak hatırlanacağını umut etmişti. Ancak, park ihlalleri çalışmamız, Wolfowitz gibi gelişmekte olan ülkelerde yolsuzlukları azaltmayı amaçlayan uluslararası yardım bağışçılarına eğitici bir ders vermektedir: Kültürün neredeyse bir parçası hâline gelen yozlaşmış davranışların kökünü kazımak kolay bir mesele değildir. Ekonomik ödüllerle cezalardan oluşan standart reçeteler yeterli olmayabilir.

Bu bölüme, bir zamanlar Kolombiya'nın yasa tanımayan, şiddete gebe ve kaotik bir şehri olan Bogota'da Don Kişotvari girişimleriyle düzeni sağlamayı başaran belediye başkanının hikâyesiyle başlamıştık. BM diplomatlarının davranışları, kültürün önemli olduğunu ve kolay kolay değişmediğini akla getiriyor, ancak kesinlikle pes etmemek gerekiyor. Yaratıcılık, ustalık ve büyük bir çaba sergilemek gerekse de kültür değiştirilebilir. Profesörlükten belediye başkanlığına geçen ayrıksı Kolombiyalıdan öğrenebileceklerimiz, yolsuzluğu cesaretlendiren ekonomik teşvik öğelerini değiştirmeye odaklanan politika gurularından öğreneceklerimiz kadar değerlidir.

Ekonomik Teşvik Öğelerini Yeniden Düşünmek: Manhattan'da Park Etmenin Kısa Tarihçesi

Diplomatların, New York şehrinin park yasalarından bütünüyle muaf olduklarını söylemek meseleyi biraz aşırı basitleştirmek olur. Diplomatların "istedikleri zaman istedikleri yere" park etme haklarının

olması, BM'nin ilk kurulduğu yıllardan itibaren şehir yönetimleri ile BM arasında anlaşmazlık konusu olagelmiştir. 1960'larda, eski kongre üyesi John Lindsay belediye başkanlığına seçildiğinde, genel olarak New York'un trafik sorunlarını, daha özelde de diplomatlarla ilgili trafik sorunlarını halletmeyi kafasına koymuştu. O zamanlar bile diplomatlar araçlarını Birleşmiş Milletler binasının civarında, 59. Cadde, 34. Cadde, 5. Bulvar ve East River arasında kalan bölgedeki caddelere yasa dışı şekilde park ederek trafiğin tıkanmasına neden oluyorlardı.

Yasa dışı şekilde park edenlerin, diplomatik dokunulmazlıkları sayesinde ceza ödemek zorunda olmadıkları ve arabalarına el konulamayacağı biliniyordu, ancak belediye başkanının danışmanlarından biri faydalı bir hukuki boşluk keşfetti: Yasa dışı şekilde park eden bir diplomatın arabasını yasal bir park alanına çekmek mümkündü. Üstelik, kurallarda bu alanının yakınlarda olması gerektiği falan söylenmiyordu; Manhattan'ın herhangi bir yerinde olabilirdi!

Böylece, 1967'nin Ocak ayının sonlarında park ihlali yapan diplomatlar, yasa dışı şekilde park ettikleri arabalarının BM binasının ya da Russian Tea Room'un önündeki kaldırımlardan kaybolup, Manhattan'ın farelerin istila ettiği limanlarına yakın West Side'daki yasal park alanlarında yeniden ortaya çıktığına tanık olmaya başladılar. Birleşmiş Milletler derhal harekete geçerek, şehir yönetiminin diplomatların arabalarıyla uğraşmaktan vazgeçmesi talebiyle ABD dışişleri bakanlığına şikâyette bulundu ve belediye başkanı geri adım atmak zorunda kaldı.

İşte, New York belediye başkanları ile diplomatik ayrıcalık sahipleri arasındaki 40 yıllık gerilim böyle başlamış oldu. Çalışmamıza başladığımız dönemde, diplomatların 160.000 park ihlali yaptıkları 1996'da park sorunu doruk noktasına ulaşmıştı. O zamanki belediye başkanı Rudy Giuliani, çoğu konuda yaptığı gibi saldırgan bir tutum benimseyerek, yasalara kulak asmayan diplomatların araçlarının çekileceği tehdidini sık sık dile getirdi. Ancak, bunun uluslararası bir husumete yol açabileceğinden çekinen dışişleri bakanlığının müdahalesiyle bir kez daha hiçbir sonuç alınamadı. Dışişleri bakanlığının araya girmesiyle meselenin halledilmesini sağlayacak anlaşmalar yapıldı, ancak diplomat camiası çok geçmeden bunları görmezden geldi.

Giuliani, Kasım 2001'de sorunu, birçoklarının yapamadığını başaracak olan Michael Bloomberg'e havale etti. Eylül 2002'de, dışişleri bakanlığının onayıyla New York belediyesi, ödenmemiş 3'ten fazla cezası olan 185 konsolosluk aracının diplomatik plakalarını iptal etti ve 3'ten fazla ihlal yapan diğer BM misyon diplomatlarının araçlarından plakaların sökülmesi için izin aldı.[11] Açıktır ki önemli olan *tek* şey kültür değildir, katı ekonomik teşvik öğeleri de büyük önem taşır: Bu yeni anlaşmanın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte BM diplomatlarının park ihlalleri bir gecede % 95 azaldı.

İlk bakışta bu, iktisatçıların en önemli şeyin bireysel teşvikler olduğu görüşünü destekler gibi gözükür. Ancak, Antanas Mockus'un Bogota'da kanıtladığı üzere "kültür önemlidir" ve "teşvik öğeleri önemlidir" ifadeleri birbirini dışlayan fikirler değildir ve muhtemeldir ki

birbirlerini desteklerler. Pek çok ülkenin (belediye başkanı Bloomberg'in yaptığı gibi) istedikleri anda hukuki yaptırımları sertleştirme lüksüne sahip olmadığını aklınızda tutun. Hukuku hiçe saymanın her tarafa sinmiş bir norm olduğu çoğu yerde, yolsuzluk kültürünün bizzat yasa uygulayıcıları etkisi altına alması reform çabalarını baltalayabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM/EK

New York Şehrinde Diplomat başına Ödenmemiş Ortalama Yıllık Park İhlali Cezası (11.1997–11.2002)

Park ihlali sıralaması	*Ülke*	*Diplomat başına ihlal (yaptırımdan önce)*	*BM misyon diplomatları (1998)*	*Yolsuzluk endeksi (1998)*
1	KUVEYT	249,4	9	–1,07
2	MISIR	141,4	24	0,25
3	ÇAD	125,9	2	0,84
4	SUDAN	120,6	7	0,75
5	BULGARİSTAN	119,0	6	0,50
6	MOZAMBİK	112,1	5	0,77
7	ARNAVUTLUK	85,5	3	0,92
8	ANGOLA	82,7	9	1,05
9	SENEGAL	80,2	11	0,45
10	PAKİSTAN	70,3	13	0,76
11	FİLDİŞİ SAHİLİ	68,0	10	0,35
12	ZAMBİYA	61,2	9	0,56
13	FAS	60,8	17	0,10

Park ihlali sıralaması	*Ülke*	*Diplomat başına ihlal (yaptırımdan önce)*	*BM misyon diplomatları (1998)*	*Yolsuzluk endeksi (1998)*
14	ETİYOPYA	60,4	10	0,25
15	NİJERYA	59,4	25	1,01
16	SURİYE	53,3	12	0,58
17	BENİN	50,4	8	0,76
18	ZİMBABVE	46,2	14	0,13
19	KAMERUN	44,1	8	1,11
20	SIRBİSTAN & KARADAĞ	38,5	6	0,97
21	BAHREYN	38,2	7	–0,41
22	BURUNDİ	38,2	3	0,80
23	MALİ	37,9	5	0,58
24	ENDONEZYA	36,5	25	0,95
25	GİNE	35,2	5	0,57
26	BOSNA HERSEK	34,9	6	0,35
27	GÜNEY AFRİKA	34,5	19	–0,42
28	SUUDİ ARABİSTAN	34,2	12	–0,35
29	BANGLADEŞ	33,4	8	0,40
30	BREZİLYA	30,3	33	–0,10
31	SİERRA LEONE	25,9	4	0,72
32	CEZAYİR	25,6	13	0,70
33	TAYLAND	24,8	13	0,26
34	KAZAKİSTAN	21,4	9	0,86
35	MORİTYUS	20,7	4	–0,20
36	NİJER	20,2	3	0,88

Park ihlali sıralaması	*Ülke*	*Diplomat başına ihlal (yaptırımdan önce)*	*BM misyon diplomatları (1998)*	*Yolsuzluk endeksi (1998)*
37	ÇEK CUMHURİYETİ	19,1	7	–0,35
38	LESOTHO	19,1	6	–0,03
39	BOTSVANA	18,7	8	–0,53
40	BUTAN	18,6	5	–0,46
41	SRİ LANKA	17,4	5	0,24
42	ŞİLİ	16,7	14	–1,20
43	TUNUS	16,7	11	–0,11
44	NEPAL	16,7	6	0,59
45	İRAN	15,9	20	0,63
46	FİJİ	15,7	3	–0,20
47	İTALYA	14,8	16	–1,00
48	LİBERYA	13,7	6	1,44
49	MALAVİ	13,2	6	0,50
50	PARAGUAY	13,2	6	0,97
51	RUANDA	13,1	3	0,55
52	UKRAYNA	13,1	14	0,89
53	İSPANYA	12,9	15	–1,59
54	FİLİPİNLER	11,7	20	0,26
55	GANA	11,4	10	0,44
56	MORİTANYA	11,3	5	0,29
57	GİNE BİSSAU	10,9	10	0,82
58	ESTONYA	10,7	3	–0,49
59	MOĞOLİSTAN	10,3	5	0,28
60	ERMENİSTAN	10,2	4	0,71

Park ihlali sıralaması	*Ülke*	*Diplomat başına ihlal (yaptırımdan önce)*	*BM misyon diplomatları (1998)*	*Yolsuzluk endeksi (1998)*
61	KOSTA RİKA	10,2	19	–0,71
62	KOMOR ADALARI	10,1	3	0,80
63	KAMBOÇYA	10,0	5	1,27
64	TOGO	10,0	5	0,45
65	VİETNAM	10,0	15	0,60
66	GÜRCİSTAN	9,8	8	0,64
67	ÇİN	9,6	69	0,14
68	YEMEN	9,2	8	0,57
69	VENEZÜELLA	9,2	16	0,77
70	PORTEKİZ	8,9	16	–1,56
71	ÖZBEKİSTAN	8,9	5	0,98
72	MADAGASKAR	8,8	8	0,80
73	TANZANYA	8,4	8	0,95
74	LİBYA	8,3	9	0,91
75	KENYA	7,8	17	0,92
76	KONGO (BRAZZAVİLLE)	7,8	6	0,99
77	HIRVATİSTAN	6,6	9	0,33
78	CİBUTİ	6,5	3	0,80
79	SLOVAK CUMHURİYETİ	6,5	12	0,08
80	DEMOKRATİK KONGO CUMHURİYETİ (ZAİRE)	6,4	6	1,58
81	FRANSA	6,2	29	–1,75

Park ihlali sıralaması	*Ülke*	*Diplomat başına ihlal (yaptırımdan önce)*	*BM misyon diplomatları (1998)*	*Yolsuzluk endeksi (1998)*
82	HİNDİSTAN	6,2	18	0,17
83	LAOS	6,2	9	0,70
84	TÜRKMENİSTAN	5,9	4	1,13
85	PAPUA YENİ GİNE	5,6	3	0,70
86	HONDURAS	5,5	6	0,75
87	SLOVENYA	5,3	8	–0,83
88	KIRGIZİSTAN	5,2	5	0,69
89	NİKARAGUA	4,9	9	0,75
90	URUGUAY	4,5	11	–0,42
91	SVAZİLAND	4,4	7	0,19
92	TACİKİSTAN	4,4	4	1,12
93	NAMİBYA	4,3	11	–0,24
94	MEKSİKA	4,0	19	0,39
95	ARJANTİN	4,0	19	0,22
96	SİNGAPUR	3,6	6	–2,50
97	ROMANYA	3,6	10	0,38
98	UGANDA	3,5	7	0,62
99	MACARİSTAN	3,3	8	–0,69
100	MAKEDONYA	3,3	4	0,30
101	BOLİVYA	3,1	9	0,41
102	PERU	3,1	9	0,17
103	HAİTİ	3,0	9	0,85
104	ÜRDÜN	3,0	9	–0,21
105	BEYAZ RUSYA	2,7	8	0,60

Park ihlali sıralaması	*Ülke*	*Diplomat başına ihlal (yaptırımdan önce)*	*BM misyon diplomatları (1998)*	*Yolsuzluk endeksi (1998)*
106	BELÇİKA	2,7	14	–1,23
107	KIBRIS	2,5	11	–1,38
108	GUYANA	2,3	5	0,26
109	AVUSTURYA	2,2	21	–2,02
110	GABON	2,2	8	0,90
111	RUSYA	2,1	86	0,69
112	LİTVANYA	2,1	7	–0,07
113	EL SALVADOR	1,7	10	0,27
114	POLONYA	1,7	17	–0,49
115	GAMBİYA	1,5	8	0,49
116	MALEZYA	1,4	13	–0,73
117	TRİNİDAD & TOBAGO	1,4	6	–0,13
118	LÜBNAN	1,4	3	0,32
119	ALMANYA	1,0	52	–2,21
120	ERİTRE	0,8	3	–0,46
121	MOLDOVA	0,7	4	0,51
122	GÜNEY KORE	0,4	33	–0,11
123	DOMİNİK CUMHURİYETİ	0,1	22	0,53
124	FİNLANDİYA	0,1	18	–2,55
125	GUATEMALA	0,1	9	0,63
126	İSVİÇRE	0,1	10	–2,58
127	YENİ ZELANDA	0,1	8	–2,55
128	İNGİLTERE	0,0	31	–2,33
129	HOLLANDA	0,0	17	–2,48

Park ihlali sıralaması	*Ülke*	*Diplomat başına ihlal (yaptırımdan önce)*	*BM misyon diplomatları (1998)*	*Yolsuzluk endeksi (1998)*
130	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	0,0	3	–0,78
131	AVUSTRALYA	0,0	12	–2,21
132	AZERBAYCAN	0,0	5	1,01
133	BURKİNA FASO	0,0	5	0,51
134	ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ	0,0	3	0,55
135	KANADA	0,0	24	–2,51
136	KOLOMBİYA	0,0	16	0,61
137	DANİMARKA	0,0	17	–2,57
138	EKVADOR	0,0	9	0,74
139	YUNANİSTAN	0,0	21	–0,85
140	İRLANDA	0,0	10	–2,15
141	İSRAİL	0,0	15	–1,41
142	JAMAİKA	0,0	9	0,26
143	JAPONYA	0,0	47	–1,16
144	LETONYA	0,0	5	0,10
145	NORVEÇ	0,0	12	–2,35
146	UMMAN	0,0	5	–0,89
147	PANAMA	0,0	8	0,28
148	İSVEÇ	0,0	19	–2,55
149	TÜRKİYE	0,0	25	0,01

Not: Yolsuzluk endeksi, Kaufmann ve diğerlerinden (2005) alınmıştır. Yolsuzluk endeksi değerinin yüksek olması, yolsuzluğun daha yaygın olduğunu ifade eder.

Beşinci Bölüm

Su Yoksa Barış da Yok

"Haydi yağ, yağ üzerime güzel yağmur"
— Ladysmith Black Mambazo

Bir Zamanların Büyük Çad Gölü

Çad Gölü kaybolup gitti. Çevresinde yaşayanlara taze balık, içecek su ve sulama suyu, bölgesel ticaret yapmaya uygun bir su yolu sunarak, orta Afrika'nın Sahel bölgesinde bulunup denize kıyısı olmayan Çad halkını yazılı tarih boyunca besleyen göl, 20–30 yıl içerisinde yok oldu. 1950'lerde 25.000 km^2'lik yüzölçümüyle Çad Gölü dünyanın en büyük altıncı gölüydü; büyüklüğü Erie ve Ontorio göllerine yakındı. Günümüzde bir gölden daha çok çamurlu bir su birikintisini andıran Çad Gölü, yağmurlara göre büyüyüp küçülüyor ve eski ihtişamlı günlerini özlemle hatırlayan yerli halkla âdeta alay ediyor. Gölde yaşayan balıkların çoğu uzun zaman önce öldü ve ataları nesiller boyunca geçimlerini gölden sağlayan bugünün orta yaşlı balıkçıları, yaşam tarzlarını bütünüyle terk etmek zorunda kaldılar. Eski balıkçı limanları artık

çölün ortasında kalmış durumda ve limana bağlı tekneler, bugün gölün sınırları olarak kabul edilen çamur yığınından 80 kilometre uzakta kaderlerine terk edilmişler.

Sulamanın giderek güçleşmesi ve yerel iklimin kuraklaşması yüzünden tarımsal üretim darbe yemiş durumda. Çölün genişlemesi, Çad'ın sığır çobanlarını iklimin daha yağışlı olduğu güneye ya da doğuya göç etmeye zorlamış; bu durum, o topraklarda halihazırda çiftçilik yapan kabilelerle zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmasına yol açıyor. Geçimlik tarım yapmak zorunda kalan eski bir balıkçı olan Muhammadu Bello'nun hayıflandığı üzere "bu göl ölüyor ve onunla birlikte biz de ölüyoruz".[1]

Çad Gölü'nün yok olması, Afrika'nın ikiz yoksulluk ve çatışma krizlerini simgeliyor. Çad, imparatorluklarıyla, zanaatkârlarıyla ve ticaretle anılan gururlu tarihinin aksine bugün gölü olmayan balıkçıların, kıraç arazileri süren çiftçilerin, sığırlarını besleyecek fundalıklar bulmak için çölde günlerce gezinen çobanların hayaleti andıran siluetleriyle dolu. Yeryüzünün en yoksul ülkeleri arasında yer alan Çad, New York'taki BM diplomatlarının park davranışlarına bakılırsa aynı zamanda yolsuzluğun en yaygın olduğu ülkelerden birisi. Ülkenin ekonomik gerilemesi hızlandıkça siyasi çalkantılar da artıyor. Fransa'dan bağımsızlığını kazandığı 1960'dan bu yana Çad'da neredeyse kesintisiz bir iç savaş yaşanıyor. 1964'den bu yana yalnızca iki yılın çatışma olmadan geçtiği ülkede durum giderek kötüleşiyor. Son patlak veren şiddet olayları, rakip isyancı grupların hükümetle ve birbirleriyle iktidar kavgasına girişti̇ğine işaret ediyor.

Gerek isyancıların gerekse hükümet liderlerinin ailelerinden kaçırdıkları çocuk askerlerin de sıklıkla katıldığı bir savaş bu. Ancak, insanlar çoğu zaman gönüllü olarak sava-

şan gruplara katılıyorlar. Balıkların soyunun tükendiği ve kuraklığın ekinleri yok ettiği bir ortamda, genç bir Çadlının, ne kadar vahşice de olsa, isyancı gruplardan birine katıldığında kaybedeceği fazla bir şey yok. Tek başına uğraşıp didinmek yerine kendi payına düşen ganimetle daha iyi bir yaşam bile sürebilir –özellikle de silahlı gruplarla bağlantılı olmayan çiftçilerin hem isyancılar, hem de ulusal ordu için kolay bir hedef olduğu göz önüne alınırsa. Onların yerinde olsaydık hayatta kalmak için muhtemelen biz de aynı şeyi yapardık. Hayatta kalma hesabı, herhangi bir kişiyi bir ekonomi hayduduna dönüştürebilir.

Kaynağı geçmişe uzanan etnik bölünmelerin varlığı resmi daha da bulanıklaştırıyor. Din, dil ve ırk temelli bölünmeler, bugünkü çatışmanın fay hatlarını meydana getiriyor. Çad'ın güneyi esasen Hıristiyan ve siyahi halktan oluşurken, kuzeyliler ise kimlik ve esin kaynağı olarak yüzlerini Arap ve Müslüman dünyasına çevirmiş durumdalar. 19. yüzyılın sonlarında Fransız sömürge yönetiminin başlamasına kadar, Çad'ın siyah Afrikalı nüfusunun büyük bir kısmı Müslüman kuzeylilerce köleleştirilmişti ve bu yalnızca ayrıcalıklı seçkinlerle sınırlı bir olgu değildi; Çad Gölü'nde balıkçılık yapan Müslüman bir Çadlının bile siyahi köleleri vardı.

Çad, "çatışma tuzağı"na yakalanmış gibi gözüküyor: Yoksulluk, çaresiz halkı silahlı şiddete sürüklüyor; silahlı şiddet, daha fazla yoksulluk getiriyor; giderek büyüyen ekonomik çaresizlik, savaşan kesimlere sürekli yeni insan gücü sağlıyor. Bir süre sonra insanlar çatışmanın asla sona ermeyeceğine inanmaya başlayacaklar. Eğer durum böyleyse, insan er ya da geç çalınacak bir sığırı neden yetiştirmekle uğraşsın ki? Çapulcularca yerle bir edilecek ürünleri niye yetiştirsin ki? Çiftçiler çiftlik işlerinden el çektikçe ve sürü sahipleri hay-

vanlarını öldürdükçe, Çadlılar yoksulluğun ve şiddetin pençesine iyice hapsoluyorlar.

Ne yazık ki Sahraaltı Afrika'nın büyük bir kısmı Çad'a benziyor; yoksulluk ve çatışma tuzaklarının tekrarlanan döngüsü yüzünden hangisinin neden, hangisinin sonuç olduğunu söylemek mümkün değil. Afrika'daki yaygın iç savaşlar, ezici yoksulluğun nahoş bir belirtisi mi, yoksa tam tersi mi? Ya da her ikisi de mi? Bir şeyler yapmayı umut ediyorsak cevabı bilmek zorundayız. Ancak, temel nedenleri hakkında bir fikrimiz olmadan bu döngüyü nasıl kıracaklarını keşfetme konusunda Çad'a ve diğerlerine yardımcı olamayız.

Çad'da ya da başka bir yerde yaşanan şiddeti her yönüyle açıklayacak bir fikir geliştiremeyiz. Ancak, dikkatimizi şüpheli bir failin üzerine toplamak için ekonomik araçlarımızı kullanabiliriz. Bu ne CIA, ne Hıristiyan–Müslüman gerilimleri, ne de nüfus fazlalığıdır. Hava koşulları daha büyük bir sorundur. Hem iktisadi analizimiz, hem de Afrika'nın yakın geçmişteki şiddet tarihini anlaşılması açısından yağış miktarının anahtar olduğu ortaya çıkacak: Yağmurlar azaldığında daha fazla savaş çıkar. Hava koşullarını kontrol edemesek de iç çatışmaların kökeninde bunun yattığını bilmemiz, Afrika'nın şiddet ve yoksulluk fırtınasını en nihayetinde nasıl sona erdireceğimizi bulmamıza yardımcı olabilir.

Silahlı Çatışma Belası

Bu sıkıntılar yalnızca Çad'a özgü değildir. Dünya genelinde yaşanan silahlı şiddetin boyutu insanı afallatacak boyuttadır. Zengin ülkelerde artık iç savaşlar yaşanmıyor, ancak onlarca yoksul ülkede en az Çad'daki kadar kanlı çatışmalar halen devam ediyor. Çoğu yerde savaş, barıştan daha sık

karşılaşılan bir durum. Dünya ülkelerinin çoğu, 1980'den bu yana topraklarında iç savaş yaşamış ve bunlar ağırlıklı olarak Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın gelişmekte olan bölgelerinde yoğunlaşmış durumda.[2]

Hem en fazla sayıda savaşa hem de en kanlı savaşlara ev sahipliği yapan Afrika ne yazık ki en önde geliyor. Geçtiğimiz 20 yılda milyonlarca sivil yaşamını kaybetti. Angola, Liberya, Mozambik, Ruanda, Sierra Leone, Somali, Sudan, Burundi, Çad, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Eritre, Fildişi Sahili, Nijer, Uganda'da yaşanan ve sonu yokmuş gibi gözüken savaşlar listesi, katliamlarla, kanlı elmaslarla, toplu tecavüzlerle, kontrol noktalarında sürücülere işkence eden ağır silahlı ve uyuşturucu etkisi altındaki çocuk askerlerle dolu kâbus gibi görüntüleri akla getiriyor.

Afrika'da savaşları sona erdirmenin aciliyetini kavrayabilmek için, ne kadar tüyler ürpertici olsa da sayıları gözden geçirmek gerekiyor. Sierra Leone'de, 1991–2002 yılları arasında iç savaş sırasında 50.000 insan öldü ve acımasız Devrimci Birleşik Cephe (RUF) gerillaları yüzünden milyonlarca kişi evini terk etmek zorunda kaldı. Yanlış zamanda yanlış yerde bulunmak dışında başka hiçbir suçları olmayan sivillerin ellerinin kesilmesi, RUF'un kartvizitiydi. 3 milyon sivilin yaşamını kaybettiği tahmin edilen ve halen süren Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki savaşın bilançosu daha da kanlıydı.[3] Darfur soykırımı, sayısız milyonların yaşamına mal olan Sudan'daki savaşların en son halkasıydı. 1994 Ruanda soykırımında bir milyona yakın insan, yani ülke nüfusunun % 10'undan fazlası öldü. Bu sivil kayıpların her biri, bir savaş sırasında meydana gelen Amerikan sivil ölümlerinden kat kat fazladır.

Bir ülkedeki çatışmalar, yakında olsun uzakta olsun diğer uluslara sıçradıkça savaş daha çok savaşı besler. Silahlı savaşçıların yağmalayacak yeni kaynaklar aramaları ve bölge geneline yayılan hafif silahlar yüzünden çatışmalar sınırların ötesine taşınır. Darfur kırımı sonucunda insanların yığınlar hâlinde sınırı aşarak doğu Çad'a kaçmaları, ticaretin normal işleyişini aksatarak bölgeye en azından biraz ekonomik canlılık kazandırmıştı. Sierra Leone'de iç savaş, sınıra yakın elmas yataklarına göz diken Liberyalı isyancıların sınır ötesi baskınlarıyla başlamış, Sierra Leone'yi içine çeken savaşın kıvılcımı böyle çakılmıştı. 1994 soykırımının ardından çaresiz durumdaki yüz binlerce Ruandalının Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne geçmesi, uzun süredir uykuda bekleyen isyan hareketini yeniden canlandırarak Kongo'nun ünlü diktatörü Mobutu'nun en sonunda 1997'de devrilmesine yol açtı. Ancak, bu sefer yeni yöneticilerle savaşan başka isyancıların ortaya çıkması, bu kitabı kaleme aldığımız sırada tüm şiddetiyle devam eden yeni bir çatışmayı başlatmıştı. Komşu ülkeler (Angola, Ruanda, Uganda ve Zimbabve), ülkenin geniş maden zenginliklerini hesaba katarak askerlerini Kongo'ya gönderdiler.

Dünyanın zengin ülkelerinde yaşayanların, iç savaşların (dehşetli olabilen) küresel artçı sarsıntılarından bağışık olduğunu söyleyemeyiz. Başarısız devletler, silah, uyuşturucu ve elmas gibi nadir bulunan madenlerin yasa dışı ticaretinden para kazanan uluslararası suç örgütleri ve terörist gruplar için güvenli bir sığınak olabilirler. Afganistan ile Kolombiya'daki çatışma bölgeleri, uluslararası *narcotraficantes* [*uyuşturucu tacirleri*] için üs işlevi görüyorlar. El Kaide üyeleri, 1990'larda Sudan ile Sierra Leone'de, daha yakın geçmişte ise Somali'de faaliyet gösteriyorlardı. Terörün ve şiddetin

tahrip ettiği devletler, acıların katlanarak artmasına yol açıyorlar. Çad'daki savaşlar yalnızca Çad'ı ilgilendirmiyor.

Her ne kadar bireylerin hikâyeleri ve insanın kanını donduran can kaybı rakamları arasında gözden kaybolsa da, anlattıklarımız insanların ekonomik ödünleşmeler yaptıklarını akla getiriyor. Gelecekten umudunuzu kestiğiniz ve kaybedecek bir şeyiniz olmadı zaman, neden elinize silah almayasınız ki? Kaynaklar kıt olduğu zaman, bu kaynakların kontrolünü ele geçirmek için savaşmanın sağlayacağı kazançlar, yavaş yavaş açlıktan ölmenin risklerine ağır basmaz mı? Eğer bu sorunların gerisinde ekonomik ödünleşmeler yatıyorsa, iktisat bazı cevaplar bulmamızda bize yardım edebilir.

Nefret mi, Yoksulluk mu?

Savaşın gaddarlıklarına anlam yüklemek büsbütün anlamsız olabileceği için birçok gözlemci, Afrika'da ve başka yerlerdeki iç savaşların asıl nedenleri olarak kabileler arasındaki akıl dışı ve eskiden kalma nefretlere odaklanır. Çatışmaları haber yapmak için savaş bölgelerine paraşütle indirilen gazeteciler, gördükleri şiddetin kaynağının etnik düşmanlık olduğunu sorgulamadan verili bir şey olarak kabul ederler. Gerçekten de bazı iç savaşlar, en azından ilk bakışta bu görüşe uygun gözükürler.

Hutu radikallerin, yalnızca 3 ay içinde yaklaşık 1 milyon Tutsi komşularını ve Hutu siyasi muhalifleri öldürdükleri 1994 Ruanda soykırımıyla ilgili analizlerde bu görüş öne çıkarılır (ölenlerin tam sayısını hiç kimse bilmiyor; aşağıdaki kutuya bakınız, "Veriler: Savaşın İlk Can Kayıpları). Bu, 1940'lardaki Nazi soykırımından bu yana eşi görülmemiş, önceden planlanmış bir katliamdı.

Ancak, bir varsayımdan ziyade bir olgu olarak kabul edilmesine neden olacak kadar çok tekrarlanan bu görüş, ekonomik etkenlerin, farklı etnik gruplar arasında şiddetin kıvılcımını çakmakta oynayabileceği önemli rolü karanlıkta bırakır. Aslında, son yapılan araştırmalar, Ruanda'dakine benzer bir etnik savaşın bir kuraldan çok istisna olduğunu göstermektedir.[4] Birçok iç savaş, etnik açıdan homojen olan toplumlarda cereyan eder. Dil, din, ırk ve kültür bakımından dünyanın *en az* çeşitlilik gösteren ülkelerinden olan Somali tipik bir örnektir. Somali'de savaşlar, görünümleri, giyimleri, konuşma ve ibadet şekilleri oldukça benzer olan rakip aşiretler (esasen geniş aileler) arasında yaşanır. Ancak, Somali'nin homojen olması halkına barış getirmemiştir. Sierra Leone gibi çok sayıda farklı grubun olduğu bazı ülkelerde bile iç savaşların fay hatları, etnik ve dini sınırları büyük ölçüde devre dışı bırakır. Kötü şöhretli RUF gerillaları, Sierra Leone'nin farklı etnik gruplarından geliyorlardı ve öldürdükleri insanları seçerken herhangi bir ayrım yapmıyorlardı. Savaş dehşet vericiydi –ama kabile kökenli değildi.

Ruanda bile ikinci bir kez bakılmayı hak ediyor. Şiddeti tetikleyen ana etken, etnik olduğu kadar dış dünya ile ticaret ilişkilerine bağlı olarak ekonomik de olabilirdi. Ruanda ekonomisi kahve ihracatına fazlasıyla bağımlı ve ailelerin çoğu olmasa da birçoğu geçimlerini, verimli ama nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yamaçlarda yapılan kahve çekirdeği üretiminden kazanıyorlar. Vietnam'ın kahve üretimine giderek daha fazla toprak ayırması ve kahve bağımlısı ülkelerdeki durgunluğun talebi azaltması yüzünden dünya kahve fiyatları 1989–1993 yılları arasında % 50 düştü.[5] Ruandalı köylüler, kahve fiyatlarındaki çöküşten önce zaten kıt kanaat geçiniyorlardı. Ana ürünün fiyatı yarı yarıya düşünce

çoğunun artık açlık riskiyle karşı karşıya kalması, çaresiz durumdaki halkın Hutu hükümetinin soykırım çağrısına kulak vermesine uygun ekonomik koşullar yaratmıştı.

Bu şiddet olayında başlıca suçlu ekonomik etkenler mi, yoksa kültürel etkenler midir? Ruanda her ikisinin de önemli olduğunu gösteriyor. Ancak, tutarlı bir açıklamaya yol açmayan bireysel hikâyeleri ve vakaları sürekli tekrarlamak yerine dikkatimizi verilere çevireceğiz.

Veriler: Savaşın İlk Can Kayıpları

En azından şiddeti ölçmenin fazla zor olmayacağını düşünebilirsiniz. Akşam haberlerine bakarak nerelerde savaş olduğunu öğrenebilirsiniz; savaşlar, ne yazık ki arkalarında kolayca görülebilen çok sayıda ölü bırakırlar. Ancak, gazetelerde okuduğunuz can kayıpları neredeyse her zaman tahmini rakamlardır ve gerçekten büyük sapmalar gösterebilirler. Savaşın karmaşası sırasında, bırakın milli gelir, enflasyon ya da ihracat gibi normal iktisadi istatistikleri takip etmeyi, hasarı tespit edecek ve ölüleri sayacak gazeteler ya da istatistik kurumları pek bulunmaz. İnsani yardım kuruluşları, kısıtlı personelleriyle veri toplamakla uğraşamayacak kadar insan hayatını kurtarmakla meşgul durumdadırlar. Açıklanan yegâne can kaybı tahminleri sıklıkla savaşan grupların ilan ettiği rakamlardan oluşur; dolayısıyla, yolsuzluk sorununda olduğu gibi şiddeti ölçme konusunda da elimizde "ucuz konuşma"dan başka bir şey olmaz. Irak'taki sivil can kayıplarıyla ilgili anlaşmazlık, bu zorluklardan bazılarına ışık tutar. Kongo'nun ücra ormanlarıyla

karşılaştırıldığında Irak'ta can kayıplarını ölçmek çocuk oyuncağı olmalıdır. Orta gelir düzeyine sahip bir ülke olan Irak, Afrika'nın çoğundan daha zengindir ve geniş bir bürokrasiye sahiptir. Bürokrasiler, düzenli istatistik serileri üretmekten başka ne yaparlar ki? ABD'nin ülkede yüz binlerce askeri, girişimcisi ve idarecisi bulunuyor; ülke, sürekli olarak uluslararası medyanın ilgi odağında. Buna rağmen, sivil can kayıplarının ne kadar olduğu konusunda dikkat çekici görüş ayrılıkları var.

ABD devletinin raporlarında açıklanan can kayıpları, bağımsız tahminlerin hep gerisinde kalıyor; kimi zaman arada büyük farklar oluyor. ABD devleti raporlarında 2003–04 dönemi sivil can kayıpları yaklaşık 10.000 olarak tahmin edilirken, John Hopkins Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya göre sivil kayıplar 100.000'i aşıyor.[6] Irak'taki kayıpları ölçerken hangi istatiksel yöntemin kullanılmasının doğru olacağıyla ilgili tartışmalar, aynen Vietnam savaşı sırasında sivil can kaybı tahminlerinin uzun süre ihtilaflı kalması gibi, bu rakamlar üzerinden yürütülen siyasi tartışmaların gölgesinde kaldı. Benzer şekilde, medyanın sürekli gündemde tutmasına karşın, Darfur soykırımında katledilenler hâlâ ölçülememiş bir kara kutu olarak karşımızda duruyor.

İç çatışmalar başka veri zayiatlarına da yol açıyorlar. Savaş sırasında devlet kurumlarının işlemez hâle gelmesi, birçok Afrika ülkesinde temel nüfus ve ekonomi bilgilerine bile ulaşılamaması anlamına geliyor. Bazı ülkelerde uzun süredir nüfus sayımı yapılmıyor.[7] Çad'da ilk düzgün nüfus sayımı ülkenin Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasından 30 yıl sonra 1993'te yapıldı.

Ondan sonra yeni bir nüfus sayımı yapılmadı; süregiden savaş hâli ve mülteci krizi yüzünden öngörülebilir bir gelecekte yapılabileceği de sanılmıyor. Savaşın yıkımına uğramış Angola'da, Portekiz'den bağımsızlığın kazanıldığı 1974'ten bu yana nüfus sayımı yapılmadı (ancak, 2002'de barışın sağlanmasıyla durum değişebilir). Sudan'da 1993'te yapılması planlanan nüfus sayımı, ülkenin güneyindeki iç savaş yüzünden iptal edildi. Tüm bunlar çıkan sonuç şu: Savaşın hüküm sürdüğü toplumlar hakkındaki bilgilerimiz, ihtiyacımız olanın oldukça gerisinde.

Can kaybı rakamları olmadan çatışmanın boyutunu ölçmemiz mümkün değil. Dolayısıyla, ya çatışmaların halen sürmesi ya da verilerimizde bulunmaması nedeniyle savaşın başlangıcına bakmakla yetineceğiz. Aşağıda göreceğimiz üzere, meteoroloji uzmanlarından da biraz yardım almak koşuluyla aslında tüm ihtiyacımız olan budur.

Yağış Miktarı

Zengin ülkelerde fazla savaş olmaz, özellikle de iç savaşlara hemen hiç rastlanmaz. Bu, ekonomik etkenlerin gerçekten de önem taşıdığına dair ilk ipucumuz. 1979 itibariyle kişi başına gelir düzeyi 10.000 doların üzerinde olan (ABD, Japonya ve Almanya gibi) ülkelere ve 1.000 doların altındaki ülkelere (Afrika'nın çoğuna ve Asya'nın büyük bir kısmına) bakacak olursak, yoksul ülkelerde silahlı iç çatışma olasılığı *altı kat* fazladır.[8] Dünyanın en zengin uluslarının siyasi kulübü olan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)

ülkelerinde iç çatışmalar hemen hemen hiç görülmüyor. Dünyanın yoksul ülkeleri arasında insanı şaşkına çevirecek farklı bir hikâye hüküm sürüyor: Afrika ülkelerinin üçte ikisinde ve Asya'nın büyük bir kesiminde 1980'den bu yana silahlı çatışmalar yaşanmış.

Savaş gökten zembille inmez. Savaşı insanlar yaratır; belki de içinde bulundukları çaresiz ekonomik koşullar yüzünden. Keza, yoksulluk da birdenbire kendiliğinden ortaya çıkıvermez. Yoksulluk önemli bir kaynağı, hiç kimsenin yatırım yapmak ya da bir şeyler üretmek istemediği olumsuz koşullardır. Savaş ile yoksulluğun el ele gittiği açıktır. Ancak, Afrika'daki savaşların kökeninde gerçekten de ekonomik yoksunluğun yatıp yatmadığını anlamak için bazı ülkelerin sırf şans eseri zenginleştikleri ve diğer bazı ülkelerinse kötü şans yüzünden yoksullaştığı ideal bir durumla karşı karşıya olmalıyız. Bu durumda, "gökten zembille inen" ekonomik koşullardaki bu beklenmedik değişikliklerin, yoksul ülkelerde şiddete ve zengin olanlarda barışa yol açıp açmadığını tespit edebiliriz.

Ülkeler laboratuvar fareleri olmadığına ve ofislerimizdeki bilgisayarların başında oturup küresel yoksulluk düzeyleriyle oynamamız mümkün olmadığına göre doğanın harekete geçerek, gerçek bir laboratuvar deneyindeki benzer şekilde inceleyebileceğimiz değişikliklere neden olmasını beklememiz gerekir. Bu durumda, "gökten zembille inme" eğretilememizin aslında kesinlikle bir eğretileme olmadığı ortaya çıkar. Kimi zaman yoksulluk, yağmur biçiminde gerçekten de gökten zembille *iner*. Günümüzde Afrikalıların çoğu, geçimlerini sağlamak için yağmurun beslediği tarımsal faaliyetlere bağımlı durumdadır. Sulama ve su depolama sistemleri oldukça yetersiz olduğu için yağmur yağmadığında ürünler

kuruyup solar ve çiftçilerin yiyecek bir şeyleri kalmaz, diğer temel ihtiyaç maddelerini satın alacak gelirleri olmaz. Ama kimi zaman da yağmurların aşırı olması, sellere yol açarak geçim vasıtalarını alıp götürür.

Yağmur miktarı yardımcı olmadığında Afrikalı çiftçilerin mısır, sorgum ve pamuk üretimi çökerek onları çaresiz, hatta muhtaç duruma düşürür. Çiftçiler kadar sürü sahipleri de büyük bir darbe yerler. 2005 Sahel kuraklığı sırasında 64 yaşındaki çoban Houtafa Ag Moussa kuraklık yüzünden sürüsünün çoğunu kaybetmişti. Durumunu tüm çıplaklığıyla şöyle anlatıyordu: "Yağmur durdu ve çimenler artık büyümüyor. ... Yağmur yağmazsa geriye kalan hayvanlarım da ölecek ... ve onlarla birlikte ben de".[9] Aileler oldukça rahatsız edici seçeneklerle karşı karşıyalar: Yerlerinde mi kalmalılar, yoksa yiyecek bulmak için göç mü etmeliler? Çocukların okul harçlarını mı ödemeliler, yoksa onları eğitimden mahrum mı bırakmalılar? Kalan bir kap mısır lapasını bir yetişkine mi, yoksa bir çocuğa mı vermeliler? İnsanlar, hayatta kalmak için ne gerekirse yapacaklardır. Kaybedecek hiçbir şeyi olmayan bir insanın, açlıkla karşı karşıya olan bir ulusta zaten yetersiz olan üründen kendi payına düşeni almak için suç örgütlerinin ya da isyancıların saflarına katılması kesinlikle akıl dışı bir seçim değildir (özellikle de karizmatik ekonomi haydutlarının, yiyecek dışında zenginlik, statü ve güç de vaat ettikleri düşünülürse).

Yoksulluk ile şiddet arasında doğrudan bir bağ olduğuna inanıyorsak, yetersiz yağmurlar ekonomik güçlüklere yol açtığında bunu savaş takip edecektir. Bu durumda, yağış miktarının etkilerini ayrı tutarak, yoksulluğun fiilen şiddete yol açıp açmadığını tespit edebiliriz. Gökten yağmurun yağıp yağmaması, hem insanların aralarındaki savaşlardan hem de

yerel ekonomide yaşanan diğer bolluk ya da kıtlık kaynaklarından bağımsızdır.

Bolluk, Kıtlık ve Afrika'nın Şiddet Mirası

New York Üniversitesi'nden meslektaşlarımız Shanker Satyanath ve Ernesto Sergenti ile birlikte kuraklıkların (yağmur miktarının bir yıldan diğerine aşırı azalması), silahlı iç çatışmaya neden olup olmadığı sorusunu cevaplamaya çalıştık.[10] Ne yazık ki yağış miktarlarıyla ilgili fazla bilgi bulunmuyor. Çoğu Afrika ülkesinde, yere düşen yağış miktarını ölçecek yeterli sayıda alet yok; yerel çatışmalara yol açıp açmadığını tespit etmek bu nedenle mümkün değil. Ancak 1970'lerin sonlarından itibaren, yerel yağış miktarlarını uydularla ölçmek mümkün hâle geldi.[11] Uydu verileri, yer meteoroloji istasyonları ile uydulardan elde edilen (gerçek yağış miktarlarıyla yakından bağlantılı) "soğuk bulut örtüsü" bilgilerinin bir bileşimine dayanıyor.[12] Bu tahmini yağış miktarı verileri, Afrikalı çiftçilerimiz açısından durumun ne kadar çaresiz olduğunu gösteriyor. Afrika ülkelerinde, her on yılın iki ya da üç yılının kuraklıkla geçmesi yaygın rastlanan bir durumdur ve Çad, Kenya, Sudan gibi Afrika ülkelerinde yağış miktarlarının değişkenliği ABD'dekinden kat kat fazladır.[13]

Yağmur yağmadığında mahsuller de heba olur ve tarım toplumlarında hasat mevsimi nasılsa ekonomi de öyle olur. Bu yeterince açık. Ama daha da çarpıcısı, Afrika'da kuraklık ile iç çatışmalar arasında son derece güçlü bir ilişki olduğunu görüyoruz. Yağış miktarının normal yılların gerisinde kaldığı bir yıldan sonra silahlı bir iç çatışma çıkması olasılığı çok daha fazladır. Kuraklıkların nedeni iç savaşlar olamayacağına göre iç savaşların, kuraklık gibi önemli ekonomik

şoklardan sonra ortaya çıkmasının daha olası olduğunu güvenle söyleyebiliriz.

İsim Dediğin Nedir ki?

Ted'in alan araştırması yaptığı Kenya'da pek çok insan çocuklarına isim verirken, doğdukları dönemde yaşanan olaylardan esinlenirler. Bu kimi zaman uluslararası ya da ulusal bir olay olabilir (Kenya'nın bağımsızlık tarihi olan 1964'de doğan çocuklara Swahili dilinde "özgürlük" anlamına gelen "Uhuru" ismi verilmişti), ama yerel olaylar da yaygındır. Günlük olaylar ortak isimlere yol açar. Batı Kenya'da hâkim olan Luhya dilinde erkek çocuklara verilen en tipik isimlerden birisinin, açlık (*njaa*) kelimesinden türetilen ve "açlık zamanında doğan" anlamına gelen "Wanjala" olması, birçok Kenyalının zorlu yaşam koşullarının üzücü ama anlamlı bir göstergesidir.

Kuraklık ve bundan kaynaklanan ekonomik güçlükler, Afrika'da çatışmaların anlaşılmasında çok şey ifade ederler. GSYH'nin % 1 azalması, iç çatışma olasılığını % 2 artırır. Dolayısıyla, (özellikle yağmur yağmadığında ekonomik koşullarda ciddi ve genel bir kötüleşme anlamına gelen) % 5'lik bir gelir düşüşü, yağış miktarının normal olduğu yıllarda yaklaşık % 20'lik düzeyiyle zaten yüksek olan ortalama çatışma çıkması olasılığını yükselterek, bir sonraki yıl bir iç çatışma patlak vermesi olasılığını % 30'a çıkarır. Ertesi yıl üçte bir olasılıkla bir savaş bölgesinde yaşamanızın söz konusu olduğu bir yerde yaşamını sürdürmenin ne anlama geldiğini bir hayal edin. Bu koşullarda mahsulünüzün heba

olmasını, dolayısıyla bir sonraki öğün karnınızı nasıl doyuracağınızı dert etmeye gerek kalmaz.

Analizimizden bir çarpıcı bulgu daha ortaya çıkıyor. Siyasi ya da toplumsal etkenler, ekonomik şokların şiddete yol açma rolünü hafifletiyormuş gibi gözükmüyor. Afrika ülkeleri, demokrasiyle ya da diktatörlükle yönetilmelerinden, homojen bir toplum olmalarından ya da etnik–dini bölünmelerin varlığından, ekonomi politikalarında sosyalist ya da kapitalist yolu izlemelerinden bağımsız olarak, kuraklıkların ardından aynı ölçüde şiddet riskiyle karşı karşıyadırlar. Yoksulluk, tüm Afrikalılar için silahlı çatışma riskini artırıyor.

Afrika'da silahlı şiddetin *tek* nedeni ekonomik çaresizlik değildir, ancak son derece önemli bir etkendir. Hesaplamalarımıza göre ekonomik gerilemenin olduğu yıllarda Afrika ülkelerinde savaş çıkma olasılığı diğer yıllardan % 50 fazladır (yani % 30'un üzerine bir % 20 daha eklendi). Diğer etkenler de elbette önemlidir –kimi yerlerde etnik bölünmeler, kimi yerlerde ise siyasi baskılar. Her ne kadar daha fazla yağmur yağmasını sağlayamasak da, Afrika'da gelir düzeyi dalgalanmalarının azaltılması, kıtada savaşlarla mücadelede ileri atılmış önemli bir adım olacaktır.

Teorik olarak bakıldığında, yıllık hasat döngüsünün iniş çıkışlarını azaltacak adımları çiftçiler de atabilirler. Ne de olsa bir sigorta poliçesinin amacı budur; hiç yağmur yağmasa bile asgari bir gelir düzeyini güvence altına almak amacıyla ekim mevsiminin başında prim ödersiniz. Alternatif olarak, eğer mahsul heba olursa, hasadın daha iyi olduğu bir yılda geri ödemek üzere bankadan kredi alabilirsiniz. Ancak, resmi sigorta poliçeleri ve bankacılık kurumları Afrika köylerinde neredeyse hiç bilinmemektedir. Afrika'nın kırsal bölgelerinde çok az banka vardır; bunun başlıca nedeni, çift-

çilerin kredi almak için güvence olarak gösterebilecekleri varlıklarının olmamasıdır.

Kötü bir yılda komşuların yapacağı küçük bir yardım da sigorta işlevi görebilir. İhtiyacım olduğunda sen bana yardım edersin, kötü zamanında da ben sana iyilik yaparım. Her yerde olduğu gibi Afrika'da da komşular birbirlerine yardım ederler, ancak büyük bir kuraklık bölgenin tamamını etkisi altına alıp tüm ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamalarını zorlaştırdığında komşulara yardım etmek mümkün olmaz.

Pek çok Afrikalı aile, bir sonraki ekim zamanında tohum olarak kullanmak üzere tahıl hasadının bir kısmını bir kenara ayırır. Bizlerin tasarruf hesaplarımızdan para çekmemize ya da mevduat sertifikalarımızı elden çıkarmamıza oldukça benzer bir şekilde zorlu dönemlerde satabilecekleri (ya da en azından yiyebilecekleri) sığırlar ya da diğer varlıklar satın alarak "tasarruf da yapabilirler". Ancak, hasat tamamen zayi olduğunda, bütün bir aileyi bu gibi ufak tefek önlemlerle bir yıl boyunca beslemek mümkün olmaz. Yale'den iktisatçı Chris Udry, ailelerin birikmiş tasarruflarının, Batı Afrika ülkesi Burkina Faso'da 1980'lerdeki ciddi kuraklıklar sırasında meydana gelen gelir düşüşünün ancak dörtte birini karşılayabildiğini tespit etmişti.[14] Geriye kalan dörtte üçlük gelir kaybı, yiyecek ve ilaç gibi zaruri şeylere daha az para harcanması anlamına geliyordu.

Yoksul Afrikalı çiftçilerin sigorta olanağından mahrum kalmaları, başka yerlerdeki çiftçilere nazaran yardıma çok daha fazla ihtiyaçları olması nedeniyle bilhassa trajik bir durumdur. Sahraaltı Afrika'da, küresel iklim yapıları, kıtanın şekli, dağ dizilerinin konumu ve diğer coğrafi rastlantılar yüzünden kuraklıklar diğer tropik bölgelerden daha sık yaşanıyor.[15] Yoksullara en çok yardımı dokunacak araçlardan en

fazla mahrum kalan kesimin yine yoksullar olması, modern finansın ironilerinden birisidir.

Çad'ın kupkuru Sahel bölgesinde yer alan batı komşusu Nijer'de yaşanan son savaş, tetikleyici bir etken olarak kuraklığın çarpıcı bir örneğidir. Nijer, göçebe çobanlık yapan Tuareg etnik grubunun ana yurdudur. Otomobil şirketi Volkswagen büyük ticari başarı sağlayan spor araçları için bu ismi kullanmıştı, ancak kabilenin bahtı bu kadar parlak olmadı. 1970'li ve 1980'li yıllarda şiddeti giderek artan bir dizi kuraklık sürülerini mahvetti.[16] İlk başlarda Tuaregler, geçim olanaklarının yok olmasına, daha iyi yaşam koşulları arayışıyla kitleler hâlinde Cezayir ve Libya'ya göç ederek çözüm bulmaya çalıştılar.

Ancak, yeni evlerinde de hoş karşılanmadılar ve 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, tam da 1989 ve 1990 şiddetli kuraklıklarının baş gösterdiği bir sırada binlercesi Nijer'e geri döndü. Açlık tehdidiyle karşı karşıya kalan ve yetersiz gördükleri devlet yardımları yüzünden kızgın olan Tuaregler, devletle savaşmaya başladılar; yağmurların yetersiz olması çatışmaları daha da şiddetlendirdi. Çatışma 1998'de (geçici olarak) sona erdi ve ülkede, 2001'e kadar süren kısa süreli bir barış olasılığı belirdi. Belki de savaşın ertelenmesinden ötürü yağmur tanrılarına teşekkür etmeliyiz; 1998–2001 arasında dört yılın üçünde yağış miktarları, hasadın verimli geçmesini sağlayacak düzeyde oldu.

Ne yazık ki yağmurlar son dönemde yeniden azalmış, barış bozulmuştur. 2004'de büyük bir kuraklık yaşayan ülke, 2005'te çekirge istilası ve kıtlıkla bir darbe daha yedi. Ürün fiyatları hızla yükseldi ve binlerce kişi öldü. Bundan sonra neler olduğunu gayet iyi tahmin edebilirsiniz. Bugün Nijer devleti, kendilerine Nijer Adalet Hareketi ismini veren

Tuareg milisleriyle yeniden savaş hâlinde; son zamanlarda milisler, devlet birliklerinin esir alınıp öldürülmesi ve hatta 2007'de yerel bir havaalanının tahrip edilmesi dahil bazı önemli askeri darbeler indirmeyi başardılar.[17] Her zamanki gibi iki ateş arasında kalan Nijer'in talihsiz yurttaşlarının tek umudu yağmur dualarının sonuç vermesi.

Küresel Isınma Tehdidi

Nijer'in aksine Çin ekonomisi hızla büyüyor. 1978'de Çin'in milyarı bulan nüfusunun % 70'i çiftçilik yapıyor, komünist yönetimin Büyük İleri Atılım politikası (ki geriye dönüp bakıldığında hiç de ileri atılım falan değildir) sırasında kurulan kooperatiflerde toprağı işliyordu. Daha sonra uygulamaya geçirilen piyasa odaklı reformlar, sanayide çarpıcı bir dönüşüme neden oldu. Çin'in kırsal nüfusu şansını kıyı şehirlerinde aramaya başlayınca ülkenin kırsal bölgeleri boşalmaya başladı. 2005 itibariyle kentsel alanlarda yaşayan Çinlilerin sayısı, reformların başladığı 25 yıl öncesinin iki katından fazlaydı. Bu ekonomi mucizesi, yalnızca 20–30 yıl içinde yüz milyonlarca kişinin yaşam standartlarının yükselmesini sağlamıştır: Reformlardan önce Çin'in kişi başına gelir düzeyi Afrika düzeyindeydi, ancak şimdi işçiler Afrikalı meslektaşlarından kat kat fazla kazanıyorlar.

Ancak, Çin'in modern ekonomik büyümesinin yakıtı, yakılan kömür, gaz ve petroldür. Çin imalat sektörünün büyüme oranını geride bırakan yegâne şey, artan fosil yakıt tüketimidir. 2002 ila 2004 arasında Çin'in enerji kullanımı % 33 gibi şaşırtıcı bir hızla arttı ve bunun sonucunda ortaya çıkan karbondioksit (CO_2) emisyonları, (Çin'in ne zaman ABD'yi geride bırakacağına ilişkin tahminlerin çok ötesine

geçerek) 2007 itibariyle Çin'i dünyanın en büyük sera gazları kirleticisi hâline getirdi.[18] Bu iki ülke, küresel ısınmanın başlıca zanlıları olan küresel CO_2 emisyonlarının % 40'ından fazlasından sorumlular.

Şanghay'ın yeni otobanlarını dolduran arabalar ve kamyonlar birkaç yılda bir ikiye katlanıyor ve hava kirliliği öylesine artmış durumda ki kimi zaman Pekinliler, şehrin bir zamanlar meşhur olan mavi gökyüzünü görmeden aylar geçiriyorlar. Dünyanın çelik, çimento, ayakkabı ve oyuncak talebini karşılayan Çin'in bacaları dumanlı fabrikaları (keza Amerikalıların spor taşıtlara ve klimalı büyük evlere olan talebi de) hiçbir yavaşlama belirtisi göstermiyor. Dolayısıyla, dünyanın CO_2 kirliliği rakamlarının yakın zamanda azalması olası gözükmüyor.

Çad, Nijer ve Sudan'da yaşayanlara göre Çin'in imalat sektöründeki üretim patlaması ve Amerika'nın korunaklı banliyöleri başka bir dünyaya ait şeylermiş gibi gözükebilir, ancak şunu unutmamalı: Afrika'nın köylü çiftçilerinin, Amerikalı alışveriş tutkunlarının ve Çinli fabrika işçilerinin (ve dünyadaki diğer herkesin) yaşamı, yeryüzünün iklimine hep birlikte yaptığımız etki yüzünden birbirine bağlıdır. Fosil yakıtları hiç durmaksızın tüketmeye devam ettiğimiz için gezegen giderek ısınıyor. Bir sonraki hasadın yeterli yiyecek mi bırakacağını, yoksa çorak arazilerin beraberinde açlığı mı getireceğini hava koşullarının belirlediği yoksul Afrikalı çiftçiler açısından bakıldığında, Çin'de fabrika bacalarından çıkanlar gerçekten de bir ölüm kalım meselesi olabilir. Eğer küresel hava koşullarının değişmesi Afrika'ya daha az yağmur getirecekse, aynı zamanda daha fazla savaş da getirebilir.

Küresel Hava Tahmincileri

Müzmin hayırcılara karşın dünyanın dört bir yanındaki bilim insanları iklim değişikliğinin yaşandığı ve çok yakın bir gelecekte bundan kurtulmanın mümkün olmadığı konusunda büyük ölçüde hemfikirler. Bu mutabakat, Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (ICCP) Dördüncü Değerlendirmesi denilen BM bilimsel raporunda ifade ediliyor. Raporun yazarları, Al Gore ile birlikte 2007 Nobel Barış ödülünü kazandılar. Raporu kaleme alan tanınmış araştırmacılar, sıcaklıkların artması ve deniz seviyelerinin yükselmesiyle birlikte önümüzdeki 20–30 yıl içinde yerküre genelinde doğal manzaranın ve canlıların yaşam ortamlarının değişerek, bildiğimiz yaşamı da değiştireceğini kabul ediyorlar.[19]

Çoğu uzman gezegenin ısındığını genellikle kabul etse de, değişimin nasıl ve ne ölçüde yaşanacağı konusunda farklı görüşler bulunuyor. BM raporunda, 21. yüzyılda sıcaklıkların dünya genelinde 1,1°C ila 6,4°C arasında artacağı tahmin ediliyor.[20] Sıcaklığın 1°C artması, verimli bir hasat ile hiç ürün alınamaması arasındaki farka denk düşen bir sonuç yaratarak tarımı fazlasıyla etkileyebilir. Bazı yerler çok ısınırken, dünya genelinde ortalama sıcaklıkların artmasına rağmen bazı yerlerdeyse termometrenin giderek düştüğü görülecek.

Isınan bir gezegen kimin faydasına olabilir? Bekleneceği üzere listede kışların uzun, soğuk ve kasvetli geçtiği ülkeler olacak. Sibirya, Kanada ve kuzey ABD'de sıcaklıkların artması, geniş düzlüklerin buğday üretimine ve muhtemelen insan yerleşimine açılmasıyla tarım için bir lütuf olabilir. Ray gibi Kanadalılar açık hava hokey sahalarından mahrum kalsalar da, karların erken erimesi ve kumsalda fazladan birkaç gün geçirilmesi bunu telafi edecektir.

Ancak, küresel ısınmanın kaybedenleri de olacaktır. Yüksek sıcaklıklar, Pasifik'teki küçük adalar ve Bangladeş gibi deniz seviyesine yakın ülkelerin sahil kesiminde (ya da New Orleans şehrinde) yaşayanlar için bir felaket olabilir. Ne var ki kaybedenlerin hepsi eşit durumda değiller. Küresel iklim değişikliğinin dünyanın yoksul ve zengin ülkelerinde tamamen farklı sonuçları olacak. ABD ve Kanada gibi zengin uluslar, büyük çevresel değişime uyum gösterecek finansal kaynaklara sahipler. Amerika'nın en önemli tarım eyaleti olan Kaliforniya'da sıcaklıklar artarsa, Kaliforniya Üniversitesi'ndeki meslektaşlarımız gibi tarım uzmanlarından oluşturulan ekipler, hangi ürünlerin değişen koşullara en uygun olduğunu tespit etmekte çiftçilere yardımcı olacaklardır. Belki de küresel ısınmanın özellikle üstesinden gelecek yeni bitki çeşitleri bile geliştirecekler. Federal hükümet ve eyalet hükümetleri, toprağı artık çiftçilik yapmaya uygun olmayan çiftçilere yardım edecek ve yeni ürünlere geçişleri planladığı gibi iyi sonuç vermeyen çiftçilere sigorta olanağı sunacak. Sıcaklıklar birkaç derece yükselirse Kaliforniya'da hiç kimse açlıktan ölmeyecektir.

ABD gibi gelişmiş, sanayi sonrası (ve klimalı) toplumlarda yaşayan bizler açısından bakıldığında artan sıcaklıkların gerçekte ne anlamı olabilir? Yaz aylarında elektrik faturasının biraz yükselmesi mi (ki kışın yakıt faturamızın azalmasıyla dengelenmesi söz konusudur)? ABD'nin bazı bölgeleri şiddetlenen fırtına ve kasırgalarla boğuşmak zorunda kalabilir, ancak iklim değişikliğinin saygın iklim modellerinde tahmin edilen sınırlar içinde kalması durumunda çoğu zengin ülkede felaket boyutunda sonuçlarla karşılaşılmayacaktır. Gerek Silikon Vadisi'nin fikir fabrikaları, gerekse Londra, New York ve Tokyo'daki yatırım bankaları, dışarısı birkaç derece ısınsa bile hummalı faaliyetlerine devam edecekler.

İklim Değişikliği ve Sahel Afrikası'nda Çatışma

Ancak, Çad ve komşuları için işler o kadar iyi gitmeyecektir. Köylüler, her yıl hayatta kalmanın eşiğinde bocalayarak toprağı sürüyorlar. Devlet, ürün alamayan çiftçilere güvenlik ağı sağlayacak finansal kaynaklara sahip değil. Yeni ürünlere geçmelerine yardım edecek tarım uzmanları yok ve düşük okur–yazarlık oranı dikkate alındığında çiftçilere yeni tarım tekniklerini öğretmek zaten başlı başına bir mesele olacak. Eğer küresel ısınma Çad'a ve komşularına daha fazla kuraklık getirirse, çiftçiler bu duruma uyum gösteremeyecekler ve bölgenin korkunç ekonomik durumu daha da kötüleşecek. Dolayısıyla, bölgeyi sarsan yoksulluk ve şiddet döngüsü de.

Önde gelen uluslararası iklim bilimcilerin hepsi olmasa da birçoğu, Çad ve Nijer'in tümünün yanı sıra Sudan, Mali, Senegal ile komşu ülkelerin bazı bölümlerini içine alan kurak Sahel bölgesinde (batı ve orta Afrika) koşulların kötüleşeceğini tahmin ediyorlar.[21] Princeton Üniversitesi'nden araştırmacıların geliştirdikleri ABD iklim modeli, önümüzdeki 80 yıllık dönemde Sahel bölgesinde ortalama sıcaklıkların 3,5ºC artacağını ve yağış miktarının % 24 azalacağını öngören ürkütücü sonuçlar elde ettiler. Yağan az miktardaki yağmur da yükselen sıcaklıklar yüzünden daha çabuk buharlaşacak. Yeryüzünün en kurak yerlerinden biri daha da kuraklaşacak.

Dünyanın en yoksul insanları arasında yer alan 100 milyondan fazla kişi Sahel bölgesinde yaşıyor. Sahel bölgesindeki 15 ülkenin ortalama yıllık kişi başına gelir düzeyi yalnızca 346 dolar. Günümüzde siyasi istikrarsızlık ve savaş hâli zaten bölgenin tamamını yeterince hırpalıyor. Kurak topraklar çöle dönüşürse işler daha da kötüleşebilir. Önümüzdeki tek soru ne kadar kötüleşeceği? Bu bölgede yaşayan ve aşırı

hava koşullarıyla başa çıkabilme olanakları çok sınırlı olan insanların, küresel iklim değişikliği piyangosunun en fazla kaybeden tarafı olacakmış gibi gözükmesi ironilerin en acımasızıdır.

Yaşananların ışığında sürecin çoktan başladığı ve değişimlerin hız kazandığı artık açıkça görülüyor. Mali'deki Timbuktu gibi şehirler, son yüz yıl içerisinde canlı ticaret merkezleri olmaktan çıkıp, çölün yuttuğu kerpiçten evlerle dolu ıssız adacıklar hâline geldiler. Kıtanın karşı ucunda Somali vahalarının da kuruması, su kaynakları yüzünden aşiretler arasında çıkan silahlı çatışmaları artırdı. Bir de tamamen kaybedilen Çad gölü var; mevcut eğilimlerin devam etmesi hâlinde 20–30 yıl içinde tarihten bir anıya dönüşebilir.

İklim bilimcilerin modellerinde yağış miktarının ortalamada azalacağı tahmin ediliyor, ancak hem ortalama yağış miktarının altında kalan yıllar, hem de yoğun yağış dönemleri giderek yaygınlaşacak. Azalan yağış miktarlarıyla başa çıkmanın yolları olduğu gibi yağış miktarlarında yıldan yıla görülecek keyfi değişkenlikle başa çıkmanın yolları da var. Kaliforniyalı çiftçiler, kurak geçen yılları atlatmak için geniş sulama sistemleri kazıyorlar; New Orleans'da, selleri engellemek için koruma setleri inşa ediliyor. Ancak bunlar, Afrikalı çiftçilerin yanına yaklaşamayacağı lüks çözümlerdir ve manyok gibi bazı ürünler kuru iklim koşullarda iyi bir performans sergileseler de şiddetli yağışlardan zarar görürler. Mısır fazla su istemez, ancak kurak geçen yıllarda kuruyup ölür. Hangi ürünü ekmeliler? Yağmur tanrılarının kaprisleri çekilmez bir hâl aldıkça çiftçiler yanlış yılda yanlış ürün yetiştirme sorununu daha fazla yaşayacaklar.

Önümüzdeki yüzyılda şiddetin Sahel halkını ne kadar sıklıkla ziyaret edeceğini tahmin ediyoruz? Afrika'da, ku-

raklığın tetiklediği ekonomik zorlukların vurduğu bir ülkede çatışma riskinin kabaca % 20–30 arttığını hatırlayalım. Eğer küresel ısınma sonucunda Sahel'de fazladan kaç yıl kuraklık yaşanacağını bilirsek, akabinde çatışma riskinin ne kadar artacağını tahmin edebiliriz. Bu tahminleri yaparken ister istemez bazı varsayımlarda bulunacağız: İklimin gelecekte nasıl olacağıyla ilgili belirsizlikler olası çatışmalarla ilgili belirsizliklere yol açtığı için sihirli ekonomi küremiz, Afrika için kesin bir çatışma tahmini göstermeyecektir.

İklim modelleri bir bütün olarak Afrika'nın her tarafını kapsadığı için geleceğe yönelik çatışma riski kestirimlerimiz de benzer şekilde kesin olmaktan uzaktır. Birbirine hiç benzemeyen bu kestirimlerin ortalamasını alırsak, küresel ısınmanın Afrika'daki çatışma riski üzerindeki genel etkisi oldukça sınırlıdır. Bazı modellerde, Kenya ve Tanzanya gibi yerlerde yağış koşullarının iyileşmesi sayesinde çatışma riski aslında biraz azalmaktadır.

Sahel için yapılan kestirimler de aynı ölçüde belirsiz, ancak bazı modellere göre gelecek çok kasvetli olabilir. Sahel'de yaşayan 100 milyon insanı bekleyen felaket boyutundaki sonuçlar düşünüldüğünde, en kötü senaryoya göre plan yapmak mantıklı olacaktır. Princeton iklim modelinin kuraklık artışı tahminlerine dayanarak, dünyanın çatışmalara en meyilli bölgesi olan Sahel'de 2080 yılı itibariyle iç çatışmalar % 15 artabilir.

Eğer Çin'deki fabrikalar ve ABD'deki arabalar gökyüzüne CO_2 boşaltmaya devam ederlerse, günümüzün acımasız şiddet ortamı gelecekte Sahel ülkelerinde "o eski güzel günler" diye hatırlanabilir: Karbon emisyonları çarpıcı olmakla birlikte tahmin edilen sınırlar dahilinde artarsa, Princeton modeline göre yağış miktarı giderek azalacak ve yüzyılın so-

nuna geldiğimizde çatışma riski hızla artacaktır. Kirlilikteki artış eğiliminin neden olduğu hava değişiklikleri, Sahel'in birçok bölgesini yaşanmaz hâle getirerek, milyonlarca aç insanın yiyecek ve su arayışıyla komşu ülkelere göç etmesine yol açacak, yoksulluk–şiddet sarmalını daha da güçlendirecektir.

Elbette bu iç karartıcı kestirimler, Çin, ABD ve sanayileşmiş dünyanın geri kalanının muazzam miktarlarda karbondioksiti atmosfere kusmaya devam ettiği, Afrika'nın sanayileşmiş ekonomilere dönüşmeyi başaramadığı ve Sahel'de sulama sistemlerinin en iyi olasılıkla iptidai olduğu bir dünyanın yaklaşık son 30 yıldır olduğu gibi ite kaka gelişmeyi sürdüreceğini varsayıyor. Ancak, geçtiğimiz 20–30 yıllık dönemde Afrika'da ekonomik görünümün değiştirilemediği göz önüne alındığında bu kasvetli senaryo, hem geleceğin potansiyel olarak nasıl olabileceğine dair sert bir uyarı olacak, hem de (umut ediyoruz ki) bu konuda bir şeyler yapılması için büyük bir itki işlevi görecektir.

Darfur'u Kurtarmak?

Çad Gölü'nün yok olması, Çad halkını açlıktan ölmenin eşiğine getiren bir lanet oldu. Ya aynı şey tersten yaşansaydı? Farzımuhal, Çad Gölü'nün yerini alacak, uzun süredir kaybolmuş bir gölü tesadüfen bulmuş olsak ne olur?

Bu, Sudan'ın Darfur bölgesinde şu an yaşanıyor olabilirdi. Devam eden Darfur çatışmasında 200.000 kadar insanın ölmüş, milyonlarca kişinin de mülteci hâline gelmiş olması, ürkütücü şekilde Çad'a benzeyen bu hikâyenin daha yakıcı boyutu. Kurbanların çoğu, ya

Sudan devletinin desteklediği *cancavid* milislerinin ya da Darfur'daki çeşitli ayrılıkçı grupların yıldırdıkları masum sivillerden oluşuyor. Birbiri ardına yaşanan kuraklıklar ve Sahra çölünün Darfur'un içlerine doğru yayılması, hem toprak ve su mücadelesini şiddetlendirdiği, hem de hayatta kalma savaşı veren grupları yer değiştirmeye zorladığı için iç içe geçmiş çatışma ve katliam öyküsünün yine bir parçasıdır.[22]

Ancak, Boston Üniversitesi'nden jeolog Faruk el–Baz haklıysa, su kıtlığı çok geçmeden sona erebilir. El–Baz ve meslektaşları, radar görüntüleme tekniğini kullanarak eski bir gölün kalıntısı olan devasa bir yeraltı su tabakası keşfettiler. Yeraltı gölünün yüzey alanı Erie Gölü'nün iki katı kadar olabilir. Ürünleri sulamak, hayvanları beslemek ve elbette Darfur halkına içecek su sağlamak için binlerce derin sondaj kuyusu kazarak suyu yüzeye çıkarmayı planlıyorlar.

Yeni gölün varlığı henüz oldukça tartışmalı bir konu ve el–Baz'ın iddialarının temelini oluşturan jeolojik veriler pek çok uzmanı ikna edebilmiş değil.[23] Suyun, Darfur'daki çatışmanın sona erdirilmesine yardımcı olup olmayacağını zaman söyleyecek, ancak Afrika'da şiddetin yatışmasında suyun gücünü azımsamamalıyız.

Altıncı Bölüm

Binlerce Küçük Kesikle Gelen Ölüm

Ürkütücü Matematik Hesabı

Gelişmekte olan dünyanın büyüyen mega şehirlerinde günlük yaşamın bir parçası hâline gelen cinayetler, adam kaçırmalar ve araba hırsızlıkları, zengin ve ayrıcalıklı olanları üzeri dikenli tellerle örülü yüksek duvarların gerisine hapsolup yaşamaya zorluyor. Kenya'nın başkentinin "Nairobbery"* diye anılması boşuna değil. İç savaş büyük ve trajik bir şiddettir, ancak büyük çaplı çatışmalardan kurtulmayı başaran ülkeler bile şiddet suçları biçimindeki binlerce küçük kesik yüzünden yine de yıkımla karşı karşıya kalabiliyorlar.

Bu kişisel trajedilerin bazılarının belirgin ekonomik temelleri vardır –aç ve çaresiz olan birisi doğal olarak kom-

---

* Kenya'nın başkenti "Nairobi" ile İngilizce'de hırsızlık anlamına gelen "robbery" kelimelerinin bir araya getirilmesiyle yapılan bir kelime oyunu –*çev.*

şularının mallarına göz diker. Gecekondu sakinlerinin yaşam mücadelesi, şehirlerde işlenen suçları artırıyor. Ancak, suçların pek çoğunda akılcı bir açıklama bulmak imkânsız. Cinayetin ya da tecavüzün (ya da çocuk istismarının) ekonomik mantığı var mıdır? Ya dini terörün ya da ünlü Salem cadı mahkemelerinden yüzyıllarca sonra bugün birçok ülkede devam ettiğini gördüğümüz ölümcül cadı avlarında yaşlı kadınları hedef almanın?

4. bölümde her şeyin akılcı ekonomik teşvik öğeleriyle açıklanamayacağını, bazı kararların gerçekten de kültürle ilgili olduğunu gördük. Cadı avcılarıyla din adına savaşanlar için uygun bir tanımlama çerçevesi gibi gözüken "şiddet kültürü" teriminin bir anlamı olmalı. Ancak bu bölümde, kökeni kültürde ve gelenekteymiş gibi gözüken şeylerin bazılarının kaynağının aslında ekonomik hayatta kalma hesabında olabileceğini öğreneceğiz. Görünüşte tesadüfi şiddet eylemleri olan şeylerin ekonomik bir temelinin olduğunu kavradığımız zaman, ekonomi alet çantamızı bu sorunu çözümlemekte kullanabiliriz.

Ürünleri heba olmuş, kırsal kesimde yaşayan tipik bir Afrika ailesini düşünelim; yiyecek kıt olduğu için ailenin önündeki seçenekler de kısıtlıdır. Geçen yılın hasadı bitirildikten, evdeki sığır satıldıktan ve eşten dosttan alınabilecek tüm yardımlar tükendikten sonra aileler kimi zaman hiç de hoş olmayan bir matematik sorunuyla karşı karşıya kalırlar: Hâlâ doyurulacak çok fazla mide ve elde çok az yiyecek varsa ne olacak?

Ailenin her üyesi yiyecek ve iş aramak üzere kendi yoluna gidebilir; göç, kıtlıklara verilen yaygın bir tepkidir. Bundan 70 yıl önce, Büyük Bunalım sırasında Great Plains devasa kurak bir bölgeye dönüşüp insanlar kitleler hâlinde

Kaliforniya göç ettiklerinde ABD'de de yaşanmıştı bu. Ancak, Kenya ve Çad gibi ülkelerin, açlık çeken kitlelerin şanslarını deneyebilecekleri, fırsatlarla dolu bir Altın Eyaletleri** yok –Nijerli Tuareglerin göçlerini 5. bölümden hatırlarsınız.

Daha yeşil otlaklara göç etme şansı olmayan aile üyeleri, bunun yerine öncelikle hangi harcama ve tüketim kalemlerini azaltabileceklerini düşünebilirler. Bu uygun gibi gözükse de aslında ailelerin durumunu daha da kötüleştirebilir. İnsanların, yalnızca kalplerinin atmaya ve beyinlerinin çalışmaya devam etmesi (doktorlar buna "bazal metabolizma" diyorlar) için asgari miktarda kalori tüketmeleri ve beslenmeleri gerekir. Bu beslenme düzeyinin altına düştüğünüzde yaşamınızı riske atarsınız. Eğer yiyecekleri eşit dağıtmak herkesi bu kritik kalori düzeyinin altına düşme riskiyle karşı karşıya bırakırsa, o zaman eşit paylaşma kuralı ailedeki herkes için ölüm fermanı anlamına gelebilir.

Ailenin, bazı üyeleri tehlikeye atmak pahasına olsa da diğer aile üyelerinin yaşamalarını sağlayacak şekilde kaynaklarını az sayıda seçilmiş kişiye yönlendirmesi, düşünmesi bile can sıkıcı olsa da bu koşullarda anlamlı olabilir.[1] Ancak, açlık çeken bu ailelerde kimin yaşayıp, kimin öleceği gibi imkânsız bir seçimi nasıl yaparsınız?

Dünyanın zengin kısmında yaşayan bizler, çok şükür ki insanın yüreğini burkan böyle bir seçim yapmak zorunda değiliz. Sanayi öncesi toplumları araştıran antropologlar, çoğu kültürde kıtlık zamanlarında yiyeceğin nasıl dağıtılacağıyla ilgili katı kurallar olduğunu ve bu kuralların çoğunlukla yaşlıların pahasına gençleri koruduğunu keşfetmişlerdir. Birçok toplumda, yeterli yiyecek olmadığı zaman yaşlılar için "ölü-

** Altın Eyalet, Kaliforniya için kullanılan bir takma isimdir –*çev.*

mü çabuklaştıran" şeyler yapılıyordu –yiyecek vermeme, ısısız bir yere bırakma ve hatta öldürme.

Kuzey Kutup bölgesinin tundra kuşağında yaşayan Amassalik İnuitleri, zorlu zamanlarda yaşlıları dramatik bir şekilde yolcu ediyorlardı: Kabile balık avlamaya çıktığında, yaşlı ve güçten düşmüş olanlar denizde yüzen buz parçaları üzerinde terk ediliyorlardı.[2] Bu yalnızca İnuitlere özgü bir şey değildi: İzlandalılar, Amazon Bororoları, Sibirya Chuckheeleri, Kuzey Amerika Hopileri, Gabon Fangları, Afrika Sanları ve Avustralya Tiwileri gibi birçok kabilede kıtlık zamanlarında yaşlıların ölümleri çabuklaştırılıyordu. Eskiden Japonlar, yaşlılara yetecek yiyecek olmadığında, onları soğuktan ölecekleri ya da vahşi hayvanlara av olacakları dağlara gönderiyorlardı. Modern anlayışımızla bize barbarca geliyor, ne de olsa bu gibi katı geleneklerin neredeyse bir zorunluluk olduğu ölümle kalım arasındaki o ince çizgide pek azımız yürümüşüzdür.

Neden yaşlılar seçiliyor? Çünkü genellikle güçsüzler, kendilerini savunamayacak durumdalar ve (ister tarlada, isterse başka yerlerde olsun) aileye gelir getirme olasılıkları genç yetişkinlerden daha düşük. Genellikle tükettiklerinden daha az yiyecek (ya da gelir) sağlamaları yüzünden aile için net bir ekonomik yük oluşturuyorlar. Hem grubun hayatta kalmasına en az katkı yapan, hem de kendilerini savunma güçleri en az olan kişiler onlar.

Yaşlı kadınlar, geleneksel toplumların çoğunda geçerli olduğu üzere erkekler üzerinde siyasi etkileri olmadığı zaman bilhassa tehlike altında oluyorlar. Afrika'nın kırsal bölgelerinde, yaşlı erkeklerin güçlü grupları ya da yerel konseyleri varken, kadınların sesleri sıklıkla daha az duyuluyor. Ayrıca, çoğu kadının evlendiği zaman doğup büyüdüğü top-

luluktan ayrılıp kocasının evine gitmesi, yaşlandıkları zaman onları kardeşlerinden ve diğer yakın akrabalarından uzakta iyice yalnızlığa mahkûm ediyor. Tüyler ürperten kimin ölüp, kimin yaşayacağı sorusuna cevaben kısa çöpü çeken çoğunlukla yaşlı kadınlar oluyor.

Tanzanya'nın Cadı Avları

Meatu bölgesi, Tanzanya'daki "cadı öldürme" furyasının merkez üssüdür. Evet, büyücülükle suçlanan kadınlara saldırılması, Tanzanya genelinde düzenli rastlanan bir eylemdir. Meatu'da resmi makamlara bildirilen ölüm vakalarının yarısı cadı cinayetlerinden oluşuyor ve Tanzanya genelinde her yıl buna benzer yüzlerce cinayet işleniyor.

Afrika'nın birçok yerinde ve (19. yüzyıl Avrupası ve Kuzey Amerikası dahil) dünyanın geri kalanında, insanların başlarına gelen kötü şeylerden cadılar sorumlu tutuluyor. Sağlığınız mı bozuldu, cadıların işi. Ürün mü heba oldu, cadıların işi. İşinizdeki sorunlar mı var, hayvanlarınız mı telef oldu, nedeni yine aynı. Eğer bir felaket cadının kusuruysa, cadıyı ortadan kaldırmak, her türlü talihsizliğin nedeni olduğundan şüphe duyulmayan "laneti" sona erdirmenin makul bir yolu olarak görülür. Tanzanya'nın kırsal bölgelerinde şansı yolunda gitmeyen kişiler, iş bulamama, tuttukları takımın önemli bir maçı kaybetmesi ya da okulda sınavdan düşük not alma gibi sıradan sorunlar için bile çevrelerinde kimin kara büyü yaptığına ya da kendilerini lanetlediğine dair ipuçlarını çılgınca arıyorlar.

Afrika büyücülüğü insanın yakın çevresini hedef alan bir suç; yani suçlamaları yapanların çoğu, aile ya da arkadaşlar gibi yakın çevreden kişiler. Hollandalı antropolog Peter

Geschiere, suçlama ve saldırıların çoğu aile içinde cereyan ettiği için Afrika büyücülüğüne "akrabalığın karanlık yüzü" diyor.[3] Büyükanneler ve hala, teyze gibi ailenin yaşlı kadınları, şüphelenilen cadılara yönelik vahşi saldırıların en yaygın hedefleri arasındalar. Kurbanlar, başa, boyuna ve omuzlara indirilen pala darbeleriyle öldürülüyorlar. Bu saldırılardan kurtulmayı başaran kadınlar, tehlikeli hava şartlarına maruz kalarak ölecekleri çalılık alanlara kaçıyorlar sıklıkla. Bir kere adları cadıya çıktı mı, yaşadıkları köyde herkes onlardan uzak duruyor. Başka bir yere taşınmak da çoğu kez çözüm olmuyor, çünkü yalnız başlarına Tanzanya'nın başka bölgelerine seyahat eden kadınlara, cadılık yüzünden başka bir yerden kovulmuş birisi şüphesiyle bakılıyor. Geleneksel din sisteminde cadılar, başkalarına zarar verip onları öldürülebilen, ortadan kaldırılması gereken bir numaralı halk düşmanları olarak kabul ediliyorlar.

Ama şaşırtıcı bir şekilde Tanzanya'da cadı saldırılarına kurban gidenlerin çoğu, bazı aile üyelerinin şüpheleri olsa da, saldırıya uğramadan önce kendi topluluklarında cadı olduğu pek düşünülmeyen kişiler oluyor. Cadı cinayetlerinin gizli kapaklı gerçekleşmesi, yerel yetkililerin yaptıkları ceza kovuşturmalarının genellikle sonuçsuz kalması anlamına geliyor. Tanzanya'nın eski devlet başkanı Mwinyi, hunharca cinayetleri sona erdirmek amacıyla 1987'de Meatu'yu ziyaret ettiğinde şöyle demişti: "Masum kadınları öldürüyorsunuz; bunlardan bazıları öz anneleriniz, büyük anneleriniz ya da eskiden beri sizinle yakından ilgilenmiş yaşlı insanlar: Nasıl oluyor da birdenbire cadı hâline geliyorlar?"[4] Ancak, bu yakarışlar Meatu'da duymazdan geliniyor ve cadı cinayetleri hâlâ devam ediyor.

Neden Meatu'da bu kadar çok cadı var? Bu cadı saldırıları, başta bölgenin ağırlıklı nüfusunu oluşturan Sukuma etnik grubu arasında olmak üzere, Tanzanya'nın geleneksel dini inançlarına dayanıyor. Batı Tanzanya'nın Sukuma kökenli olmayan bölgelerinde cadı katliamlarının daha az yaygın olması, kültürel inançların çok önemli olduğunu gösteren güçlü bir işaret.

Ancak, tahmin edeceğiniz üzere bu aynı zamanda iktisatla da ilgili bir mesele. Tanzanya dünyanın en yoksul ülkelerinden birisi ve ülkenin en yoksul bölgeleri arasında yer alan Meatu, Çad ya da Darfur'un zorlu Sahel manzaralarından farklı olmayan yarı kurak bir bölge. İyi zamanlarda bile Meatu'da yaşam zor, ancak kuraklık ya da sel dönemlerinde (ki oldukça sık oluyor) toprak hiç ürün vermiyor. Ted'in saha araştırmasını yapmaya başlamasından hemen önce, 1998 ve 1999 yıllarında Meatu'yu vuran ağır kıtlık, bölgedeki köylerin yaklaşık yarısında yaşayan on binlerce insanı yiyecek ve su arayışıyla evlerinden ayrılmaya zorlamıştı. Ev iktisadının ve hayatta kalmanın acımasız yasaları, bu gibi zamanlarda yaşlı kadınları hedef hâline getiriyor.

77 Meatu köyünde yaptığımız araştırma, saldırıların kurbanlarının neredeyse hepsinin yaşlı kadınlar olduğunu ve çoğunun "ortalamadan daha yoksul" ailelerden geldiğini gösteriyor.[5] Aşırı yoksul olan (yani toprağı, hayvanı ve radyo ya da bisiklet gibi varlıkları en az olan) aileler, doyurulacak fazla mide ve yetersiz yiyecek ikileminden oluşan imkânsız ve kahredici kaynak hesabıyla karşı karşıya kalıyorlar.

Bu cinayetler rastgele olmuyor. Cadı cinayetleri ve saldırılar, ağırlıklı olarak, kötü hava koşulları ve bunun yol açtığı ürün azlığı yüzünden tarım gelirlerini hızla düştüğü yıllarda yoğunlaşıyor. Yağış miktarının normal olduğu yıllarda, bir

köyde cadı öldürülmesi vakası ortalama 13 yılda bir oluyor. Kuraklık ya da sel yaşanan yıllarda, bu oran yaklaşık ikiye katlanıyor ve her 7 yılda bir cinayet işleniyor. 1998'deki amansız kıtlık sırasında cadı cinayetleri, orta ölçüde yağışların çiftçilerin arazilerini beslediği 2000 yılından neredeyse 3 kat fazlaydı. Her 7 yılda bir yaşlı kadın, yalnızca 400 ailenin yaşadığı bir köy için ciddi bir rakamdır. Yaşı 50'nin üzerinde olan bir kadının cadı olduğu gerekçesiyle saldırıya uğraması ya da öldürülmesi olasılığının her yıl 1.000'de 2'ye denk düştüğü anlamına geliyor –cinayet oranlarının 1990'lı yıllardaki uyuşturucu savaşları sırasında tavan yaptığı Kolombiya'nın yaklaşık 4 katı.[6] Bu tür kalıplar, dünyada "kültürel" ya da "dini" olgularmış gibi gözüken başka ne gibi şeylerin aslında ekonomik etkenlerden kaynaklandığını düşündürmeli bizlere –bölümün ilerleyen kısımlarında bu konuya geri döneceğiz.

Cadı cinayetleri ne yazık ki Tanzanya mahsus bir şey değil. Geçtiğimiz 10 yılda, sıklıkla ailenin kaynaklarıyla ilgili çatışmaların ardından cadılıkla suçlanan binlerce kişinin saldırıya uğradığı ya da köylerinden kovulduğu kuzey Gana'da da saldırılar benzer bir yapı gösteriyor. Yaşlı kadınların cadı diye öldürülmelerine Kenya, Mozambik, Uganda, Zimbabve, Hindistan'ın kırsal kesimleri (özellikle de Hindistan'ın en yoksul eyaleti olan Bihar'da) ve Bolivya'da da rastlanıyor. Güney Afrika'nın Kuzey eyaletinde, 1985'den bu yana 400'ün üzerinde kişi cadılıkla suçlanarak öldürüldü.[7]

Yaşlı kadınlar gibi küçük çocuklar da ailenin kaynakları üzerinde net bir yük konumundalar. Ergenlik çağına geldiklerinde masaya bir şeyler konmasına yardımcı olmaları söz konusu olsa da, hayatta kalmanın kısa dönemli gerekleri, aileleri en küçük üyelerini kurban etmeye zorlayabilir. Cadı

cinayetleriyle ilgili ekonomi modelimiz, çocukların da büyücülük ve cadılıkla suçlanabileceğini öngörüyor; gerçekten de günümüzde Angola ile Kongo'da birçok çocuk bu tür suçlamalarla dövülüyor ya da terk ediliyor.[8] Cadılarla ilgili doğaüstü inançlar yine ekonomik gereksinimden kaynaklanıyor gibi gözüküyor. Bu cadı çocukların diğer insanların yaşam gücünü çaldıkları inancı, çaresiz ailelerin aksi takdirde hayal bile edemeyecekleri bir şeyi yapmalarına bahane oluyor: Zorlu ekonomik dönemlerde kendi çocuklarını terk ediyorlar. 17. yüzyıl Massachusetts kolonisi açısından en soğuk ve ekonomik olarak en sıkıntılı geçen yıllarda yaşanan Salem cadı mahkemelerinde bile ekonomik yoksunluğun rolü olabilir.[9] Eğer Salem'in genç kızlarının mideleri dolu olsaydı, aralarında bunca cadı yaşadığını hayal etmeyebilirlerdi –ve aileleri onlara inanmayabilirdi.

Cadı saldırıları konusunda ne yapılabilir? Cadıları öldürenlerin peşine düşüp onları cezalandırmak işe yaramayacaktır. Farklı kesimlerden Tanzanyalılarla konuştuğumuzda, "cadıları" kurtarmaya yönelik her türlü girişime kesinlikle karşı çıktıklarını görmek bizi şaşırttı. Çoğu Tanzanyalı cadıların var olduğuna inanıyor ve doğru olsun ya da olmasın, onların öldürülmelerinin topluluklarını gelecekte uğursuzluklardan koruyacağını düşünüyor. Tablolarımızı ve Powerpoint slaytlarımızı ortaya çıkarıp, iktisadın cadı katliamlarında oynadığı rolü açıklamaya çalışmanın yardımı olmayacaktır: Bu inançlar, Tanzanya'da ve Afrika'nın çoğunda güçlü bir biçimde canlılığını sürdürüyor.

Ted, 2001'de Meatu'da yaptığı saha çalışmasında bunu ilk elden yaşayarak öğrenmişti. Araştırma verilerinin toplanması sırasında sohbet yerel cadılara geldiğinde görüşülen kişilerin umursamaz tavırları onu şaşkına çevirmişti. Ted'in

konuyla ilgisini anladıkları kesindi –Meatu sakinlerinin gözünde onların sorunlarını anlamak istiyorsanız, cadıları anlamanız gerekir. Ayrıca, yerel devlet görevlileri, cadı katillerinin cezasız kalmasından utanç duyuyor gibi gözükmüyorlardı. İnsanın kanını donduran bir görüşmede köy heyeti başkanı, sahibi cadı olan ve bir hafta önce öldürülen bir evi göstermişti.

Yerel devlet görevlileri cadı cinayetleri konusunda bir şeyler yapmıyorlarsa, başka ne yapılabilir? Eğer yaşlı kadınları hedef alan bu saldırılar esasen akılcı fayda–maliyet hesabının sonucuysa, o zaman cadı katillerinin karşı karşıya oldukları ödünleşme değiştirilmelidir. Akla ilk gelen olasılık, yaşlı kadınlara Sosyal Güvenlik benzeri düzenli emeklilik maaşı bağlamak olacaktır. Böylece, büyükanneler ve yaşlı kadınlar, aile için ekonomik bir külfet olmaktan çıkıp devlet parasının gelmeye devam etmesi için akrabalarının canlı ve sağlıklı tutmak için üzerlerine titreyecekleri net varlıklara dönüşecektir.

Yaşlı kadınların, yerel cadı avcılarından hiç olmazsa kısmen korunmalarını sağladığı için aylık emekli maaşlarına şükrettikleri Güney Afrika'nın Kuzey eyaletinde tam olarak bu yaklaşım benimsenmişti. 1990'lı yıllarda ülkede, yaşlılara aylık gelir sağlayan cömert emeklilik programı kabul edildiğinde, cadı cinayetleri neredeyse unutuldu.[10] Tanzanya'da ve belki de diğer ülkelerde buna benzer yaşlılara yönelik emeklilik sistemlerinin uygulanması, Afrika'nın yoksul ve yaşlı kadınlarını koruyabilir. Bu, Tanzanya'da cadı cinayetlerinin sona erdirilmesi için etkin bir yöntem olmasına karşın aynı zamanda oldukça maliyetlidir ve Güney Afrika'dan çok daha yoksul olan Tanzanya'nın böyle bir finansal yükü kaldırması mümkün değildir. Tanzanya'da kişi başına yıl-

lık sağlık harcaması 10 doların biraz altındadır; dolayısıyla, Tanzanya'da devletin vereceği yaşlılık maaşı muhtemelen gerçek bir ilerleme sağlayamayacak kadar düşük kalacaktır.

Ancak, maaş bağlanması ya da devlet/bağışçı desteği olmadan bile güney Tanzanya'nın Ulanga bölgesi cadı cinayetleri sorununu çözmeyi becermiştir. Ulanga'da cadılık suçlamaları ve cadılıkla ilgili inançlar Meatu'daki kadar yaygın olmasına karşın, nedense cadı cinayetleri neredeyse duyulmamış bir şeydir.[11] Ulanga'da da yaşam Meatu'daki kadar zorlu olduğuna göre aynı ekonomik kuvvetler aileleri aynı korkunç eylemlere yöneltmeliydi. Bu farkın nedeni neydi?

Cevap, ekseriyetle akılcı fayda–maliyet analiziyle ilgisi olmayan ve tehlike altındaki yaşlı kadınlara iptidai de olsa bir güvenlik ağı sunan başka bir yerel kurumda, geleneksel şifacıların desteğinde yatıyor. Ulanga'nın geleneksel şifacıları (ki çoğu kadındır), cadılıkla suçlanan yerel halkı yanlarına alarak onlara yiyecek ve kalacak bir yer sağlıyorlar. Kurak geçen 1990 yazında, ünlü bir şifacının kampına günde 40 kadar kişi geliyordu.[12] Şifacılar, tedavi edilen cadıların vücutlarının tamamen tıraş edildiği ve çıplak kafalarına "cadılığı gideren" iyileştirici merhemlerin sürüldüğü, halka açık bir törenle kadınları geçmişte işlemiş oldukları cadılık "günahlar"ından "arındırırlar".

Günahlarından arınan kadınlar (bu arada ekonomik güçlükler de muhtemelen biraz hafiflemiştir), halkın gözünden cadılıkları "tedavi edilmiş" olarak huzur içinde evlerine geri dönerler. Kadınlar ve aileleri, daha sonra maddi olanakları el verdiği zaman, aldıkları hizmetin karşılığında geleneksel şifacılara minnettarlıklarının bir ifadesi olarak biraz para öderler; bu ödeme, bir sonraki cadı mülteciler dalgası sırasında gıda ve barınma giderlerinin karşılanmasına yar-

dımcı olur. Töreni ve meselenin dini boyutunu bir kenara koyarsak, bu düzenleme bir tür sigortaya ya da basit bir kredi sözleşmesine benzer: Zengin şifacılar (Tanzanya'da geleneksel tıp işinde iyi para vardır), kötü zamanlarda yoksul ve yaşlı kişileri desteklerler, onlar da durumları iyileştiğinde şifacılara geri ödeme yaparlar.

Güney Afrika ve güney Tanzanya'daki bu yaklaşımlar yaşlı ve korunmasız kişilere güvenlik ağı sağlanmasına benzer uygulamadırlar, ancak yoksul aileleri en başta kalori cenderesinin içine sokan kuraklık, sel ve kıtlık sorunlarını ele almazlar. Sorunu kesin olarak çözüme kavuşturmak için yoksul tarım topluluklarının karşı karşıya kaldıkları olumsuz hava koşullarına karşı sigorta olanaklarını iyileştirerek, ailenin tamamına zorlu zamanlarda yardım etmemiz gerekir. Bu, en kötü yıllarda bile çiftçi ailelere kaynaklarını koruyacak araçlar sağlayarak, onların büyükanne, hala, teyze gibi kişilerden kurtulma ihtiyaçlarını ortadan kaldıracaktır.

Kökten Dinciler mi, Ekonomi Haydutları mı?

Dünyanın en dikkat çekici şiddet eylemlerinden bazılarında dini tutkular suçlanır. Gazetelerde hemen her gün Ortadoğu'da araba bombalamaları ve terörizmle ilgili haberler okuruz, ancak daha az tanınan birçok şiddet yanlısı suçlu Tanrı'nın işini yaptıklarını iddia ediyor. Dünyanın tüm kutsal metinlerinde rastgele şiddeti yasaklayan emirler olmasına karşın, her büyük dinin kendine özgü kutsal savaşları var. Tanzanya'nın cadı avcıları örneğinden çıkardığımız dersleri kullanarak, bu suçları işleyen kişilerin kimi zaman dua kitaplarından ziyade cüzdanlarına göre mi hareket ettikleri sorabiliriz.

Yani, acaba bazı kökten dinciler, kutsallık örtüsüne bürünmüş ekonomi haydutları mıdır?

Mungiki ("birleşmiş halk"), açıklanmış amacı Kenya'yı atalarından kalma (sömürgecilik öncesi dönemin) saf dinine ve geleneklerine geri döndürmek olan, şiddet yanlısı kökten dincilerden oluşan bu türden bir gruptur. Nairobi'de bugünlerde popüler olan bira ve dar kotlar gibi Hıristiyanlık da Mungiki için kabul edilemez bir şeydir. Mungiki üyeleri, Kikuyu tanrısı Ngai'yi İsa'ya ya da Muhammed'e tercih ediyorlar; Kenyalı Mau Mau özgürlük savaşçılarının 1950'lerde benimsedikleri rastalı saç tarzı dahil olmak üzere eski giyim ve saç tarzlarına dönülmesini savunuyorlar.

Mungiki'nin daha kaygılandırıcı bir yanı, kadının cinsellik organının kesilmesi olarak da bilinen ergenlik çağına giren genç kızların sünnet edilmesini savunuyor olması. Kadınların cinsel "dürtüler"ini önlemeyi amaçlayan bu uygulamayı gerektiğinde zorla yaptıkları biliniyor. Nairobi'nin sürekli genişleyen gecekondu mahallerinde son yıllarda yaşanan dehşet verici baş kesme olaylarının arkasında Mungiki'nin olduğu sanılıyor. Biz bu kitabı yazarken 2007'de onlarca kişi daha ölü bulundu. Bunlardan bazılarının elleri, cinsel organları ve diğer vücut uzuvları, Kenyalıların dediğine göre gizli Mungiki ayinlerinde kullanılmak üzere kesilerek alınmıştı. İnsanı şok eden bu gizemli uzuv kesme vakaları, Nairobi'nin genelde Hıristiyan olan ve Batılılaşmış halkına geleneklerine geri dönmeleri için verilmiş bir gözdağı mıydı, Mungiki tanrılarını memnun etmenin bir yolu muydu, yoksa tamamen ilgisiz başka bir nedeni mi vardı?[13]

Kenyalı araştırmacı gazeteciler bir kara kutu olan Mungiki'nin içine girdiklerinde (elbette böylesine şiddet yanlısı ve münzevi bir gruba yakınlaşmanın mümkün olması ölçüde), bu cinayetlerin arkasındaki güdülerin pek de ruhani olmadığını keşfettiler. Dini ve kültürel gündemlerine ilaveten, Mungiki'nin kamuoyuna fazla yansımayan faaliyetleri arasında gecekondu mahallelerindeki dükkân sahiplerinden koruma parası almak için onların gözünü korkutmak da vardı. Grubun gelirlerinin büyük kısmı, *matatu* denilen Nairobi'nin tıklım tıklım minivan taksilerinin sahiplerinden ve şoförlerinden alınan haraçlardan oluşuyordu. Sonuç olarak, medya ve polis, Mungiki'nin görünüşte anlamsız olan şiddet eylemlerinin aslında kesinlikle rastgele olmadığını tespit etti: Kurbanların çoğu, anlaşıldığı kadarıyla haraç vermeyi reddeden *matatu* sahipleri ya da şoförleri idi.

Mungiki'nin baş kesme eylemleri, kökten dinci el Kaide'nin yaptıklarına benzer, ancak Tanrı'dan çok *Baba* filmiyle ilgisi var. İster Kenya'daki Mafya benzeri Mungiki olsun, isterse Afganistan'daki afyon yetiştiricisi Taliban kuvvetleri, Kolombiya'nın kokain ticareti yapan komünist FARC gerillaları ya da Sierra Leone'de elmas kaçakçılığıyla uğraşan RUF olsun, dünyadaki dini ya da siyasi kökenli devrimci grupların birçoğu ekonomi haydutları olarak çalışıyorlar.

Harekete Geçme Gereksinimi: Acil Çatışma Önleme Desteği

Yağmurların yağmaması, 5. bölümde ele aldığımız bitmek bilmeyen iç savaşların ve aralarında şimdi de cadı avlarının yer aldığı çok sayıda trajediye yol açıyor Afrika'da. Ancak,

asıl sorunun hava koşullarıyla ilgili olduğunu bilmemiz, yoksulluğun Afrika'ya indirdiği darbeleri en etkin şekilde nasıl hafifleteceğimizi bulmamıza da yardımcı olabilir. Afrika'nın hava koşullarından bu kadar fazla etkilenmesi tarıma dayalı ekonomik yapıdan kaynaklandığı için Afrikalıları hava durumuna bağlı olmaktan kurtaracak geniş çaplı sanayisel gelişme en iyi çözüm olacaktır. Bu belki bir gün gerçekleşebilir ve günümüzde dış yardımların çoğu, bu sürecin sürmesine yardımcı olan altyapı projeleri ya da eğitim gibi uzun vadeli yatırımlara gidiyor.

Ne kadar memnuniyetle karşılansa da bu yardımlar, Afrika'da iç savaşları ve cadı cinayetlerini tetikleyen kısa vadeli, hava durumuna bağlı meselelerin çözümüne fazla katkı yapmıyorlar. Çatışmayı ateşleyen şey, yağmura bağımlı Afrika tarımının ya bolluk ya yokluk olarak tanımlanabilecek mizacı. Dolayısıyla dış yardımlar, genel gelir düzeyini yükseltmeye odaklanmanın yanı sıra kıtanın yoksul insanlarının, yağmurların yağmadığı verimsiz mevsimleri atlatmalarına yardımcı olmaya da odaklanmalıdır. Bugün aşırı yoksulluğun ortaya çıkmasını önlemek, yarın savaşların çıkmasını önleyecektir.

Bu anlayışı politika uygulamasına dönüştürmek için dış yardımların yoksul ülkelerde daha çok sigorta rolü oynaması gerektiğini düşünüyoruz. Bu yeni yardım türüne Acil Çatışma Önleme Desteği (AÇÖD) adını verdik.[14] AÇÖD yardımları, hastalanmaya başladığınızda mikrobun yayılmasını beklemektense doktora gitmenin daha iyi olmasına benzer bir şekilde, geçici gelir düşüşleri yaşayan ülkelere verilecek. Çünkü zatürre olduğunuz zaman artık iş işten geçmiştir.

Aynı fikir ülkeler için de geçerlidir; Afrika'daki kuraklıklar ve şiddet olayları üzerine yaptığımız araştırma sayesinde çatışma "mikrobu"nun yayılmaya başladığının ilk uyarı işa-

retlerini açıkça fark edebiliyoruz. Aynı mantık ve anlayış, emtia fiyatlarının çökmesi gibi Afrikalıların karşılaştıkları diğer şoklara da uygulanabilir.[15] Ruanda'da kahve ihracatı gelirleri, halkın geçimini sağlamasında büyük önem taşıyor; dünya kahve fiyatları düştüğünde çoğu Ruandalının geliri de düşer. Böylelikle, önemli emtiaların fiyatlarındaki ani bir düşüş, aynen kuraklık gibi beklenmedik bir gelir düşüşüne yol açarak halkı çaresiz ve şiddete eğilimli bir durumda bırakır.

Şiddetli ve beklenmedik gelir düşüşleri olası çatışmaların bir belirtisi olduğu için bağış yapanlar, dış yardımların zamanlamasını bu koşullar oluştuğu zaman rahatlama sağlayacak şekilde ayarlamalıdırlar. Bu noktada AÇÖD işin içine girer. Altta yatan ekonomik etkenler normale döndüğü (örneğin, ertesi yıl yağmurlar arttığı ya da dünya kahve fiyatları yeniden canlandığı) zaman, devletin gelirleri yeniden artacağı için AÇÖD yardımları azaltılabilir.

Bu konuda (sonunda!) veriler bizim yanımızda. AÇÖD'yi gerçeğe dönüştürmemizi sağlayacak istatistiklere ve bunun nasıl yapılacağı bilgisine zaten sahibiz. Bağış yapanlar, kamuoyuna açık web sitelerini kullanarak yağış ve kıtlık koşullarını takip edebilirler. Aslında, bunu yapmak için ihtiyacımız olana oldukça yakın bir veri tabanına halihazırda sahibiz.[16] Emtia fiyatlarının takip edilmesi daha da kolay bir iş –kahve fiyatlarının hangi yönde hareket ettiğini öğrenmek istersek, Chicago Ticaret Odası emtialar web sitesine girip kahve vadeli işlem sözleşmeleri fiyatlarına rahatça bakabiliriz.

Bilindik sigorta programlarının bazı kendine özgü sorunları vardır. Örneğin otomobil sigortası, yaptıkları ufak tefek trafik kazalarının finansal maliyetlerini sigorta şirketlerine yükleyebilen vurdumduymaz sürücüleri cesaretlendirir.

Benzer şekilde, yardım yapanlar da çatışmaya eğilimli koşullara sahip ülkeleri fiilen ödüllendirirlerse, bu koşulların bir daha asla ortaya çıkmamasını amaçlayan ülkelerin çabalarını baltalayabilirler. Böylelikle, iyi planlanmamış bir çatışma sigortası, her halükârda teminat altında olduklarını bilerek ürünleriyle gerektiği kadar ilgilenmeyi kafalarına fazla takmayan vurdumduymaz çiftçileri de cesaretlendirebilir. Keza, bir ülkenin liderleri, kriz zamanlarında dış yardımların artacağını düşünerek siyasi istikrarı tehdit eden meselelerle fazla ilgilenmeyebilirler. Eğer acil dış yardım desteği yalnızca kötü ekonomik performans temelinde verilseydi, bazı devlet liderlerini, yardım dolarlarının daha büyük bir kısmını kendi ceplerine indirmek amacıyla her türlü dalavereli işe kalkışmaya teşvik edebilirdi –milli muhasebe kayıtlarıyla oynama, yoksulluğu kullanma, hatta yoksulluk *yaratma*. Bu biraz abartılı gözükebilir, ancak siyasetçilerin bencilce amaçlarına ulaşmak için kendi halklarının çektiği acıları istismar etmeleri ilk defa yaşanan bir şey değildir.

Şu anki kıtlık yardım programlarıyla karşılaştırıldığında AÇÖD'nin güzel yanı, çiftçilerin ya da liderlerin sistemi aldatma şanslarının az olmasıdır. Yağmur, insan müdahalesi olmadan gökten yağar. Yağmurun yağmasını (ya da yağmamasını) sağlamak, en kudretli diktatörler için bile bir politika seçeneği değildir. Dünya genelinde alınan arz–talep kararlarıyla belirlenen ve herhangi bir ülkedeki politika yapıcıların kontrolünde olmayan küresel emtia fiyatları için de aynı şey söylenebilir. Devasa küresel üretimde genellikle ufacık payları olan yoksul Afrika ekonomileri için bu özellikle doğru bir saptamadır. Dolayısıyla AÇÖD sigortası, devletleri, ekonomilerini düzenli tutacak sorumlu kamu politikaları izlemekten caydıracak teşvik öğeleri sunmaz.

AÇÖD sigortasının, altyapı ve eğitim yatırımlarına odaklanan geleneksel yardımların yerini alabileceğini ya da alması gerektiğini düşünmüyoruz. Ancak, büyük miktarları bulan dış yardımların meyvelerinin çoğu kez silahlı çatışmalar yüzünden heba olduğunu düşününce AÇÖD, bu gibi yatırım temelli yardım biçimlerinin doğal bir tamamlayıcısı olarak görülebilir.

Afrika'daki ekonomik karmaşanın temel unsurunun silahlı çatışmadan ve diğer şiddet biçimlerinden kaynaklandığını anladığımız zaman, AÇÖD'yi silahlı şiddete katılmaya en istekli ve en muktedir olanlara yönlendirmeyi hedeflemeliyiz, ki böylece onları beladan uzak tutabilelim. İşsiz ve yoksul genç erkekler geleneksel olarak (Kenya'daki Mungiki gibi) suç çetelerinin ve (Nijer'deki gibi) silahlı isyancı grupların saflarında ağırlıklı yere sahipler. Gençler ve ayaklanmaya eğilimli kesimler için geçici kamu işleri yaratılması, kriz tehdidi altındaki ülkelerde insanların silaha sarılmanın fayda–maliyet ödünleşmesi hakkında farklı düşünmelerine neden olabilir.

Daha iddialı ve cadı cinayetleri belasından kurtulmaya daha uygun bir yaklaşım, yağmur yağmadığı zaman bir sonraki hasat mevsimine kadar yoksul köylü ailelerin karınlarını en azından kısmen doyurmalarını sağlamak üzere onlara yardım fonları dağıtarak, bu ailelerin hepsine yağmur sigortasından faydalanma imkânı sağlamak olacaktır. Bu gıda yardımlarının yaşlılara verilmesi, onları cadılar olarak kurtulunması gereken bir şey olmaktan çıkarıp korunması gereken değerli varlıklara dönüştürecektir.

AÇÖD'nin İşe Yaraması İçin

Eğer AÇÖD teoride anlamlı geliyorsa, uygulanıp uygulanmayacağını ve ne zaman uygulanacağını tespit ederken şüphesiz bazı sorunlarla karşılaşılacaktır. Açlık çeken çiftçilere gönderilen para yolda bir yerde devlet tarafından çalınacak mıdır? Yardım nakit olarak mı, yiyecek yardımı biçiminde mi yapılmalıdır? Elbette bazı şeyler yapıldıkça öğrenilecektir. Bununla birlikte, AÇÖD planıyla ortak unsurlara sahip bazı başarılı Afrika kırsal sigorta programları önümüzde duruyor ve bunların etkinliği, yaklaşımımızın Afrika'nın kırsal bölgelerindeki karmaşık gerçeklikte işe yarayacağı konusunda bize güven veriyor.

Bunlardan en iyi bilineni, Bostvana'da çiftçilere verilen kuraklık yardımıdır. Kuraklık, yarı kurak tropikal bölgelerin çoğunda olduğu gibi Bostvana'yı sık sık ziyaret eder. Devlet, halkın kurak yılları atlatmasına yardımcı olmak üzere 1970'lerden itibaren çığır açıcı Kuraklık Yardımı Programını (KYP) başlattı.[17] KYP, yukarıda önerdiğimiz her iki yardım çeşidi dahil olmak üzere, kurak dönemlerde kırsal kesimde yaşayan ailelere doğrudan gelir desteği verilmesini öngörüyor: Kamu işlerinde istihdam imkânı yaratılması ve en savunmasız durumdaki çiftçilere yiyecek yardımı yapılması.

1980'lerin ortasındaki kuraklık sırasında, kırsal kesimde yaşayan Bostvanalıların yaklaşık % 60'ının KYP yardımlarından bir şekilde faydalandığı tahmin ediliyor. (Bir bütünsellik içinde bakacak olursak, yoksul ailelere sağlık hizmetleri sunan ABD'nin en geniş sosyal programı Medicaid nüfusun yalnızca % 13'ünü kapsıyor.) Bu zorlu yıllarda KYP, kırsal yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini kontrol altında tutarak toplumsal istikrarın korunmasına yardımcı oldu. Ancak, Bostvana devleti de ödediği paranın karşılığını aldı. Ülkede, ba-

ğımsızlığın kazanıldığı 1960'lı yıllardan sonra tek bir silahlı çatışma bile yaşanmadı. Bostvana, geçtiğimiz 40 yıl boyunca ekonomik açıdan Afrika'nın süper starı olmuştur ve kuraklık sigortasının, bu başarı hikâyesinde kısmen de olsa payı olması muhtemeldir. (Aslında, eski Bostvana devlet başkanı Quett Masire, Ted'e ülkenin dikkat çekici ekonomik başarısında KYP'nin çok önemli bir açıklayıcı etken olduğunu düşündüğünü söylemişti.)[18] Bu tarım sigortası programları, Sahraaltı Afrikası'nın bu küçük köşesinde barışın ve refahın sürdürülmesine yardım eden, demokratik seçimlerle iş başına gelmiş hükümet ile Bostvana halkı arasındaki toplumsal sözleşmenin bir parçasıdır.

Şeytan tasarımın ayrıntılarında gizlidir ve bu ayrıntılar, yardımdan faydalanacak ülkenin ihtiyaçlarına ve yönetilebilirliğine bağlı olacaktır. Bostvana, KYP'yi uygulamaya karar verdiğinde pek de tipik bir Afrika ülkesi değildi. Devlet, günümüzün birçok devletinden daha hesap verebilir ve taleplere duyarlı bir yapıya sahipti. Liderlerin genelde dürüst ve iyi niyetli olduğu Bostvana ve (Afrika'nın son yıllardaki yeni başarı öyküsü) Tanzanya gibi yerlerde AÇÖD fonlarının devlet aracılığıyla yönlendirilmesi, yardımın hızla yerine ulaştırılmasında en uygun maliyetli yöntem olacaktır.[19] Ancak, AÇÖD programları, yardımın nasıl aktarılacağının tasarlanması sırasında devletin zaaflarına ve yolsuzluğa doğrudan doğruya çözüm sunabilir. Örneğin, yardımların çoğunlukla devlet tarafından çalınacağı yerlerde, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) daha büyük rol üstlenmelidirler.

Halihazırda yapılmakta olan dış yardımlar, AÇÖD ile bazı benzerlikler taşımalarına karşın önemli farklılıklara da sahipler.[20] Çatışma yaşanan ülkeler, Uluslararası Kurtarma Komitesi ve Kızıl Haç gibi gruplardan büyük miktarda insani

yardım alıyorlar. AÇÖD gibi bu insani yardımlar da sigorta işlevi görüyorlar. Ancak, uluslararası toplumun sağladığı insani yardımlar çatışmanın başlamasından *sonra* veriliyor –çok önemli bir fark. O noktada tabiri caizse testi zaten kırılmış ve olan olmuş oluyor. AÇÖD ise silahlı çatışma riskinin en yüksek olduğu ülkeleri tespit edip şiddetin patlak vermesinden *önce* yardımları artırıyor. İnsani yardım can çekişen bir hastayı hayatta tutacak yaşam desteğini sağlarken, AÇÖD bir nevi koruyucu hekimlik hizmeti veriyor.

Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) verdiği bazı krediler de (en azından teorik olarak) yoksul ülkeler için sigorta işlevi görebilir. Bu kredi yardımı programları arasında Telafi Edici ve Olağanüstü Finansman Kolaylığı (CCFF) ve daha yeni tarihli Dışsal Krizlere Karşı Kolaylık bulunuyor. Bürokratik kökenli bu yardım kaynaklarından her ikisi de silahlı çatışma riski ölçülerine doğrudan bağlı değil ve tarihsel olarak CCFF'nin nadiren kullanıldığı görülüyor. Enflasyon ve bütçe açıkları gibi konularda makroekonomik performansı zayıf olan ülkelerden uzak durmaya çalışan IMF'nin yardım verirken başvurduğu katı şartlılık kuralları, ne yazık ki Afrika'nın çatışmaya en meyilli bazı ülkelerinin yardım almasına engel oluyor.

Dış yardımların başlıca hedefi ülkelerin uzun vadeli ekonomik büyüme potansiyellerini desteklemektir, ancak çoğu kez yardım yapan tarafların kendi jeopolitik amaçlarına hizmet eden bir araç işlevi de görüyor; yardımların pratikte nasıl dağıtıldığını anlamaya çalışırken bunu unutmamalıyız. Bu kaygılara rağmen, gerek kuraklık riskine, gerekse buna bağlı silahlı çatışma ve diğer şiddet biçimleri riskine karşı sigorta işlevi gören yardım miktarlarının bugün çok sınırlı kaldığını savunuyoruz. Daha istikrarlı siyasi ortama uzanan bir köp-

rü olması noktasında AÇÖD ekonomik açıdan makul bir araçtır ve Afrikalıların, kendi ülkelerinin geleceğine yatırım yapmak isteyecekleri koşulların oluşturulmasına yardımcı olabilir.

Cadı cinayetlerinden savaş hâline kadar tüm biçimleriyle şiddet, kısmen de olsa Afrika'nın ekonomik çaresizliğinin ve değişkenliğinin bir ürünüdür. İç çatışmalar bir kez başladı mı yıllar, hatta on yıllar sürebiliyor. Milyonlarca insanın hayatını kaybettiği bu çatışmalar, uluslararası suç örgütleri ve teröristler için başarısız devletlerden oluşan sığınaklar yaratmıştır. Liberya ve Kongo'da yaşanan iç savaşlar, bölgenin tümü için kansere dönüşmüştü. Ekonomik zorluklardan doğan acımasız şiddetin üzücü bir örneği olan cadı cinayetleri, Tanzanya'da ortadan kaybolacakmış gibi gözükmüyor. Yeni bir insani felaketin ardından işleri tekrardan düzene sokmaya çalışmadan ya da bir yaşlı "cadı"yı daha toprağa vermeden önce, şiddeti daha başlamadan durduracak bazı temel iktisat ilkelerini kullanmaya neden çalışmayalım ki?

Şiddetin Ötesine Bakmak: Çad'ın Geleceği

Ufukta olası bir çözüm daha beliriyor gibi: Bazı Afrika ülkelerinin muazzam doğal kaynaklarını kullanma. Exxon Mobil öncülüğündeki bir konsorsiyumun bir süre önce Çad'da yeni petrol yatakları bulması, büyük bir umut doğurdu. Bu büyük rezervler, Çadlı çiftçilerin tarımdan elde ettikleri kısıtlı gelirleri kat kat aşacak ölçekte bir refah yaratabilir. Eğer bu fonlar etkin şekilde kullanılırsa, uzun ama çok uzun yıllardır süren yoksulluk ve şiddet geçmişine artık nokta koymak mümkün olabilir ve daha parlak, daha istikrarlı bir ekonomik geleceğin temelleri atılmaya başlanabilir. Ancak yakın

tarihi kılavuz alırsak, fonların akıllıca kullanılacağı konusunda fazla iyimser olmamalıyız.

Afrika tarihi, asla halkın genelinin zenginleşmesine hizmet etmemiş ve heba edilmiş kaynak patlamalarıyla doludur. Elmas ve petrol, yozlaşmış yöneticiler tarafından idare edilen ve yıllarca süren iç savaş yüzünden ülkeleri parçalan Angolalıların işine yaramadı. New York'ta bir park yerinin çalınmasının devlet kaynaklarının çalınmasıyla ilişkili olması ölçüsünde Çad'ın başının belada olduğunu söyleyebiliriz; diplomat başına ödenmemiş park cezaları listesinde üçüncü sırada olan Çad, kısa bir süre önce Transparency International'ın Yolsuzluk Algısı Endeksi'nde Bangladeş'i yakalayarak dünyada yolsuzluğun en yaygın olduğu iki ülkeden biri oldu. Kendi hâline bırakıldığı takdirde Çad'ın ulusal petrol zenginliğini doğru şekilde kullanma olasılığı düşük gözüküyor.

1990'larda petrolün bulunmasından sonra Çad petrolünü çıkarıp 1.050 kilometrelik bir boru hattı aracılığıyla ihraç etmek için çok büyük altyapı yatırımları yapılması gerekiyordu ve özel petrol şirketlerinin gereken sermayenin tamamını karşılamaları mümkün değildi. 2000'de, aralarında Dünya Bankası'nın da yer aldığı ve bu yeni bulunan doğal kaynağın Çadlıları yoksulluktan kurtarabileceği umuduyla devreye giren uluslararası yardım kuruluşları, bu finansman açığını karşıladılar. Çadlı diplomatların düşüncesiz park alışkanlıklarından haberdar olmasalar da Çad devletinde yolsuzluğun yaygın olduğunun farkında olan yardım kuruluşları, projeye bir takım alışılmadık katı yardım şartları koydular.[21]

Finansman sağlanmasını için Çad'ın elde edeceği petrol gelirlerinin büyük bir kısmını (% 80'den fazlasını), Dünya Bankası'nın "Gelir Yönetimi Projesi" adını verdiği yoksulluğu azaltıcı programlara ayırmayı kabul etmesi şart koşulmuş-

tu. Yardım yapanlar için yeni olan bu düzenlemede, petrol paraları Londra'daki bir banka hesabına yatırılacak ve Uluslararası Danışma Kurulu (UDK) denilen bir gözetleme kurulu tarafından takip edilecekti. Paranın izini sürecek olan UDK, sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra yerli ve yabancı kalkınma uzmanlarından oluşuyordu. Gelirlerin % 10'u, yine Londra'ya yatırılacak bir "Gelecek Kuşaklar" fonunda toplanacak, bu kaynak petrolün tükeneceği günler düşünülerek biriktirilecekti. Yardımı yapanlar, anlaşmayı geçersiz kılmaya yönelik herhangi bir girişim olması durumunda Çad rejiminin cezalandırılacağını açıkça dile getirmişlerdi. En azından teoride Çad devleti, yardımı yapanlar ve UDK, arzulanan iktisadi kalkınma hedefinde ortaklar olarak hareket edeceklerdi.

Eğer yardım yapanların iyi niyeti (ve kaynaklar) tek başına yeterli olsaydı, şu anda Çad ekonomik başarısızlığın bir timsali değil de Afrika'nın başarı öykülerinden biri olacaktı. Ancak, işlerin beklendiği gibi yürümediği ortada. Dünya Bankası, petrol akmaya başladıktan sonra Çad devleti ve (eski bir isyancı savaş ağası olan) Çad'ın rüşvetçiliğiyle nam salmış lideri İdris Deby üzerindeki gücünü yitirdi. Deby, açıkça aşağıladığı Dünya Bankası'nın o zamanki başkanı Paul Wolfowitz'in yolsuzlukla mücadele kampanyasıyla dalga geçerek, UDK ve Dünya Bankası ile işbirliğini 2005'te askıya aldı. Petrol boru hattının inşa edilip çalışmaya başlamasının (ve ömür boyu devlet başkanlığı yapmasına imkân verecek şekilde Çad anayasasını yeniden yazdırmasının) ardından Deby'nin yardım kuruluşlarına ve onların can sıkıcı şartlarına fazla ihtiyacı kalmamıştı; petrolün varil fiyatı 70 doların üzerine çıktığı için Deby para içinde yüzüyordu. Bu satırları yazdığımız sırada, gelir yönetimi programı (henüz)

rafa kalkmış değil, ancak petrolün varil fiyatı 100 doların üzerine çıktığı için Deby, petrol gelirlerinin doğrudan kendi kontrolüne bırakılan kısmını artırmayı yardım kuruluşlarına kabul ettirmeyi başarmıştı.

Kesin bir şey söylemek imkânsız olsa da, petrolden elde edilen bu beklenmedik gelirin büyük bir kısmı muhtemelen çalınmıştır. Deby, petrol gelirlerinin çoğunu, hem ülkenin kuzey ve doğu kesimlerinde isyancılarla aralıksız süren çatışmalar için, hem de batıda Nijerya ordusuyla ara sıra yaşanan sınır çekişmelerinde kullandığı ordusunu güçlendirmek için harcamayı tercih etmiştir. Darfur soykırımı sırasında yaşanan mülteci akını, Deby'e daha önceki anlaşmayı umursamamak için kullanışlı bir bahane olmuştur (öte yandan biraz gönülsüzce de olsa Deby'nin hakkını teslim etmeliyiz. Darfur'da hüküm süren karmakarışık koşullar ve isyancıların saldırı tehdidi nedeniyle fazladan yaptığı askeri harcamaların bir kısmı haklı görülebilir). Tüm bunlar olup biterken ülkede başkentin dışında hâlâ elektrik yok ve sokaktaki halkın yaşam koşulları her zamanki gibi vahim.

Çad'ın petrol boru hattının, dünyanın en yoksul ve şiddetle en fazla iç içe yaşayan ülkelerinden birisinde yoksulluğun gelecekte bir gün azaltılmasına yardımcı olup olamayacağı konusunda kesin bir şey söylemek şu an için mümkün değil. Petrol gelirlerinin gelecekte ekonomik zenginliğe temel hazırlaması hâlâ mümkündür ve Dünya Bankası kredisi, bu daha parlak geleceğe ulaşılmasında bir araç vazifesi görecektir. Ancak, Çad petrolünün akmaya başladığı 2003'ten bu yana yolsuzluk ve çatışma, gerçek ilerlemeye engel olmaya devam etmiştir. 1. bölümde değindiğimiz dış yardım tartışmasına geri dönersek, yoksulluk tuzaklarını yalnızca parayla kırmak her zaman mümkün olmayabilir.

Yedinci Bölüm

Savaştan Dönüş Yolu

Hanoi'de bulunan Vietnam Ordu Müzesi, turistlerin tipik uğrak yerlerinden birisi değildir. Ayaküstü bir şeyler atıştıracağınız büfelerin ya da süslü püslü hediyelik eşya satan dükkânların olmadığı bu müzede, Vietnamlıların ve son düşmanlarının kullandıkları tonlarca, ama mecazen değil gerçekten de tonlarca silah, el bombası, patlayıcı ve başka askeri malzemeler sergilenir. Heykeli andıran yegâne şey, düşürülmüş bir ABD savaş uçağının eğilip bükülmüş metal iskeletidir. Müze, Vietnam'ın onurlu askeri tarihini abideleştiren bir yapıdır. 20. yüzyılda, aralarında ABD, Çin, Japonya ve Fransa'nın da bulunduğu dünyanın en güçlü orduları Vietnam'da savaşlar yapıp yenildiler; Vietnamlıların yabancılarla (özellikle de Amerikalı, Çinli, Japon ve Fransız ziyaretçilerle) paylaşmaya fazlasıyla hevesli oldukları bir geçmiş.

Ted 2005'te ziyaret ettiği zaman müzeye gelenlerin en yoğun ilgi gösterdikleri yerlerden birisi, Vietnamlıların "Amerika Savaşı" dedikleri 1960'lı ve 1970'li yıllarda ABD

ordusunun kullandığı bomba kovanları koleksiyonunun yer aldığı sergi bölümüydü. Burada, çocukların oynadığı oyuncak roketlerin biraz daha büyüğüne benzeyen parlak kırmızı roketlerden tutun da meraklı gözlerle çevreyi gözden geçiren ziyaretçilerin başlarının hemen üzerinde asılı duran devasa, şekilsiz, siyah renkli sığınak delici füzelere kadar çeşitli türde ve şekilde bomba bulunuyor. Sergi, müzedeki ürpertici "eserler"le keskin bir tezat oluşturan sakin, çiçeklerle bezeli bir avluda yer alıyor. Bu ironik durum, sergilenen savaş araçlarının yol açtığı büyük karmaşayı, derin üzüntüyü ve tahribatı bizzat yaşamış daha yaşlı Vietnamlı ziyaretçileri oldukça etkiliyor.

Modern Hanoi'de savaş dönemi bombalarından oluşturulan bu modern sanat projesinde, savaşı sağ atlatamayan pek çok Vietnamlının resmi yer alıyor. Savaş kayıplarıyla ilgili kesin tahminlerde bulunmak zor (savaş karmaşası, doğru rakamlar toplanmasına izin vermez), ancak Vietnam devleti (Colorado eyaletinin nüfusuna hemen hemen eşit olan) 5 milyondan fazla Vietnamlının hayatını kaybettiğini tahmin ediyor. Bunların çoğu sivil kişiler.[1]

Vietnam'ın kırsal kesimlerinin havadan bombalanması sırasında ABD ve diğer güçler normal performanslarının üstüne çıktılar (müzede bu kadar çok sayıda bomba kovanı olması bu yüzden). Tarihteki en yoğun bombardıman sırasında ABD bombardıman uçakları, her Vietnam yurttaşı başına 100 kilogramdan fazla (toplamda tüm Vietnam halkının vücut ağırlığından daha fazla miktarda) tahrip gücü yüksek patlayıcı madde attılar. Bu rakamın ufak bir parçası bile bu kitabı okuduğunuz yerden sizi yere sermeye yeter. Askeri tarihçi Michael Clodfelter, Amerikan kuvvetlerinin Çinhindi'ne (Vietnam, Laos ve Kamboçya) attıkları 7,6 milyon

ton bombanın, II. Dünya Savaşı'nda Avrupa ile Pasifik'te kullanılan patlayıcıların 3 katından fazla ve ABD'nin Kore Savaşı'nda kullandığının 15 katı olduğunu hesaplamıştı.[2] Clodfelter, 1960'ların sonundaki bombardıman harekâtının Kuzey Vietnam'ın petrol depolama kapasitesinin % 65'ini, elektrik santrallerinin % 59'unu ve büyük köprülerin yarısından fazlasını tahrip ettiğini tahmin ediyordu. ABD bazı köprüleri defalarca yıktı; Vietnamlıların her yeniden inşa etme girişiminin ardından tekrar tekrar bombalanan bu yerlerin gelecekte yeniden ticaret ve yatırım yapmaya uygun hâle gelebilmesi için epey bir çaba harcanması gerekecekti. Bombardımanlar yüzünden milyonlarca sivilin mülteci hâline gelmesi, çalışkan yurttaşların bir daha geri dönmemeyi seçmesi durumunda bu bölgelerin durağanlaşması riskini de doğurdu. Hâlâ can almaya devam eden patlamamış savaş mühimmatını ve geride bırakılan kara mayınlarını hesaba katmadık bile.[3]

Modern savaşlar arkalarında (yollar ve fabrikalar gibi fiziki sermayenin tahrip olması dahil) tarif edilemez bir hasar ve biz iktisatçıların örtmeceli deyişiyle "insan kaynakları" kaybı (vasıflı işçilerin ölmeleri ya da sakat kalmaları) bırakırlar. Sonuç olarak, topraklarında yaşanan bir savaşın ardından ülkenin geliri ve üretkenliğinde anında düşüş yaşanır. Sezgilerimizi kullanarak savaşın kalıcı etkiler bırakmasını bekleyeceğimiz bir ülke varsa bu Vietnam'dır. 1960'larda savaş başladığında Vietnam zaten dünyanın en yoksul ülkeleri arasındaydı. Amerikan bombalarının yol açtığı yıkımın Vietnam'ı, Çad'da ve Afrika'nın başka yerlerinde gördüğümüz kökleşmiş türde yoksulluk tuzağına sürükleme olasılığı hiç şüphesiz ki söz konusuydu. Yine de Vietnam toparlanmayı başardı. Nasıl oldu bu?

Aynı korkunç koşullar, yeniden yapılanma sürecinin başlamasıyla birlikte bir sürü kârlı yatırım fırsatı yaratabilir. Teorik açıdan bakıldığında, bu fırsatları tespit edip kullanabilecek beceriye (ve harap olmuş bir ekonomide iş kuracak cesarete) sahip girişimciler ülkeyi savaşın ertesinde bir ekonomik büyüme dönemine sokabilirler. Yatırımcılar para kazanırlar, yeniden inşa çabaları istihdamı canlandırabilir ve ülke, savaş yaşanmasaydı olacağı yere geri dönebilir. Örneğin, verimli bir tarım bölgesini büyük bir şehre bağlayan (çiftçileri piyasalara ulaştıran, fabrika işçileriyle büro memurlarına ucuz gıda sağlayan) bir köprünün yeniden inşa edilmesinin değeri çok fazladır. En temel üretken altyapının bile tahrip olduğu bir ekonomide, buna benzer sayısız yüksek getirili yatırım fırsatı olacaktır.

ABD'nin II. Dünya Savaşı'nı sona erdirmek için Ağustos 1945'te Hiroşima ile Nagazaki'ye atom bombası atmasından sonra Japonya'da tam da böyle bir hızlı yeniden yapılanma süreci yaşandı. Bu saldırılar ağır hasara neden olmuştu. Hiroşima'daki patlama, yarıçapı 1,6 kilometre olan alandaki tüm binaların yerle bir etti, asfaltı tamamen eritti ve 70.000 sivili anında öldürdü. 1945 sonuna gelindiğinde, radyasyon ya da aldıkları yaralar yüzünden 100.000 kişi yaşamını kaybetmişti. Daha sonra birçokları radyasyona maruz kalmaları yüzünden büyük acılar çekerek öldüler; vücutları yanmış ve dehşete kapılmış yüz binlerce kişi evsiz kaldı.[4]

Columbia Üniversitesi'nden iktisatçılar Don Davis ve David Weinstein, bu iki şehrin ve II. Dünya Savaşı sırasında ABD bombardımanlarıyla yıkılan diğer Japon şehirlerinin, ekonomik kapasitenin en temel boyutu olan nüfusları konusunda savaştan bu yana şaşılacak derecede iyi bir performans sergilediklerini tespit ettiler.[5] Davis ve Weinstein,

bombardımanlarla yıkılan şehirler ile savaşın etkilemediği şehirleri karşılaştırdılar – Amerikan savaş planlamacılarının, zarar görmesinin ulusal direnişi canlandıracağından çekinerek kasten dokunmadıkları eski başkent Kyoto ve Amerikan bombardıman uçaklarının biraz menzili dışında kalan Japonya'nın kuzey şehirleri bunlar arasındaydı. Bombalanan bu şehirlerin nüfusları, ne şaşırtıcıdır ki yalnızca 25 yıl içerisinde II. Dünya Savaşı öncesindeki nüfus eğilimlerini yeniden yakaladılar.

Yerle bir olan Hiroşima ve Nagazaki de 25 yıl içerisinde yeniden ayağa kalktılar; bugün hem kalabalık bir nüfusa sahipler, hem de gelişmeye devam ediyorlar. Aynı şey Tokyo için de geçerli. Atılan yangın bombaları şehrin en nezih mahallelerinin bazılarını tamamen tahrip etmiş olsa da (Tokyo'nun geleneksel ahşap binalarının çoğu bu saldırılar sırasında önlenemez şekilde yanıp kül oldu), bunların yerlerini göğe yükselen modern apartmanlar aldı ve Tokyo şu anda dünyanın en pahalı yerleşim yerleri arasında bulunuyor.

Yoksul ülkelerin savaştan sonra hızla toparlanmaları, en azından teoride Japonya kadar mümkündür. Ancak, iktisat teorisi ile savaş sonrası toplumun gerçekleri bir araya geldiğinde işler tahmin ettiğimiz şekilde yürümeyebilir. Uygun yatırımlar yapıldığı müddetçe ülkeyi eski ihtişamlı günlerine geri döndürmek için insanlarla makinelerin bir araya geldikleri basite indirgenmiş dünya anlatımımızda, bir ülkenin kendini ne kadar kısa sürede yeniden inşa edeceğinin belirlenmesinde önem taşıyabilecek diğer ekonomik kurumların birçoğunu göz ardı ettik. Yolsuzluk ve ekonomi haydutlarının uyguladıkları süregelen siyasi şiddet, Afrika'daki çatışmaların çoğunda olduğu üzere savaş sonrası yatırımları köstekleyebilir.

Silahlı çatışmalar bizzat siyaseti de dönüştürebilir. Ülke ortak düşman karşısında bütünleşeceği için savaşlar daha geniş siyasi katılımı ve toplumsal ilerlemeyi tetikleyebilir. Siyasi açıdan mağdur durumdaki (kadınlar, etnik azınlıklar, topraksız işçiler gibi) kesimlerin güçlenip sosyal yapının bir parçası hâline gelmeleri, ABD dahil pek çok yerde savaşın olumlu bir yan ürünü olmuştur. Kadınlar I. Dünya Savaşı'ndan sonra oy kullanma hakkını kazandılar, Afrikalı Amerikalıların sivil haklar hareketi II. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazandı ve Vietnam Savaşı'nın çalkantılı ortamı yeni öğrenci seslerini ABD siyasetine sokarak modern feminist hareketin başlamasına yardım etti. Bu tür siyasi değişiklikler, iktisatçıların "kamusal mallar" dedikleri ve toplumun geneline faydası dokunan şeylere dolaylı olarak daha fazla yatırım (örneğin, eskiden önemsenmeyen gruplara yönelik eğitim ve sağlık hizmeti yatırımları) yapılmasına yol açabilir.

Savaş, büyümeyi açıktan açığa canlandıran teknolojik yenilikleri teşvik edebilir. II. Dünya Savaşı sırasında ABD ile Almanya'nın daha hızlı uçan bombardıman uçakları ve hedeflerini daha isabetli vuran bombalar tasarlamak için birbirleriyle rekabete girmeleri, teknolojik silahlanma yarışını kışkırtmıştı. Sonuçta ortaya çıkan yenilikler daha hızlı giden ticari jet uçaklarına yol açtı ve modern bilgisayar biliminin temellerini atarak savaş sona erdiğinde ekonomik büyümenin hızlanmasını teşvik etti. Boeing'in bugünkü milyarlarca dolarlık kârını, geçmişte yaşanan bu teknolojik devrimlerin ekonomik yankısı olarak görebilirsiniz.

Savaş sonrası yeniden yapılanma döneminin uzun vadeli sonuçları, bu çeşitli etkenlerin bir ürünüdür. Yatırımlar, siyaset, teknoloji: ancak, bu karmakarışık açıklamalar yığınını bir düzene sokmak için veriye ihtiyacımız var ve savaşın tah-

rip ettiği ekonomilerde bunu elde etmek çoğunlukla mümkün değil. Bununla birlikte, ABD ordusu Vietkongu yok edememiş olsa da en azından buna yönelik faaliyetlerinin ayrıntılı kaydını tutmuş; Vietnam'ın Amerikan Savaşı'ndan sonra nasıl toparlandığını keşfetmek için ihtiyacımız olan bilgiler bu kayıtlarda bulunuyor. Bu gizemin açıklığa kavuşturulması, savaşın yıkımına uğramış ülkelerin, şiddetin sona ermesinden sonra kendilerini toparlamalarına nasıl yardım edeceğimizi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Savaşın Efendileri

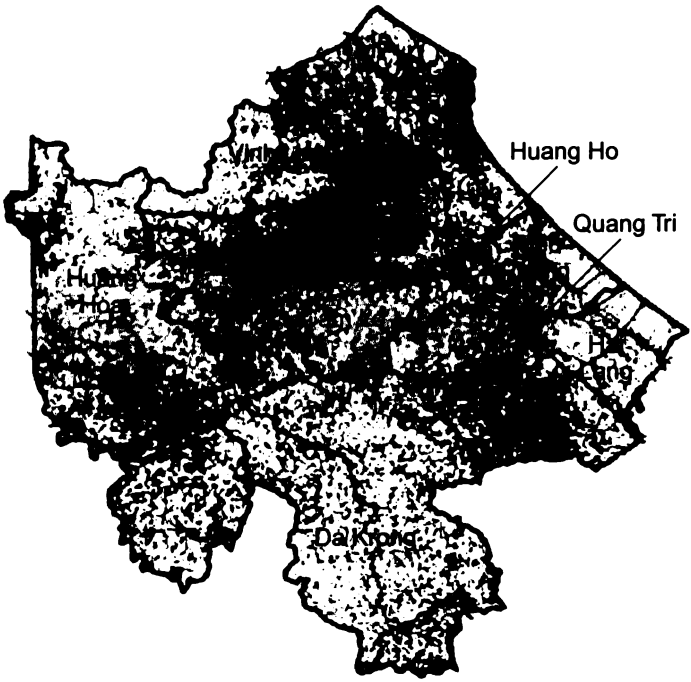
Savaş sırasında Amerikan pilotları her bombardımanla ilgili ayrıntıları görev günlüklerine kayıt ediyorlar ve bu bilgiler daha sonra Genelkurmay'a bildiriliyordu. Sonuçta, Ulusal Arşivler binasında bulunan Savunma Güvenliği İşbirliği Kurumu, Vietnam bombardımanının eksiksiz bir dökümünü sunacak şekilde müttefik uçaklarıyla helikopterlerinin 1965–75 arasında attıkları her türlü patlayıcı hakkında bilgiye sahiptir. Diğer çatışmalarla ilgili veriler son derece kısıtlıyken neden bu savaşla ilgili verilerimiz böylesine zengin? Belki de savaşı yönetme işinin başına bir iktisatçıyı getirirseniz sonuç böyle oluyordur. Kaliforniya, Berkeley ve Harvard üniversitelerinde eğitim alıp daha sonra Dünya Bankası başkanlığı yapmış bir iktisatçı olan savunma bakanı Robert McNamara, elindeki askeri aygıtın performansını yakından izlemek için ayrıntılı bir veri sistemi oluşturmuştu.

Savaştan sonra ABD, ülkenin kara mayınlarından temizlenmesi çabalarına yardımcı olmak amacıyla bu verileri Vietnam devletine teslim etti: ABD milyonlarca mayın yerleştirmişti ve Genelkurmay verilerinde neredeyse tek tek

her mayının nerede olduğu belirtiliyordu. Aslında, savaş sırasında kullanılan tüm patlayıcıların yeri ve tipi de listelerde yer alıyordu: Hanoi Ordu Müzesi'nde sergilenen çeşitli şekil ve büyüklükteki genel maksat bombaları, misket bombaları, kimyasal bombalar, roketler, füzeler, askeri mühimmat, mayınlar ve yangın bombaları.

On yıllık savaş sırasında ülkenin her 2,6 kilometre karesine *ortalama* 87,3 tane bomba, füze ve roket atılmıştı. Bu rakam, sadece 59 kilometre kare büyüklüğünde olan Manhattan adasının, her biri yüzlerce kilogramlık patlayıcıyla donatılmış yaklaşık 2.000 bombayla havaya uçurulmasına denk bir durumdu. New York'taki Central Park'ın 5 metre karelik kraterlerle dolu ay yüzeyini andırdığını ve tonlarca madeni bomba parçasının etrafa yayıldığını hayal edin: İşte savaştan sonra Vietnam'ın görüntüsü buna benziyordu.

Ancak, bazı yerler diğerlerinden daha fazla darbe aldığı için ortalamalar aldatıcı olabilir. Tüm patlayıcıların kabaca % 70'i, ülkedeki 584 idari bölgenin yalnızca % 10'unda kullanılmıştı.[6] Ülkenin tam ortasında, 17. paralelin yakınında bulunan ve o zamanlar Kuzey ile Güney Vietnam arasındaki sınırın geçtiği Quang Tri en ağır bombardımana maruz kalan yerdi. Quang Tri'nin bazı ilçelerinde, her 2,6 kilometre kareye 1.200'den fazla bomba bırakılmıştı (Manhattan'a 27.000'den fazla bomba atılması anlamına gelir). Quang Tri'nin kimi yerlerinde durum, atom bombası atılmış Hiroşima'dan bile daha kötüydü. Savaş sona erdiğinde 3.500 kadar köyden yalnızca 11 tanesi tahrip gücü yüksek patlayıcılarla tanışmamıştı. Kuzey–Güney Vietnam sınırının iki tarafı arasında bombalarla ve ağır silahlarla aralıksız karşılıklı ateş açıldığı için Quang Tri'nin hemen kuzey ve güneyindeki alanlar en ağır hasar gören yerler olmuştu.

Şekil 7.1: Quang Tri ili (noktalar atılan Amerikan bombalarını gösteriyor)

Gerek Kuzey Vietnam'ın sahil şeridi, gerekse (güneyde bulunan Saygon yakınındaki Kamboçya'ya komşu bir bölge olması yüzünden) Hanoi'nin bazı ilçeleri de zalimce hava saldırılarına maruz kaldılar. Bu ikinci bölge, Kuzey Vietnamlılar ile Vietkong gerillalarının, Kuzey Vietnam'dan başlayıp Laos ile Kamboçya'dan geçtikten sonra Güney Vietnam'a ulaşan geçici bir ikmal yolu vazifesi gören Ho Chi Minh Yolunu takip ederek baskınlar düzenledikleri bir rotaydı. Kuzey'in büyük kentsel nüfus merkezlerine Johnson idaresi sırasında pek dokunulmamıştı, ancak daha sonra Nixon ve

generalleri, 1972'de "Yılbaşı Bombardımanı" denilen ve sivil yerleşim bölgeleri dahil olmak üzere çok daha geniş hedeflerden oluşan bir planı onayladılar.

Belirli alanların ağır saldırının hedefi olarak özellikle seçilmesi, farklı bombardıman yoğunluklarının etkisinin görülmesi açısından önem taşır. Yoğun bombardımana maruz kalan alanlar ile daha hafif hasar gören alanların savaştan sonraki ekonomik performansları arasında bu sayede bir karşılaştırma yapabiliriz –eğer herkes Quang Tri'deki kadar hasara uğramış olsaydı bunu yapamazdık.

Bombardımanlar Vietnam ekonomisini nasıl etkiledi? Vietnam devleti, 1975'te sona eren Amerikan Savaşı'nı takip eden yıllarda sistemli ekonomik veriler toplamadığı için Quang Tri'nin ve Vietnam'ın geri kalanının ne kadar hızlı toparlandığını kesin olarak bilmek güçtür. Ancak, aile gelirleri ve harcamaları gibi şeyleri ölçen düzenli nüfus ve hanehalkı verilerinin 1990'ların başlarında elde edilmeye başlaması sayesinde, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinin başlamasından yaklaşık 20 yıl sonra ekonomi alanında neler başarıldığını meslektaşımız Gerard Roland ile birlikte takip edebildik.

Bombalanmış bölgeler güçlü bir şekilde toparlandılar. Savaşın yarattığı tahribatın şiddeti, 1999'da yoksulluk koşullarında yaşayan Vietnamlıların çektikleriyle mukayese bile edilemezdi. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirleri gibi Vietnam'ın bombardımanlarla yerle bir edilen bölgeleri de savaşın sona ermesinden yalnızca 25 yıl sonra komşularına tamamen yetişmişlerdi.[7] Ekonomik mesafenin kapatılması, bombalanmış ilçelerde nüfus yoğunluklarındaki canlanmanın muhtemelen hem nedeni hem de sonucuydu. Geri dönen mülteciler

yeniden inşa sürecine yardım ettiler ve ekonomi toparlandıkça, yerel ekonomik genişleme bölgeyi giderek daha çok insan için bir cazibe noktası hâline getirdi. Savaş sonrası dönemin bu büyük nüfus hareketlerinin bazıları, bireylerin gönüllü tercihleriyle yaptıkları göçün ötesinde Kuzey'in muzaffer komünist hükümetinin teşvik ya da zorlama yoluyla planladığı gelişmelerdi.

Savaş sonrası dönemde ekonomik patlamanın meyvelerini ülke genelinde toplayan Vietnam, çeşitli ekonomik ilerleme göstergelerinde etkileyici başarılar gösterdi. Savaştan önce, 1960'ların başlarında Vietnam'da görece az sayıda okul vardı ve birkaç şehir dışında evlerde elektrik yoktu. Ancak 1999'a gelindiğinde, hane halklarının % 71'inin elektriği vardı ve yetişkinlerin % 88'i okuma yazma biliyordu. Yine bu oranlar savaş döneminin yıkımından büyük ölçüde bağımsızdı. Savaştan sonra Vietnamlılar, temel iktisadi büyüme teorisinin tahmin edeceği üzere fiziki ve beşeri sermayeye yoğun yatırım yaptılar. ABD saldırısına en fazla maruz kalan yerlerde ekonomik koşullar, günümüzde (mucizevi şekilde) diğer yerlerden neredeyse ayırt edilememektedir.

17° Kuzey Enlemi

Amerikan bombaları, 5. bölümde Afrika yağmurları için kullandığımız anlamda "gökten zembille inmiyorlardı"; tasarlanarak, McNamara gibi uzman ordu planlamacılarının kesinlikle rastgele olmayan stratejik düşünceleri doğrultusunda planlanarak atılıyorlardı. Örneğin, Amerikalı generaller neden bazı bölgelere özellikle şiddetli bombardımana tuttular? Tarihçi Earl Tilford, Amerikalı generallerin Vietnam'daki hava saldırılarını kısmen II. Dünya Savaşı'nın

stratejik bombardıman akınlarına bakarak planladıklarını dile getiriyor. Bu akınlarda, (Japonya'nın sanayi şehirleri Hiroşima ile Nagazaki'de olduğu gibi) düşmanın sınai hedeflerini yok etmek amaçlanmıştı; benzer şekilde, "Kuzey Vietnam'ın sanayi tesislerini tahrip edip ulaşım sistemini felç ederek, Kuzey Vietnam'ın Güney Vietnam'daki ayaklanmadan destek almasının engelleneceği düşünülüyordu".[8]

Önce ticaretin, daha sonra da imalat sektörünün merkezi olan Nagazaki mükemmel doğal limanı sayesinde gelişmişti. Bu nedenle Amerikan savaş uçaklarının doğal hedefi olmuştu ve belki de Amerikan bombaları olmasaydı Nagazaki bugün Japonya'nın geri kalanından çok daha zengin olacaktı. Benzer şekilde, Amerikan generallerinin Vietnam'da yoğun bombardımana tuttukları yerlerin de Vietnam ekonomisini sanayi çağına sokma potansiyeline sahip yerler olduğunu farz edelim. Belki de Amerikan Savaşı olmasaydı bu yerler de çevrelerindeki diğer yerlerden daha zengin olacaktı ve belki de Vietnam'ın geri kalanından daha iyi durumda olmamalarının tek sebebi, Amerikan bombardıman uçaklarının indirdikleri ağır darbelerdir.

Bununla birlikte Amerikan bombardımanının bazı yönleri tamamen tesadüfiydi ya da en azından sanayinin gelecekteki potansiyeliyle ilgili değildi. Bilhassa Quang Tri kesinlikle sınai gelişmesi yüzünden zarar görmemişti, çünkü bölgede sanayi diye bir şey yoktu. Bölgenin tek şansızlığı, Kuzey ile Güney Vietnam arasında rastgele belirlenmiş ayrım çizgisi olan ekvatorun 17° kuzey enleminin tam üzerinde yer almasıydı. Bu sınırın tespit edilmesinin, Vietnam'ın 1954'te bölünmesine eşlik eden Soğuk Savaş döneminde gizli kapılar arkasında yapılan müzakerelerin dışında belirli bir mantığı yoktu. ABD, kapitalist müttefiki Güney Vietnam'ın toprak-

larını kuzeye doğru genişletecek bir sınır çizmeyi amaçlarken, Sovyetler Birliği de komünist Kuzey Vietnam'ı genişletmek için sınırı güneye itmeye çalışıyordu. ABD'nin Vietnam hava savaşı, 17° enlemdeki bu ayrım çizgisini kuvvetlendirme çabası sonucunda hasbelkader sınırın yakınında bulunan Quang Tri gibi şansız ilçelere yoğunlaşmıştı.

Dolayısıyla, 17. paralele yakın olmak daha fazla bomba anlamına geliyordu, ancak bunun potansiyel sınai gelişmeyle bir bağlantısı yoktu. Daha fazla bombardımanın gelecekte iktisadi kalkınmaya engel olacağını düşünseydik, o takdirde Soğuk Savaş sınırına yakın yerlerin bugün ülkenin geri kalanından daha yoksul olması gerekirdi, ama öyle değil. Eski sınıra yakın yerler, hem ağır bombardımana maruz kalmak, hem de ülkenin iki önemli şehir merkezi olan Hanoi ile Ho Chi Minh Şehri'nden uzak olmak gibi çifte talihsizlik yaşamalarına karşın Vietnam'ın geri kalanıyla birlikte hızla gelişiyorlar.

Amerikan Savaşı'nın ekonomik etkisinin kısa süreli olduğu olgusu elbette güzel bir haber, ancak Quang Tri gibi yerlerin böylesine ağır bir tahribatın ardından nasıl tekrar ayaklarının üzerine dikilebildikleri konusunda bize bir şey söylemiyor. Yıkılan altyapının yeniden inşa edilmesini en öncelikli hedef olarak saptayan devlet şüphesiz önemli bir rol oynadı. Devletin kendi verilerine göre, ağır bombardımana maruz kalan illere 1975–85 döneminde diğer illerin iki katı kadar kamu yatırımı yapıldı. Vietnam ordusunun 1980'de Çin ve Kamboçya ile çatışmaları sona erdirmesinin ardından barış döneminde ülke kaynaklarının askeri harcamalardan uzaklaşmasıyla birlikte bu oran daha da arttı. Vietnam'ın savaş sonrası dönemki liderlerinin, kamu kaynaklarını yatırımlara yönlendirirken ekonomi haydutlarıyla uzaktan yakından ilgileri yoktu.

Vietnam halkı da büyük zarara uğramış yerlerin hızla toparlanmasını kolaylaştıracak şekilde davrandı. Yoğun bombardımanlar sırasında can kayıplarını asgari düzeye indirecek dâhice yaklaşımlar geliştirerek, savaş sırasında inşa edilmiş binlerce kilometre uzunluğundaki yeraltı tünellerinde uzun süreler saklandılar. Muharebe bölgelerinden ayrılanların çoğu geri dönerek evlerini yeniden inşa ettiler.

Okur–yazarlık oranını artırmak Kuzey Vietnam rejiminin temel amacıydı; savaşın karmaşasına rağmen 1960'lı ve 1970'li yıllarda her yere yeni okullar yapıldı ve okur–yazarlık seferberlikleri düzenledi. Okul binaları bombaların hedefi olduğu için öğretmenlerle öğrenciler hava saldırılarından sakınmak için genellikle küçük gruplara ayrılıyorlardı. Vietnamlı öğrenciler, teneffüslerde başka yerlerdeki öğrenciler gibi bahçede oyun oynamak ya da kimin kimle çıktığı konusunda çene çalmak yerine boş vakitlerini siper kazmaya ayırdılar. Amerikan bombardıman uçaklarının sesi duyulduğunda (ki bazı bölgelerde her hafta ya da her ay yaşanan bir durumdu), korunma amaçlı miğferleri her zaman ellerinin altındaydı. Kimi zaman dersin tam ortasında miğferleri hemen giymek gerekiyordu ve öğrenciler hızla dışarıdaki sığınaklara koşturuyorlardı.

Vietnam'ın hızlı ekonomik toparlanması, en ağır darbeyi yiyen bölgelerde yaşayan insanların hem savaş sırasında hem de savaştan sonra karşı karşıya kaldıkları acıları ve travmayı hafızalarından asla silemez. Yaşam, GSYH'den çok daha önemlidir. Bombardımanlar, yaprak döktüren Agent Orange ve kara mayını yaralanmaları yüzünden şiddetli bombalanan illerde sakat kalanların oranı çok yüksek. Milyonlarca insan yaşamını kaybetti ve çok daha fazlası kaybettikleri çocuklarının, dostlarının, akrabalarının, komşularının ve eşlerinin

yasını tuttu. Ancak, yalnızca ekonomik açıdan bakıldığında toparlanma çarpıcı olmuştur.

Başka Bir Vietnam Olabilir miydi?

Savaşın ekonomik etkilerini tahmin etme yaklaşımımız Vietnam'ın ilçeleri arasındaki farkları anlamamızı sağlasa da bombardımanların ülkenin geneli üzerindeki etkilerini gerçekte kavrayamıyor. Şiddetli bombalanan bölgelerde savaş sonrası dönemde toparlanma yaşanmasına karşın, tüm bölgeleri ilgilendiren olumsuz etkilerin söz konusu olması yine de mümkündür. Ayrıca, toparlanma ne kadar çabuk olursa olsun savaş, çatışmanın doğrudan yol açtığı acılara ve sıkıntılara ilaveten, onca zamanın ve enerjinin ekonomik olarak üretken faaliyetler yerine savaşmaya harcanması nedeniyle kesinlikle kısa dönemde ekonomik bir felaketti. Malezya ve Tayland "kaplan ekonomileri" gibi Vietnam'ın güneydoğu Asyalı komşuları, Amerikan Savaşı'nın sıkıntısını çekmediler. Kişi başına gelir düzeyi bugün Malezya ve Tayland'da sırasıyla 4.970 ve 2.720 dolarken, Vietnam'da yalnızca 620 dolar.[9]

Gene de neden olduğu tüm acılara karşın savaş Vietnam halkı için en azından biraz umut ışığı saçmıştı. Çatışma, ortak mücadeleler ve fedakârlıklarla perçinlenen Vietnamlı milli kimliğinin güçlenmesini sağladı. Bu ortak amaç duygusu uzun dönemde barışın, uzlaşmanın, siyasi istikrarın gelişmesine ve hatta dolaylı olarak ekonomik büyümenin hızlanmasına yardım edebilir.

Ancak, olumlu ya da olumsuz olsun, geçmişte kalmış fırsatları bir kenara bırakalım. Vietnam savaş sonrası dönemde ekonomik bir büyüme yaşamıştır ve bu büyümenin faydaları,

savaşın en fazla tahrip ettiği yerlere bile ulaşmıştır. 1993'te serbest piyasa reformlarının uygulanmaya başlamasından sonra Vietnam ekonomisi yılda % 6'dan fazla büyümüştür –neredeyse dünyadaki diğer tüm ülkelerden daha hızlı. Dolayısıyla, savaşın uzun vadeli büyüme olanaklarına zararı o kadar da büyük olmamıştır. Şu anda Vietnamlıların kişi başına gelir düzeyi çoğu Afrika ülkesinin iki katı kadardır ve aradaki fark giderek büyümektedir.[10]

Vietnam, tarihte görülen en yoğun bombardımanı yaşamış olmasına karşın yoksulluk tuzağına düşmedi. Ekonomi haydutları işe karışmadığı takdirde dünyanın en yoksul ülkesi bile savaşın ardından ekonomik toparlanmayı gerçekleştirebilir.

Bombalardan Daha Gürültülü

Japonya ve Vietnam, benzeri görülmemiş bir bombardımana maruz kalmalarına karşın, savaş sonrası toparlanmaları sırasında önemli bir avantaja sahiptiler: Her ikisi de yabancı ordulara karşı verilen mücadelelerden çıkmışlardı. Siyasetçilerin Pericles'in zamanından beridir bildikleri üzere insanları bir araya getirmenin en kolay yolu ortak bir düşmanın varlığıdır. Yabancı bir güçle mücadele etmek milliyetçi tutkuları körükler ve halkı bütünleştirir; toplum ve devlet kurumları üzerinde olumsuzdan ziyade pekâlâ olumlu etkileri olabilir.[11]

İç savaş, bütünlüğü bozup arkasında derin toplumsal bölünmeler bıraktığı için olumsuz etki yapacaktır. Günümüzde dünyadaki çatışmaların çoğu yabancı ordulara karşı yapılmamakta, iç savaşlar bağlamında olmaktadır. Ruanda'da komşu komşuyu öldürdü; Sierra Leone'de çocuk askerlerden oluşan birlikler kendi köylerine saldırmaya, hatta kimi

zaman kendi ailelerini katletmeye zorlandılar. Savaş sona erdiğinde, iç savaşın böylesine parçaladığı bu topluluklar tekrar birlikte yaşamaya mahkûmdular. Kırgınlıklar kor bir ateş gibi içten içe yanmaya devam eder ve çoğunlukla savaş sonrası siyaset, ortak geleceği inşa etmekten çok eski hesaplarla uğraşmaya odaklanır.

İç çatışmanın açtığı yaraların iyileşmesi (zengin ülkelerde bile) on yıllar, hatta yüz yıllar alabilir –Güneyli bir Amerikalıya, General Sherman hakkında ve Güney'in savaşma iradesini kırmak için benimsediği ekili tarlaları ateşe verme yöntemi hakkında ne düşündüğünü bir sorun isterseniz. 2004 başkanlık seçimi sonuçları haritasına şöyle bir göz gezdirdiğimizde, ABD iç savaşının hiç de tarihin tozlu sayfaları arasında kalmış bir olay olmadığı görülecektir: Tamamen Cumhuriyetçi kırmızısına boyanmış olan Eski Konfederasyon bölgesi, George W. Bush'u zafere taşımıştır.[12] Parti isimleri değişse de, Amerikan bölgeleri arasındaki bazı siyasi ve kültürel bölünmeler 140 yıldan fazla süredir istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

Ayrıca, Vietnam'ın ekonomik toparlanmasının ayrıntılı bir istatiksel analizini yapabilmemiz başlı başına bir başarı öyküsüdür: Vietnam ve Japonya'da gerçekleştirilen bombalamalarla ilgili ihtiyacımız olan türde güvenilir hanehalkı anketleri ve nüfus sayımları yapılması, yoksul ulusların olanaklarının nadiren el vereceği bir lükstür. İyi verilere sahip ülkeler neredeyse asla kötü durumdaki ülkeler olmazlar. Bu, iktisatçıların "seçim yanlılığı" [*selection bias*] dedikleri şeye yol açabilir: Çad, Afganistan, Kongo gibi savaştan sonra ekonominin ve kurumların çöktüğü ülkelerde güvenilir veriler olmadığı için savaşın kalıcı olumsuz etkilerini inceleyemezken, başarı öykülerini ise en ince ayrıntısına kadar inceleye-

biliriz. Japonya ile Vietnam'ın savaş sonrası toparlanmaları hızlı bir toparlanmanın mümkün olduğunu ispatlıyor, ancak kuraldan çok istisna olmaları yine de mümkündür.

Afrika'nın Başarı (ve Başarısızlık) Öyküleri

Daha önceki bölümlerde öğrendiğimiz üzere Afrika dünyanın çatışmalara en meyilli kıtasıdır ve kıtanın birçok ülkesi (sadece birkaç tanesinin ismini vermek gerekirse Çad, Somali, Kongo ve Sudan), on yıllardır çatışma ve ekonomik gerileme tuzağına yakalanmış durumdadır. Ne yazık ki Afrika'nın şiddet mirası, az önce uzun vadeli ekonomik ve siyasi durgunluğa neden olacağını belirttiğimiz iç savaşlardan kaynaklanmaktadır.

Ancak, Sahraaltı Afrika'dan gelen son haberler bütünüyle kötü değil. Birçok ülke, iç savaşın toplumsal travmalarına karşın ekonomik canlanma süreci içindedir. Afrika'da savaş sonrası başarısızlık öyküleri kadar başarı öyküleri de vardır. Mozambik ve Uganda, bu ülkelerdeki iç savaşların sona ermesinden sonra (ki Mozambik'te komünist idarenin sona ermesi de buna eşlik etmişti) 1990'larda Vietnam tarzı ekonomik büyümeler yaşadılar. Sierra Leone ve Angola, iç savaşların 2002'de sona ermesiyle birlikte bu kervana katıldılar; bu ülkelerin büyük elmas ve petrol gelirlerinin bir kısmı, aşağıya yoksullara damlıyormuş gibi gözüküyor. 1994 soykırımına ve bunun öncesinde de silahlı şiddete sahne olan Ruanda'da bile ekonominin geçtiğimiz 6 yıl boyunca % 5 hızla büyümesi, güzel günlerin görüleceği umudunu besliyor.

Bahsettiğimiz bu ülkeleri ve yakın tarihlerini, bitmek bilmeyen bir şiddet döngüsüne hapsolup kalmış gibi gözü-

ken Çad'dan farklı kılan nedir? Bu sorunun cevabı olarak önümüzde bolca seçeneğimiz var –çok sayıda açıklama adayı var, ancak bunların göreceli önemlerini değerlenmemize yardımcı olacak güçlü kanıtlar pek yok.[13] Bugüne kadar yapılan araştırmalar, barışın sürmesinin nasıl sağlanacağını anlamaktan ziyade savaşların nasıl başladığını keşfetmekte başarılı olmuştur. Gene de son deneyimler, sezgilerimizi kullanarak savaş sona erdiği zaman barışın korunması açısından hayati önem taşıyan bazı ilkeleri tespit edebileceğimize işaret ediyor.

Öncelikle silahlardan kurtulmak gerekiyor. Eğer isyancı liderler, birlikleri ve silahlarıyla birlikte ormanlarda bekliyorlarsa kavgaya ara verilmesi, şiddet dolu geçmişe sünger çekmekten ziyade muhtemelen geçici bir durulma dönemi olacaktır. Silahsızlandırma, barışın güvenceye alınması için çok önemlidir.

Sierra Leone tipik bir örnektir. 2002'de iç savaş sona erdiğinde, Birleşmiş Milletler ve Britanya birlikleri hemen harekete geçerek RUF isyancı kuvvetlerini silahsızlandırdılar. Bazı RUF liderleri, kurulan özel bir mahkemede işledikleri savaş suçlarından ötürü yargılanıp mahkûm edildiler ve bir numaralı isyancı lider Foday Sankoh'un 2003'te ölmesinden sonra barışın korunmasında beklenmedik bir ilerleme kaydedildi. Şiddetin daha fazla şiddeti beslemesi gibi barış da barışı besler. Savaş sona erdiğinde bir yerlere saklanan silahlar paslanmaya, eski askerler de yaşlanmaya, aşık olmaya, evlenmeye, bir işte çalışmaya ve normal hayata alışmaya başladıkça Sierra Leone her geçen gün daha istikrarlı hâle geliyor. Savaştıkları o günler çok geçmeden belli belirsiz, unutulmaya yüz tutmuş kâbuslar gibi gözükecektir.

Savaş silahlarının ortadan kaldırılmasının ötesinde, barış ve toplumsal huzuru sağlayacak araçların geliştirilip güçlendirilmesi belki de daha önemlidir. Barışı koruyacak, kanunu uygulayacak ve yeni gelişen isyancı hareketlere aman vermeyecek güçlü bir hükümet, istikrarın sürdürülüp iktisadi kalkınmanın desteklenmesi açısından hayati önem taşır. Bu kitapta öğrenmiş olduğumuz üzere her rejim iyi niyetli değildir (birçoğu yozlaşmış ve suiistimale eğilimlidir), ancak şiddeti bizzat yaşayan, yerinden yurdundan olup sıkıntılarla boğuşmak zorunda kalan çoğu sivil, kusursuz olmasa da istikrarlı bir hükümet idaresinde yaşamayı neredeyse her zaman iç savaşın dehşetlerine yeğleyecektir.

Yine Sierra Leone bu ilkenin pratikte nasıl işe yaradığını gösteren iyi bir örnektir. 1985'te görevden ayrılırken arkasında kontrolden çıkmış yolsuzluklar, yaygın elmas kaçakçılığı ve harap bir ekonomi bırakan Siaka Stevens, 1970'li ve 1980'li yıllarda ülkeyi yönetmişti.[14] Bağımsızlık sonrasında iş başına gelen Afrika'nın diğer sahtekâr ekonomi haydutları (Zaire'de Mobutu, Çad'da İdris Deby) gibi Stevens de hem kendi mutlak iktidarına, hem de ülkenin zenginliklerini yağmalamasına tehdit oluşturduğunu düşündüğü devlet kurumlarını zayıflatmaya girişmişti. Stevens Sierra Leone'nin devlet kurumlarını zayıflatmıştı, ama son noktayı koyan savaş oldu. İç savaşın en şiddetli günlerinin yaşandığı 1990'ların sonunda anarşinin eşiğinde olan ülke, modern Afrika ulus–devletinin tipik bir başarısızlık örneğiydi.

Savaştan sonra BM–Britanya görev gücü, bu başarısızlıkları fark ederek Sierra Leone devletini geliştirip güçlendirmeye yöneldi. İşgalci kuvvet, Sierra Leone'nin sürgünde yaşayan seçilmiş devlet başkanını 2001'de ülkeye geri getirdi ve Stevens gibi ekonomi haydutlarının tekrar iktidara gel-

melerini engellemek amacıyla iyi işleyen bir devlet yapısının yeniden inşa edilmesinde ona yardımcı oldu. Yeni bir parlamentonun göreve başlaması için demokratik ulusal seçimler yapıldı ve Stevens zamanında kapatılan yerel temsilciler meclisleri yeniden kurularak hem yurttaşların yerel konularda söz sahibi olmaları sağlandı, hem de devletin yerel kamu hizmetlerini sunma gücü artırıldı. Yeniden eğitilen ordu ve polis personelinin maaşları dört katına çıkarıldı.[15] 2007 başkanlık seçimi sırasında partiler rekabetçi ön seçimler yaptılar, hatta (Sierra Leone tarihinde ilk defa) başkan yardımcısı adaylarının katıldığı bir açık oturum düzenlendi. Özellikle genç seçmenler arasında hissedilen yeni siyasi enerjiyi ve aktivizm dalgasını arkasına alan muhalefet partisi, adil koşullarda yapılan seçimleri kazandı ve iktidar partisi yönetimi sessizce bıraktı.[16]

Ülkenin yeni başlayan ekonomik canlanması, yaşanan siyasi dönüşüme koşutluk gösteriyor. Ekonomik büyüme, savaş sona erdiğinde hüküm süren berbat yaşam standartlarından başlamış olmasına rağmen, tekleyerek de olsa yılda % 7'ye ulaşmış durumda. Yeni isyancı saldırıların artık geçmişte kalmış olması sayesinde başta madencilik sektörüne yönelik (ve büyük ölçüde Çin kökenli) olmak üzere yabancı yatırımlar ülkeye akıyor. Ancak, son büyüme hamlesinin itici gücü yalnızca yabancı kaynaklar değildir. Devlet de işsiz gençlerin istihdam edildiği binlerce kamu işi yaratmıştır; binaların ve refüjlerin yeniden boyanması, halka açık parkların bakımıyla ilgilenilmesi. Belki de (6. bölümde ele aldığımız) Bostvana'nın başarılı kuraklık yardımı programından çıkarılan bazı dersleri önemseyerek ve savaş travmaları halen tazeyken, Sierra Leoneliler bu sefer işleri farklı yapıyorlar.

Sierra Leone, Afrika'nın tipik bir umutsuz vakası olmaktan kurtulup çok geçmeden yeni bir başarı öyküsü olmuştur, ancak ilerleme henüz iyice güçlenmiş değil. Savaşın açtığı yaralar daha tamamen iyileşmedi; hâlâ dünyanın en yoksul toplumların birisi olan Sierra Leone, felaketten ve yeniden kaosun pençesine düşmekten sadece kurak geçecek bir yıl kadar uzak olabilir. Ancak, bu arada yaşam iyileşmeye devam ediyor; barışı korumak ve devleti güçlendirmek için Sierra Leone ile uluslararası yardım kuruluşları arasında kurulan ortaklığın bu gelişme sürecini devam ettireceğini umut ediyoruz. Dünyanın en yoksul ve şiddete en fazla bulaşmış ülkeleri bile biraz şansın, biraz da bilinçli yapılacak reformların yardımıyla birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde değişebilirler. Sierra Leone'nin ekonomik büyümesi Japonya ya da Vietnam ile mukayese edilemez (en azından şimdilik), ancak savaş yorgunu yurttaşları açısından savaşın ve açlığın olmadığı bir yaşam şu an için yeterli olabilir.

Bağdat'ın Yeniden İnşası

Bağdat, 20 Mart 2003 sabahı Irak'ın "Amerikan Savaşı"nı simgeleyen Tomahawk füzelerinin patlama sesleriyle uykusundan uyandı. İlk saldırıyı takip eden haftalarda yüz milyonlarca kilo patlayıcının atılması sayesinde konvansiyonel savaş çok geçmeden sona erdi. ABD kurumları, altyapısı büyük ölçüde harabeye dönmüş ülkede savaş sonrasında büyük bir yeniden inşa faaliyeti başlatmayı planladılar. Irak'taki güçlü Amerikan varlığı, yeniden yapılanmaya yardım etmeyi ve direnişin hâlâ devam ettiği az sayıda yeri temizlemeyi amaçlıyordu. Uzmanlar, Irak'ın toparlanma sürecinin nasıl ilerlemesi gerektiği konusunda Japonya'yı model alıyorlardı.[17] II. Dünya Savaşı ile harabeye dönen Japonya, gördüğümüz

üzere kısa süre içinde ekonomisi hızla büyüyen bir demokrasi hâline gelmişti. Birçok kişi, biraz zamana ihtiyaç olmakla birlikte aynı şeyin Irak'ta da tekrarlanacağını düşünüyordu.

Ne var ki Irak'da sonuç hiç de beklendiği gibi olmadı. Nerede yanlış yapılmıştı? Biraz daha yakından baktığınızda, Japonya–Irak benzetmesi sallanmaya başlar. Her ne kadar savaşın fiziki hasarı Irak'ta çok daha hafif olsa da (Hiroşima ile karşılaştırıldığında Bağdat'a yönelik Amerikan bombardımanı sivrisinek ısırığı gibi kalıyordu), siyasi farklılıklar ve toplumsal yaralar çok daha derine işlemiştir. Daha önce değindiğimiz çatışmalarla karşılaştırma yapmak gerekirse aslında Irak, toplumsal uyuma sahip Japonya'nın fiziki tahribatından çok Çad'dakine benzer iç savaşlarla daha çok ortak noktaya sahiptir. Modern Irak, 1940'ların Japonyası'nın aksine etnik ve dini gruplar arasında silahlı şiddetin yaşandığı bir geçmişe sahip –kuzeyde Kürtler, ortada Sünniler, güneyde Şiiler ve daha küçük diğer gruplar. Iraklılar, Vietnam ile Japonya'da savaş sonrasında halkı bütünleştirmeye hizmet eden ortak milli kimlik anlayışından yoksunlar. Etnik ve dini bölünmeler arasında köprü kurulması, toplumsal ilişkiler, kültür ve devlet kurumları alanlarında reformlar yapılmasını gerektiriyor; bunun, bombalanmış yolları onarmaktan çok daha karmaşık bir mesele olduğu açıktır.

Savaş sonrası Irak'ta barışı korumak, 2002'de savaş sona erdiğinde Sierra Leone'nin vahşileşmiş toplumunda olduğu kadar olmasa da, bu nedenle çok daha büyük bir sorundur. Ancak, anlaşıldığı üzere Irak bir Sierra Leone de değildi. Irak'ın yeniden inşası çabalarında önemli farklar vardı. Bir kere savaş Irak'ta asla sona ermedi. Japonya'da, dehşet verici iki nükleer saldırının ardından imparator Hirohito resmen teslim oldu ve halka, Amerikalı işgalcilerle tam anlamıyla

işbirliği yapmaları çağrısında bulundu. Japon askerleri görev duygusuyla silahlarını teslim edip sivil yaşama döndüler (Sierra Leoneli isyancıların silahlarını Britanya komandolarına teslim etmeye zorlanmalarına oldukça benziyordu). ABD, o zamana dek yerden yere vurduğu baş düşmanı Hirohito'ya ve savaş döneminin çoğu liderine işgal rejiminde rol verdi. Yeni anayasayla önceden var olan Japon devlet kurumları reforma tabi tutuldular, ancak baştan aşağı değiştirilmediler. Bunun, devleti temellerinden yıkmaktan daha etkili olduğu anlaşılacaktı, çünkü devlet kurumlarını sil baştan kurmak son derece güçtür.

Nazi Almanyası'nda ve Faşist İtalya'da savaştan sonra izlenen politika, birkaç tane iyi tanınan savaş suçlusu istisna olmak üzere Japonya'da o kadar farklı olmamıştı. II. Dünya Savaşı'nı takip eden döneme ait bu üç örnekte de Amerikalı işgalciler, mihver güçlerinin yenilmesi güç savaş aygıtlarını yaratan mevcut devleti ve ekonomik altyapıyı büyük ölçüde değiştirmeden koruyup, bu yapıyı tank yerine araba imal edilmesi gibi barışçıl çabalara yönlendirdiler. RUF gerillaları, barış anlaşmasının bir parçası olarak yasal ve kayıtlı bir siyasi parti hâline geldi –ama savaştan sonra yapılan demokratik seçimlerde parlamentoda tek bir sandalye bile kazanamadılar. Binlerce sivilin elini kesmek, oy sandıklarında iyi sonuç vermemişti.

Ordu ve 1,5 milyon üyesi bulunan iktidardaki Baas partisi, Saddam Hüseyin'in ülkeyi yönetmekte kullandığı iki temel kurumdu. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi parti üyesi olmak, üniversite profesörlüğü ve hatta hastane doktorları dahil, yaşamın pek çok alanında iyi bir konuma sahip olmanın bir ön koşulu idi, ancak Mayıs 2003'ten sonra Baasçıların kamuda çalışmaları resmen yasaklandı. Irak ordusu, Amerikan kuvvetlerinin Bağdat'a ulaşmasından hemen

sonra dağıtıldı ve çok sayıda devlet lideri hapse atıldı. Çoğu sadece maaş zammı almak için Baas partisine katılmış olan ülkenin entelektüel ve siyasi seçkinleri, ülkenin yeniden yapılanmasına yardım etmekten men edildiler.

Irak ordusunun dağıtılması daha da tehlikeliydi. Böylece, yegâne becerileri keskin nişancı eğitimi vermek ve bomba yapmak olan on binlerce silahlı kişi, geçimlerini sağlayacak herhangi bir olanakları olmadan işsiz güçsüz kaldılar. ABD ordusu ve siviller için ne yazıktır ki, Irak'ın yeni ekonomi haydutları çok geçmeden kendilerini oyalayacak yeni uğraşlar buldular.

ABD, yolsuzlukla şiddetin gelişeceği, eski etnik ve dini düşmanlıkların yeniden ortaya çıkacağı bir boşluk yaratarak, hızlı ekonomik toparlanma umudunu tamamen öldürdü. Irak, ülkeyi bir arada tutacak devlet kurumları olmadan aynen Çad gibi paramparça olma tehlikesi yaşıyor. ABD artık bu derslerin bazılarını dikkate alıyor olsa da Irak'ı tekrar bütünleştirmek için biraz geç kalınmış olabilir mi?

Elmas Gerillanın En İyi Dostudur[20]

Çoğu Angolalı, ülkenin zengin petrol ve elmas yataklarına rağmen 2002'de günde 1 dolardan daha az bir gelirle geçiniyordu. Onlarca yıl süren iç savaşın ardından bağımsızlıklarını kazandıkları 27 yıl önceye göre daha yoksullaşmışlardı. UNITA isyancı grubunun komutanı Jonas Savimbi'nin devlet güçleriyle girdiği bir çatışmada öldürülmesi isyancılar arasında karışıklığa yol açmıştı. Yurttaşlar haberi kutlamak için başkent Luanda'da sokaklara dökülürken, isyancıların yenilgisi yeni bir refah ve barış döneminin habercisi oluyordu.

Ancak, savaşın karmaşası içinde Angola'nın elmaslarını çıkaran iş adamları açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Savimbi'nin öldüğü haberleri duyulduğunda yatırımcılar, Angola'da geniş çaplı faaliyetler yürüten madencilik şirketlerinin hisselerini ellerinden çıkarmaya başladılar. St. Louis Federal Rezerv'den Massimo Guidolin ve Bocconi Üniversitesi'nden Eliana La Ferrara, 2. bölümde Suharto'nun sağlığıyla ilgili endişeleri incelediğimiz yaklaşımımıza benzer bir şekilde, bu şirketlerin hisse senedi fiyatlarının birkaç gün içinde ortalama % 12 düştüğünü buldular.[18] Neden barış elmas işi için bu kadar kötüydü? Acaba bu bulgu, başta Angola, Çad, Sierra Leone ve Sudan gibi kaynak zengini gelişmekte olan ülkeler olmak üzere bazı savaşların neden bu kadar uzun soluklu olduğunu açıklamaya yardım edebilir mi?

Guidolin ve La Ferrara, madencilik şirketlerinin Angola'dan elde ettikleri servetlerin iç savaşın doğurduğu tehlikeli koşullara dayanması yüzünden yatırımcıların bu şirketlerden yüz çevirdiklerini belirtiyorlar. Savimbi'nin ölümünden sonra Angola'da yatırımları olan madencilik şirketlerinin hisse senedi fiyatları hızla düşerken, Angola ile iş yapmayan şirketlerinki ise değer kazandı. Başka bir deyişle çatışmanın sona ermesi, rakiplerin piyasaya girmeleri önündeki engelleri ortadan kaldırarak hâkim elmas şirketlerinin çıkarlarını zedeledi. Ray'in işletme mastırı yapan birinci sınıf öğrencileri dahil çoğu insan, insanların satın almak istedikleri bir şeyi ucuza ve etkin şekilde üretmenin iş dünyasında başarının anahtarı olduğunu düşünüyor.

Eğer bu doğruysa, maliyetler azalacağı için savaşın sona ermesi Angolalı madencileri ve onların hissedarlarını çok daha zenginleştirmelidir. Ancak, barışın Angola'da elmas madenciliği üzerindeki etkisi, rekabeti (ve potansiyel rekabeti) saf dışı bırakmanın, bir şeyi iyi üretmekten daha önemli olduğunu gösteriyor.

Savaş dönemi Angolası, yolların bombalanması, adam kaçırma vakaları ve çatışma bölgesine özgü diğer tehlikeler yüzünden elmas madencileri için iş yapmanın çok pahalı olduğu bir yerdi. Maden işletmek genellikle elini kirletmek anlamına geliyordu. Şirketlerin, faaliyetlerini isyancıların saldırılarından uzakta güvenli bir şekilde sürdürmek için Executive Outcomes (Güney Afrika'da apartheid döneminin kapatılan özel birliklerinden oluşturulan özel bir ordu) gibi silahlı adamlar tuttukları söyleniyordu. Angola Peace Monitor'un 2001'de belirttiğine göre bir maden ocağının korunması ayda 500.000 dolar gibi yüksek bir maliyeti gerektirebiliyordu.[19] Ayrıca, devletin gereksiz yere madenlere karışmaması için rüşvet ödenmesi kural hâline gelmişti.

Her CEO'nun ya da hissedarın özel bir ordu kurmaya ya da Sierra Leone hakkındaki *Kanlı Elmas* filminde Leonardo DiCaprio'nun canlandırdığı paralı asker Danny–Archer ile ortak olmaya hevesli olduğu söylenemez. Ancak, savaş döneminin zorluklarını kendi çıkarına nasıl kullanacağını bilenlerin olduğu da bir gerçektir. Mano River Resources, Diamond–Works ve Rex Diamond gibi firmalar, çoğu firmayı işi bırakmak zorunda bırakan yüksek maliyetlere ve zor'u engellere karşın yıllardır Afrika'nın çeşitli savaş bölgelerinde madenler

işletmişlerdir. Yani savaş, diğer şirketleri pazarın dışında tutan ve yüksek kârlar elde edilmesini sağlayan bir "giriş engeli" işlevi görmüştür. 2002'den sonra Angola'da barışın sağlanması, birçok yeni şirketin kârlı madencilik izinleri almak üzere ülkeye girmelerine fırsat yarattı.

Guidolin ve La Ferrara, savaş döneminde hâkim durumdaki şirketlerin çoğunun maden imtiyazlarını koruduklarını, hatta bazılarının savaş sona erince Angola'daki faaliyetlerini artırdığını tespit ettiler. Ancak, potansiyel rakiplerin yalnızca varlığı bile devletin, yeni elde ettiği gücü kullanarak bu şirketlerle yaptığı sözleşmeleri yeniden müzakere masasına yatırmasına yardımcı oldu. Bunlar arasında, savaş sırasında Angola'dan ayrılan küresel dev DeBeers de vardı.

Barış döneminin Angola devleti, müzakerelerde artık daha sabırlı davranabiliyordu. Eskiden, devlet sürekli olarak bütçe kısıtlamasıyla karşı karşıyaydı ve silah satın almak için sağlam paraya çaresizce ihtiyacı olduğu için olumsuz şartları kabul etmek zorunda kalıyordu. Barış, elmas şirketlerinin artık eskisi gibi tatlı kârlar yapamayacakları anlamına geliyordu. Madencilik izinleri karşılığında devlete ödenen imtiyaz hakkı bedelleri 2002'de 37,5 milyon dolarken, çıkarılan elmasının değerinde çok sınırlı bir artış olmasına karşın bu rakam bir yıl sonra 110 milyon dolara yükseldi. Angola ekonomisi savaşın sona ermesinden bu yana hızla yükselişe geçti ve kişi başına gelir düzeyi 2003 ila 2005 arasında % 20'den fazla arttı –en yoksul ekonomilerin bile savaştan hızla toplanabileceklerinin yeni bir kanıtı daha. Bu işten

elmas şirketleri zararlı çıksa da ülkenin geri kalanı için tam tersi geçerli.

Son yıllarda Afrika'nın büyük kısmını etkisi altına alan petrole hücumda, ekonomik zenginlik ile işletme kârları arasında bir bağlantısızlığa daha tanık oluyoruz. Bazı Batılı petrol şirketleri, ister ahlaki nedenlerle çekinmiş isterse yasalarla kısıtlanmış olsunlar, acımasız Afrikalı diktatörlerle çalışmaktan kaçınmışlardır. Ancak, bu gibi kaygılar Çin Ulusal Petrol Şirketini (CNPC), Çad ve Sudan gibi ülkelerde kuyular açmaktan alıkoymamıştır. Sudan devleti, Darfur soykırımındaki rolü yüzünden uluslararası toplumdan dışlandığı sürece Çinliler orada fazla rekabetle karşılaşmayacaktır.

Yani CNPC'nin, aynen savaş döneminde Angola'da iş yapan elmas madencileri gibi, Darfur'da barışı sağlamak üzere uğraşması için pek bir sebebi yoktur. Aslında tam tersi söylenebilir. Savaşı durdurmanın insani zorunluluğu ile sorumluluğu elinde tutan firmaların giriş engellerini koruma zorunlulukları arasında trajik bir uyumsuzluk bulunuyor. Angola madenlerini işleten şirketlerin yöneticilerinin çatışmaların uzamasına kasten yardım ettiklerine dair hiç kimsenin elinde somut veriler yok, ancak görünüşe göre böyle davranmaları hissedarların çıkarına olacaktı. Her ne kadar silahlar sustuğunda hızlı iktisadi kalkınmayı sağlamak ve yoksulluğu azaltmak mümkün olsa da, savaş bölgelerinde çalışmanın ya da yozlaşmış devletlerle işbirliği yapmanın tadını alan şirketler işlerin olduğu gibi devam etmesini isteyebilirler –çünkü kârlar için iyi olan budur.

Sekizinci Bölüm

Ekonomi Haydutlarıyla Savaşmayı Öğrenmek

"Haba na haba hujaza kibaba"
("Damlaya damlaya testi dolar")
–Geleneksel Swahili atasözü.

Sahtekâr siyasetçiler ve müteahhitler, yollar olduğundan beridir (belki de daha uzun bir süredir) yol yapımı projelerinden paraları cebe indirmeye devam ediyorlar. Yol inşaatı, kum ve taş gibi malzemelerin yanı sıra epeyce bir el emeği gerektirir; müteahhitler, bunların hepsini yerel piyasadan satın alırlar. Dünyanın Tony Soprano'ları, yol ihalelerinde hesapları şişirerek iyi para kazanabileceklerini keşfettiler: Yapı malzemeleri bütçesini iki katı göster, ucuz beton satın al ve arta kalan parayı ulaştırma bakanlığındaki yakın arkadaşlarınla aranda paylaş.

Kenyalılar, başkent Nairobi'nin çukurlarla dolu, trafiğin hep tıkalı olduğu caddelerinden uzun yıllardır devam eden bu sorunu sorumlu tutuyorlar. 2004'te Kenya'daki tüm yolların yalnızca % 14'ü asfaltlanmıştı –1990'daki % 13'lük orana göre pek değişiklik olduğu söylenemez.[1] Milyonlarca

dolar çalınmıştı ve yabancı bağışçılar, yardım paralarını artık Kenya'nın ulaştırma bakanlığının mali kara deliğine dökmek istemiyorlar –ne de olsa sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer. Kenya'nın berbat ulaşım altyapısı yüzünden bir saat sürecek bir yolculuk bütün bir günü alıp götüren yorucu bir gezintiye dönüşebilir. Bu, işletmeler ve kamyoncular açısından kârların azalması ve iş kaybı anlamına geliyor. Ayrıca Kenya, kısmen ülkenin karayollarında sıklıkla rastlanan çukurlarla yarıklar nedeniyle trafikte can kayıplarının en yüksek olduğu ülkelerden birisidir.

İşte gerçekten de daha iyi anlayıp, devletlerin bir şeyler yapmasını isteyeceğimiz bir kalkınma sorunu. Ancak, Kenya'nın karayolu müteahhitleri, Çinli kaçakçılardan daha zor yaklaşılabilen araştırma özneleri olduklarını ispat etmişlerdir. Zaten, ekonomi haydutlarını incelemenin cilveleri de burada karşımıza çıkıyor: Nasıl daha iyi yollar inşa edileceği gibi iktisadi kalkınmanın en büyük (ve görünüşte en basit) sorunlarından bazılarını araştırırken, başarıya giden ilk adımı atamamanın hayal kırıklığıyla karşı karşıya kalma riskine rağmen beklenmedik cevapları aramanın uyandırdığı o heyecan duygusu.

Yatırımcıların Cakarta Hisse Senedi Piyasası'nda oynadıkları bahisleri kullanarak, muazzam miktarda paranın Endonezya'da Suharto'nun arkadaşlarına ve ailesine aktarıldığını ortaya koyduk; Çinli kaçakçıların izlerinin nasıl sürüleceğini ve devletin, gümrük tarife kanunundaki ekonomik teşvik öğelerini kullanarak kaçakçılıkla nasıl mücadele edebileceğini gösterdik; BM diplomatlarının park ihlallerini kullanarak, yolsuzluğun en azından kısmen bir hâletiruhiye meselesi olduğunu tespit ettik. Çaresiz durumdaki insanların korkunç yaşam koşullarının onları işini bilen ekonomi

haydutlarına dönüştürebildiği anlayışından hareketle şiddeti anlayıp önlemenin yeni yollarını da buluyoruz. Ekonomik gerekçelerle yapılan şiddet fiillerinin arkasındaki teşvik edici öğeleri anlamamız, yardımı, şiddeti daha başlamadan durdurmak için kullanarak şiddet ve yoksulluk döngüsünü kıracak yeni projeler geliştirmemize yardım etti:

Yoksul ülkelerde yolsuzluğu ve şiddeti anlama çabalarımızda yeni içgörüler kazandık, ancak bunlar ilk adımlarımızı basabileceğimiz sağlam yerler yalnızca. Bu kitapta açıkladığımız çalışma, daha geniş kalkınma iktisatçıları camiasının yürüttüğü daha büyük çabaların bir parçasıdır. Kenya'nın çöken yolları ve ekonomi haydutlarının neden oldukları diğer pek çok sorun hakkında neler yapılabileceğini daha yeni yeni anlamaya başlıyoruz. Önümüzde çok sayıda etkili politika bulunuyor, ancak hangisinin uygulamada işe yarayacağını nasıl tespit edebiliriz?

İktisadın temel ilkeleri, biraz da aklıselimle harmanladığı zaman olası politikaları belirlememizde bize kılavuzluk edebilir. Ekonomik teşvik öğelerinin önem taşıdığını biliyoruz; dolayısıyla, potansiyel olarak yolsuzluğa meyilli devlet görevlilerini harekete geçiren havuçlarla sopalar üzerine düşünmek, yolsuzluk konusunda iyi bir başlangıç noktası olacaktır. Devletin (söz gelimi karayolu ihale ilanlarının ve kazanan teklifle ilgili ayrıntıların web üzerinden duyurulması yoluyla) finansal şeffaflığını artırmak, Kenya'da yol yapımlarında karşılaştığımız rüşvet vakalarını azaltabilir mi?

Devlet görevlilerinin maaşlarına zam yapılması rüşveti azaltabilir mi? Ayda yalnızca 65 dolar kazanan kıdemsiz bir polis memurunu ele alalım. Böyle düşük bir maaş alıyorken, yoldan geçen şoförlerden para sızdırma isteği ister istemez uyanacaktır. Zaten rüşvet alırken yakalansa bile kaybedecek

neyi vardır ki –çiftçilikten kazanacağından biraz fazla para getiren kötü bir iş.

Ancak, polisin maaşını iki katına çıkardığınızda rüşvet alırken iki kere düşünecektir. 130 dolar aylık maaşla zengin falan olmayacaktır, ancak ortalama Kenyalı bir işçinin gelirinin iki katından fazla olan bu para ailesinin geçimini sağlamaya yetecektir. Bu, meselenin havuç tarafı. Ahlaki kaygılarla hareket etmese bile artık görece dolgun maaş aldığı işini kaybetme korkusu da onu ikna edecektir. Bu da bizi polis memurunun fayda–maliyet ödünleşmesinde sopaya getiriyor: Eğer görevliler yalnızca ekonomik teşvik öğelerine göre davranırlar ve vicdanlarının hiç rolü olmazsa, artan devlet memuru maaşları ancak inandırıcı bir cezalandırma tehdidi eşlik ettiği takdirde yolsuzluğun önlenmesinde etkili olacaktır. Ancak, hem maaşını ikiye katlayıp hem de cezalandırılmayacağını bilerek şoförlerle iş sahiplerinden para sızdırmaya devam edebilirse, maaş artışının tek etkisi devlet bütçesini biraz daha zorlamak olacaktır.

Kenya devleti gerçekten de 2004'te polis maaşlarını iki katına çıkardı.[2] Başka birçok ülke, çoğu kez Batılı yardım kurumlarının tavsiyesiyle yakın geçmişte aynı şeyi yapmış, yolsuzluğu kısmen de olsa engellemek amacıyla devlet memurlarının ücretlerini arttırmıştır.[3] Bu reformların ne gibi etkileri olmuştur? Bazı insanlar rüşvetin azalmasına yardım ettiğini düşünüyorlar, bazıları ise Kenya'nın eskisi kadar yolsuzluğa bulanmış olduğu, tek farkın polislerin zenginleşmesi olduğunu iddia ediyorlar. Eğer maaş zammı başarılı olduysa, bu iyileşmeler vicdanlara hitap edilmesiyle mi, yoksa cezalandırma korkusuyla mı sağlandı? Ne yazık ki bu sorulara verecek kesin cevaplarımız yok, çünkü sorunu makul şekilde incelemenin yollarını henüz geliştirebilmiş değiliz.

Ekonomik teşvik öğelerine odaklanmak, çalkantılı toplumlarda barışı güçlendirecek akıllıca politikalar geliştirmemize de yardım edebilir. Zorlu ekonomik koşulların Afrika'da şiddeti ateşleyebileceğini göstermişken, barışın kalıcılaşmasını destekleyecek hedefe yönelik yatırımların neler olabileceğini de tespit etmek istiyoruz. Silaha ilk sarılacaklar, yoksul genç erkekler olduğu için bu kesimin şiddete yönelmeden kuraklığa ve ekonomik durgunluğa göğüs germesini sağlayacak olanaklar yaratılmalıdır. Mesleki eğitim programlarıyla (marangoz, terzi ya da araba tamircisi olarak) iş bulmalarını sağlayacak beceriler kazandırılabilir ve artan gelirleri, hem kendilerinin hem de ailelerinin sıkıntılı zamanları atlatmasına yardımcı olabilir. Bu "havuç", kanunun doğru tarafında kalmalarının ekonomik getirisini artırarak olası suçluların, hatta isyancıların karşı karşıya oldukları fayda–maliyet hesabını çarpıcı şekilde değiştirebilir.

Ekonomik mantık kusursuzdur ve birçok ülkede iç savaştan sonra barışı tesis etme programlarının tasarımında kullanılır. Ancak, etkilerini ikna edici şekilde ölçecek araştırmalar henüz yapılmadığı için yeniden bütünleşmeyi hedefleyen bu eğitim programlarının, (yoksul ülkeleri vuran ekonomik şoklara daha iyi karşı koyabilen) daha barışçıl bir toplumun kurulmasında ne kadar etkili olduğu, insani yardım camiasında hararetli tartışmaların konusu olmaya devam etmektedir.[4]

Yolsuzluk, şiddet ve iktisadi kalkınma alanlarında cevaplanmayı bekleyen daha birçok araştırma sorusu var. Yolsuzluğun yalnızca ekonomik havuç ve sopalarla ilgili bir mesele olmadığını öğrendik –kültür de önem taşır, ancak kültürü ve toplumsal normları en iyi nasıl değiştireceğimizi halen bil-

miyoruz. Latin Amerika'da yolsuzluğu eleştiren *telenovelas** ile mi, yoksa Afrika'daki köy rahiplerinin yolsuzluğu eleştiren vaazları ile mi? Benzer şekilde, bazı toplumlarda silahlı şiddeti kültürel etkenler harekete geçiriyorsa, Güney Afrika'daki hakikat ve uzlaşma komisyonları acaba çözümün parçası olabilir mi?

İktisat araştırmacıları olarak bu meselelerin bazılarını, belki de hepsini önümüzdeki 20–30 yıl içinde anlamayı umut ediyoruz. Ancak, şimdiye kadar araştırmamızda oportünistçe davranmak zorunda kaldığımız bir gerçek ve bu tutumumuz, cevaplamaya çalıştığımız soruların tespitinde büyük ölçüde belirleyici oldu. Endonezya'da siyasi bağlantıların değerini inceledik, çünkü bu bağlantıları ölçebiliyorduk ve mutlak güce sahip bir diktatörün kötüleşen sağlığı da bizim lehimize çalışıyordu. Afrika'daki iç savaşları incelemek için yağış miktarlarını kullandık, çünkü elimizdeki nitelikli uydu verileri karmakarışık hâldeki yoksulluk ve şiddet yumağını çözmemize izin veriyordu.

Yolsuzluk, şiddet ve iktisadi kalkınma konusundaki araştırmalar, bir araya getirilerek tutarlı bir resim oluşturulması asla mümkün olmayan olgularla sonuçlardan oluşan bir yamalı bohça olarak mı kalacak? Ekonomik incelemelerimizde daha sistematik olmanın bir yolu var mı?

Deney Yapan Doktorlar

Tıp mesleğinde çalışan meslektaşlarımız araştırmalarında bizim gibi ağır aksak ilerlemiyorlar. Tıp araştırmacıları, hiç durmaksızın insan hayatını uzatıp iyileştirecek yeni tedavi yöntemleri keşfediyorlar ve bunu yaparken, bu yeniliklerin

* Latin Amerika'da popüler olan romantik televizyon dizileri –*çev.*

sahiden etkili olup olmadığını belirleyecek iyice yerleşmiş bir protokolü takip ediyorlar. Tıbbi yeniliklerin halk arasında yaygın olarak kullanılabilmesinden önce, ABD Gıda ve İlaç Kurumu'nun emrettiği üzere rastgele klinik deneyler yaparak bunları değerlendirmeye tabi tutuyorlar.

Farz edelim ki HIV/AIDS ile mücadele edecek yeni bir tedavi yöntemini sınamak istiyorsunuz. Rastgele klinik deneyin "tarif kitabı" açıktır:

- HIV bulaşmış bir örneklem grubunun sağlık durumuyla ilgili bilgileri topla (kiloları, akyuvar sayıları ve tedavinin etkileyeceği diğer ölçümler gibi şeyler).
- Ardından rastgele bir şekilde örnekleminizdeki her hastanın yeni tedaviyi ("tedavi grubu") ya da geleneksel AIDS tedavi rejimini ("kontrol grubu") uygulamasını sağla. Hastaların rastgele iki grupta toplanması, yazı tura atmak kadar basittir.
- Hem tedavi hem de kontrol gruplarındaki hastaların sağlık durumlarında gözlenen değişiklikleri takip et.

İşte bu kadar kolay. Yeni HIV/AIDS tedavinizin önceki tedavilerden daha etkili olup olmadığını bulmak için tek yapmanız gereken iki gruptaki hastaların birkaç aylık (ya da yıllık) tedaviden sonra ne kadar sağlıklı olduklarına ilişkin verileri gözden geçirmektir. Eğer tedavi grubu hastaları, kontrol grubundaki hastalara nazaran AIDS ile ilgili daha az komplikasyona maruz kalırlarsa, akyuvar sayıları daha fazlaysa ve tedavi grubu ortalamada daha sağlıklıysa, yeni tedavinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuçlardaki fark, tedavi ve kontrol grubu hastaları arasındaki başka bir farktan kaynaklanıyor olabilir mi? Hayır, grupları rastgele belirlemenin güzelliği burada. Sonuçları istatiksel açıdan anlamlı kılmaya yetecek kadar çok deneğe analizde yer verildiği müddetçe iki grup arasındaki diğer farklar, tanım gereği rastgele nitelikte olacaktır (gruplardan birinde ya da diğerinde bulunmanın yazı tura atmayla aynı olduğunu unutmayın). Dolayısıyla, tedavi grubu hastaları daha sağlıklı ise bunun yeni HIV/AIDS tedavi rejiminin faydalı etkileri sayesinde olduğu söylenebilir.

Geçtiğimiz 50 yıl boyunca rastgele klinik deneylerin kullanılması, yeni tıp teknolojilerinin önünde geniş bir ufuk açmıştır. Öte yandan eğer tıp, doktorların tedaviyi kendi kişisel deneyimlerine, hastayla ilgili duygularına ya da (sülük yapıştırıp insanların kanını emmek gibi) antika çözümlere dayandırdıkları eski alışkanlığını sürdürseydi, bu gelişmeler asla mümkün olmazdı. Sonuçta, günümüzde dünyanın dört bir yanında insanlar daha uzun ve sağlıklı bir yaşam sürüyorlar.[5]

Busia'da Bilgiye Rastgele Yürüyüş

İktisatçıların, ekonomik tedavi uygulanacak köylüleri (hatta köyleri) seçerek ve bu değişiklikleri kontrol köylüleri ile karşılaştırarak, rastgeleleştirmenin gücünden yararlanmalarının önünde herhangi bir kavramsal engel yoktur. Bu fikirlerle kuşanmış biz iktisatçılar, küresel yoksulluk sorunuyla uğraşırken benzer atılımlar yapabiliriz.

Aslına bakarsanız iktisatçılar, tıp alanında çalışan meslektaşlarımızın *rastgele program değerlendirmeleri*nde kullandıkları özenli metodolojiyi az çok takip ederek, rastgele

deneylerden çıkarılan derslere son yıllarda kulak vermeye başladılar.[6] Bu yeni yaklaşımın iktisat araştırmalarında fiilen kullanıldığı yerlerden birisi, batı Kenya'daki Busia ilçesidir. Busia, çoğu insanın mısır (darı) ve fasulye yetiştiriciliğine dayalı geçimlik tarımla uğraştığı, iş bulmak için Nairobi'ye göç etmenin hayalini kurduğu, Afrika'nın diğer kırsal yerlerine oldukça benzer bir bölgedir. Harvardlı iktisatçı Michael Kremer'in öncülüğünde (bu arada Ted de işin içindeydi) Busia'da çalışan iktisatçılar, kalkınmanın nasıl sağlanacağıyla ilgili daha sağlam deliller elde etmeyi amaçlayan ve giderek büyüyen bir hareketin başını çekiyorlar.

STK'larla ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Jameel Yoksulluk Eylem Laboratuvarı[7] ile işbirliği içinde Busia'da çalışan akademik araştırmacılar, rastgele değerlendirmeler yöntemini kullanarak, (Busialı çocukların % 90'ından fazlasının başına musallat olan) bağırsak kurtlarına karşı antiparaziter ilaçların dağıtılmasının, çocukların okula devamlılığını artırabileceğini ve öğrencilerin sağlığı üzerinde uzun dönemli etkileri olabileceğini gösterdiler.[8] Tıp araştırmacılarının, tedavi grubunda gözlenen iyileşmelerden uyguladıkları yeni tedavilerin sorumlu olduğundan emin olmaları gibi bizler de, antiparaziter ilaçlar sayesinde okula devamlılık oranlarının arttığını güvenle söyleyebiliriz. Öğrencilerin kurt öldürücü ilaçlar aldıkları okullar rastgele seçildiği için tedavi okulları, antiparaziter ilaçlar alınması dışında ortalamada kontrol grubundan farklı değildir.[9]

Kurt öldürücü ilaçların okula devamlılık üzerindeki etkisi gibi başarı öykülerine odaklanmak her ne kadar doğal olsa da, rastgele değerlendirmeler, programın etkileri konusunda her zaman olumlu sonuçlar vermezler. Bu aslında cazip olmalarının nedenlerinden birisidir: Yoksullukla mücadele

projesi işe yaramadığında bu çıplak, nahoş hakikati de ortaya koyarlar. Başarısızlıklarla ilgili bilgiler en az başarılarla ilgili olanlar kadar faydalıdır, çünkü politika yapıcıların kaynakları işe yaramayan projelerden işe yarayacaklara kaydırmalarını sağlar.

Busia'da, her başarılı kalkınma projesine karşılık hiçbir anlamlı etki yapmayan iki ya da üç tane proje uygulanmıştı. Örneğin, Busia'da okullarda ders kitabı sıkıntısı çekildiği düşünüldüğünde, daha fazla kitap dağıtıldığı takdirde öğrencilerin sınav sonuçlarının iyileşeceğini beklemek doğal gözükür. Ancak, sınıflarda rastgele belirlenmiş öğrencilere fazladan kitap verilmesinin, kontrol okullarındaki öğrencilerin sınav sonuçlarına göre ortalamada fark yaratmadığı görülmüştür. Belki de öğretmenlerin maaşlarının artırılması gibi eğitimle ilgili diğer harcamalar daha etkili olacaktır ya da belki de Kenya ders kitapları iyi değildir. Paul Glewwe ve diğer ortak yazarlar, standart ders kitaplarının kırsal kesimdeki çoğu öğrenci için fazla zor olduğunu ve bunun muhtemel sebebinin, bu kitapların Nairobili seçkinlerin başarılı çocuklarının ihtiyaçları dikkate alınarak yazılması olduğunu tespit ettiler.[10] Nedeni ne olursa olsun kaynakların, ne kadar iyi niyetle düşünülmüş olsa da hiçbir etkisi olmayan bu gibi programlardan başka yerlere yönlendirilmesi gerektiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

Yoksul ülkelerin politika yapıcıları, iktisatçıların Busia'da ve başka yerlerde yaptıkları çalışmalar sayesinde, oldukça sınırlı olan kaynaklarını nerelerde kullanacaklarına karar verirken artık somut delillerden daha fazla yararlanıyorlar. Antiparaziter ilaçların Busia'da okula devamlılığı artırdığını biliyoruz; bunun sonucunda Kenya ulusal hükümeti, devlet okulları için hazırladığı sağlık planında okullarda

antiparaziter ilaçların kullanımına önemli bir yer vermiştir. Bu gelişmenin duyulmasıyla birlikte diğer Afrika ülkeleri de okullarda uyguladıkları sağlık programlarını genişletmişlerdir; örneğin Gana'da, bağımsızlığın 50. yılı kutlamaları sırasında 2007'de 4 milyon öğrenci antiparaziter ilaçlarla tedavi edilmiştir.[11]

Yolsuzluk Piyangoları

Tıpkı iktisat araştırmacılarının Busia'da Kenyalı çocuklara en iyi eğitimin nasıl verileceğini öğrenmeye başlamaları gibi bizler de, ekonomi haydutluklarıyla en iyi şekilde mücadele edilmesini sağlayacak, gerçek hayata yönelik politikaları sistemli şekilde tespit edebiliriz. İktisadi kalkınma konusunda teoride anlamlı gelen bir sürü fikrin etkin bir uygulamaya dönüşemediğini zor yoldan da olsa öğrendik. Yolsuzluk ve şiddetle mücadelede hangi araçların daha fazla işe yaradığını öğrenmek için Kenya'da antiparaziter ilaç kampanyasının etkinliğini ve ders kitaplarının etkisizliğini ortaya koyan rastgele değerlendirme yaklaşımına başvurabiliriz.

Program değerlendirmesi "tarif kitabı", herhangi bir başka proje için olduğu kadar yolsuzluk için de aşağı yukarı aynıdır. Öncelikle iyi arka plan verileri toplanmalı, sonra yeni program rastgele seçilmiş köy (ya da liman, polis karakolu) gruplarında uygulanmalı ve en sonunda da yolsuzluk karşıtı vaazlar için rastgele seçilmiş yerlerde ya da polis memurlarının daha yüksek maaş aldıkları (ki rüşvet alırken yakalandıkları takdirde kaybedecek daha çok şeyleri olsun) yerlerde ya da yeni programın içerdiği artık her neyse, yolsuzluğun azalıp azalmadığı ölçülmelidir.

Kavramsal açıdan bakıldığında rastgele değerlendirme yöntemini yolsuzluk çalışmalarına uygulamak kolaydır, ancak her an çözülmesi gereken bir sorunla karşılaşılabilir. Örneğin, yolsuzluk düzeyleriyle ilgili verileri nasıl toplayabiliriz? Bu kitapta daha önce anlattığımız ve biraz sonra bahsedeceğimiz fikirlerin bazılarını kullanabiliriz bu amaçla.

Keza, köy okullarında ders kitabı dağıtılması tartışma yaratmazken, polislerin maaşlarıyla ya da ülkenin gümrük tarife oranlarıyla ya da hükümetin karayolu ihalelerini kime vereceğiyle oynamak, en hafif tabirle siyasi olarak nazik bir meseledir. Ama belki de imkânsız değildir. Gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri, kimi zaman kendi inisiyatifleriyle, sıklıkla da uluslararası yardım kuruluşlarının teşvikiyle mütemadiyen yolsuzlukla mücadele kampanyaları düzenliyorlar; dolayısıyla, bu kampanyaların sonuçlarının alınmasını bekleyip bunların etkilerini belgelemeye çalışabiliriz. Ancak hükümetlerin, yolsuzlukla mücadele etme ve daha genel olarak yatırımları teşvik etme çabasıyla aynı anda bir sürü politika değişiklikleri yapmaları yeni bir sorun yaratıyor. Tek bir reformun etkisini ayırmak zorlaşıyor. Bürokratlarına yüksek maaş ödemeye karar veren bir hükümet, bu reformu söz gelimi karayolu ihalelerini daha sıkı hukuki incelemeye tabi tutma kararıyla birlikte uygulayabilir.

Tek bir reformu anlamak bile zordur, çünkü değişimin yokluğunda ne olacağını bilemeyiz. Yani, elimizde bir kontrol grubu yoktur. Belki yolsuzluk reformdan önce zaten azalmaya başlamıştı. Belki de artıyordu. Belki yolsuzluk düzeyleri reform nedeniyle düştü, ama belki de her halükârda düşecekti. Belki yolsuzlukla mücadele programlarının devreye sokulmasının nedeni hükümetteki reformcuların yolsuzluğun artma riskinin yükseldiğini tespit etmeleriydi. Bu

durumda, reformların yolsuzluğu etkilemesi yerine yolsuzlukta gözlenen eğilim reformlara *neden* olmuş olabilir.

Bunlar, bizi tekrar rastgele deneyler konusuna getiren kavramsal zorluklardır. Eğer ülkeler yolsuzlukla mücadele çabalarının bir anlamı olup olmadığı öğrenmek isterlerse ve küresel toplum yolsuzlukla mücadelede işe yarayan bir alet çantası oluşturmak isterse, çabalarımızın esas ağırlığını birtakım sistemli denemeler oluşturacaktır. Bu, Busia'da eğitim ve sağlık değerlendirmeleri konusunda olduğu üzere rastgele program değerlendirmesi sanatına aşina politika yapıcılarla araştırmacıların ortak çabasını gerektirecektir mutlaka.

Olmayacak duaya amin demek değildir bu: Eski Dünya Bankası başkanı Paul Wolfowitz, kısa (ve çalkantılı) görev süresi boyunca yolsuzlukla mücadeleyi en birinci önceliği olarak belirlemişti ve halefi Robert Zoellick bu çabaları sürdürüyor. Dünya Bankası, dünya genelinde yürütülen rastgele değerlendirmelerde ve anlattığımız üzere devletle araştırmacılar arasında yakın işbirliğini gerektiren diğer çalışmalarda gayet etkili bir koordinatör vazifesi üstlenebilir. Aslında, bu konuda epey bir mesafe kat edilmiştir: Aşağıda değineceğimiz yolsuzlukla mücadele değerlendirmelerinde olduğu gibi daha önce bahsettiğimiz Busia değerlendirmelerinde de Dünya Bankası finansal ve siyasi destek sağlamıştır.

Haydutlara Karşı Muhasebeciler

Rastgele deneyler, yol inşaatında yaşanan yolsuzlukların kökünün kazınması konusunda bize ne gibi içgörüler sağlayabilir? İktisatçı Ben Olken, doktora tezi konusu olarak yol ihalelerini alan Endonezyalı müteahhitlerini seçmeye karar verdiğinde bu biraz iddialı bir hedefti.[12] Dünya Bankası kay-

nakları kullanılarak, 600'den fazla köyün her birine yol yapımı için yaklaşık 9.000 dolar verildi. Yerel müteahhitlerin dürüst davranmalarını sağlamak amacıyla bazı köylere, paranın doğru harcandığından emin olmak için yol projelerinin bilahare muhasebecilere denetletileceği söylenmişti. Diğer köylere, köylülerin yerel siyasetçilerin inşaat planlarını tartışıp takip etmelerine imkân verecek "köy meclisi" tarzı toplantılar düzenlemeleri söylenmişti. Yerel topluluğun bu şekilde işin içine dahil edilmesi, bilhassa yolsuzluk gibi yönetişimle yakından ilgili sorunlar söz konusu olduğunda her derde deva bir araç olarak son yıllarda epey destek görüyor. Yerel halk paranın nasıl harcandığını bizzat takip edebildiği takdirde paranın daha azının ortadan kaybolacağı teoride son derece akla yatkındır. Öte yandan, bir şeyin doğru *olabileceğini* bilmek ile bu şeyin Endonezya'nın kırsal kesiminde doğru *olduğunu* tespit etmek arasında büyük fark vardır.

Yolsuzluk konusunda hiçbir şeyin yapılmadığı üçüncü bir köy grubunun olması, Olken'in çalışmasının can alıcı noktasıydı. Bu grup, hem dışarıdan denetçilerin, hem de köy meclisi toplantılarının ne kadar etkili olduğunun değerlendirilmesinde kontrol grubu işlevi görüyordu.

Köylerin bu üç gruba paylaştırılması rastgele yapıldığı için çalınan para miktarındaki farkların denetimlerden ya da köy meclisi toplantılarından kaynaklandığını biliyoruz. Ancak, ne kadar paranın ortadan kaybolduğunu nasıl ölçebiliriz? Her projenin finansmanı için ne kadar para verildiğini bildiğimize göre yolları inşa etmenin gerçekte ne kadara mal olacağını da bilirsek, bu iki meblağ arasındaki fark bize ne kadar paranın "sızdığını" (yani büyük olasılıkla sahtekâr müteahhitlerle kamu görevlilerinin ceplerine gittiğini) söyleyecektir.

Olken, inşaat maliyetlerini ölçmek amacıyla inşa edilen her yolun kalitesini değerlendirmeleri için 600 köyün hepsine deneyimli mühendisler gönderdi. Örneğin mühendisler, yolun küçük bir kısmını kazıp zeminden parça alarak inşaat sırasında pahalı çakıl yerine ucuz kum kullanılarak işin "sulandırılmış" olup olmadığını tespit edebilirler. Köy yolunun inşası için 9.000 dolar verildikten sonra eğer Olken'in mühendisleri söz gelimi yolun asıl maliyetinin 6.000 dolar olduğunu hesaplarlarsa, toplam paranın üçte birine tekabül eden 3.000 doların çarçur edildiği ya da çalındığı sonucuna varabiliriz.

Denetimler ve köy meclisi toplantıları sonucunda yol inşaatlarında para çalınması ne ölçüde engellenmişti? Olken, denetimlerin hırsızlığı büyük ölçüde engellediğini tespit etmişti: Kontrol köylerinde, yol inşaatı için gönderilen kaynağın % 30'u çalınırken, müteahhitlerin denetimler yapılacağı konusunda önceden uyarıldıkları köylerde bu oran % 20'nin altına inmişti. Dolayısıyla, denetimler hırsızlığı üçte bir oranından fazla azaltmıştı.

Öte yandan, köy meclisi toplantıları, yerel katılımcı demokrasinin etkisi açısından olumlu sonuç vermemişti: Köy meclisi toplantılarının düzenlendiği köylerde hırsızlık oranı kontrol grubuyla neredeyse aynıydı. Yerel Endonezyalı siyasetçiler ve müteahhitler, ne kadar çalacaklarına karar verirken komşularına oranla Cakarta'dan gelecek muhasebe uzmanlarından daha çok çekiniyorlar.

Afrika'da Ekinlerin Sigortalanması

Mahsulün yetersiz olması, ister ülke genelinde bir iç savaş biçiminde olsun, isterse cadı cinayetleri ya da silahlı soygun

suçları biçiminde olsun şiddeti besler. Teoride bu soruna verilecek cevap basittir: En kırılgan durumdaki toplulukları kuraklıklara ve sellere karşı sigortalamak.

6. bölümde tartıştığımız Acil Çatışma Önleme Desteği önerimizin esin kaynağı olan Bostvana'nın Kuraklık Yardımı Programı'nın başarısı, bu anlayışın uygulamaya nasıl dönüştürüleceği konusunda bazı yön gösterici ilkeler ortaya koyuyor. Ancak, istikrarlı ve müreffeh bir demokrasi olan Bostvana, olumsuz örneklerle dolu bir bölge için bir norm değildir. Rastgele deneyler, mahsul sigortasının kıtanın diğer yerlerinde işe yarayıp yaramayacağını tespit etmemize yardım edebilir.

Bostvana gibi bir güney Afrika ülkesi olmakla birlikte ekonomik ya da siyasi başarı açısından oldukça geride kalan Malavi'de uygulanan mahsul sigortası programını inceleyen Dünya Bankası'ndan Xavier Gine ile Michigan Üniversitesi'nden Dean Yang, yaptıkları araştırmada bu konuya odaklanıyorlardı. Yerel yönetimlerle işbirliği yaparak, rastgele seçilmiş bir grup köydeki çiftçilere yetersiz yağışlara karşı sigorta imkânı sunuluyordu. Aynen Olken'in yol inşaatı projesinde olduğu gibi yine rastgele seçilen başka köylerse, olası kazanımların ölçülebilmesi için kontrol grubu işlevi üstleniyordu.

Sigorta sayesinde yaşam standartlarının yıldan yıla tahmin edilebilirliği ne ölçüde iyileşecektir? Artık kafaları biraz daha rahat olan hanehalkları, yüksek getirili (ama değişken) ticari tarım ürünlerini daha fazla tercih edecekler midir? Bu sigorta, kaçınılmaz kuraklık yıllarının akabinde suç işlenme oranlarını azaltacak mıdır? Umarız ki sonuçlar gelmeye başladıkça birkaç yıl içinde cevaplara ulaşabileceğiz. Mahsul sigortasının etkileriyle ilgili somut araştırmalar, (Acil Çatışma

Önleme Desteği planımız gibi) yeni programların işe yarayıp yaramayacağının ve nasıl işleyeceğinin belirlenmesinde politika yapıcılara yardımcı olabilir.

Malavi'den çıkarılacak derslerin, kırsal kesim sigorta programlarını daha iyi tasarlamamıza ve şiddeti daha başlamadan önlememize yardımcı olacağını da umut ediyoruz. Ancak, gerek bu bölümde gerekse daha önceki bölümlerde iktisadi kalkınmayla ilgili olarak gündeme getirdiğimiz, cevaplanmamış birçok soru bulunuyor. Rastgele değerlendirmeler her derde deva bir çözüm değildir ve bazı soruların bu değerlendirme yöntemiyle cevaplanması hiçbir zaman mümkün olmayabilir. Örneğin, (her ne kadar Ted elbette denemişse de) maliye bakanlarını rastgele biçimde bazı devlet çalışanlarının maaşlarını yükseltip diğerlerine dokunmamaya ikna etmek kolay değildir. Bakanlar bu değerlendirmelere katılmak için kuyruk oluştursalar bile araştırmacılar, insanların geçimleriyle ilgili potansiyel risklerin, bilginin sınırlarını genişletmenin değerine ağır basıp basmadığını özenle değerlendirmelidirler. Tıp, iktisat ya da başka bir alanda yapılan araştırma deneylerinde bu etik kaygıların dikkatle göz önünde bulundurulması gerekir.[13]

Bazı deneylerin yapılması düpedüz imkânsızdır. Maaş artışlarının kongre üyelerinin ellerini devlet bütçesinden uzak tutmasını sağlayıp sağlamadığını görmek amacıyla asla rastgele maaş artışları yapamayız. Dolayısıyla, bazı meselelerde ekonomi haydutlarıyla ilgili cevapları (bu kitabın genelinde yaptığımız gibi) "doğal" ekonomik ortamlarda aramaya devam etmemiz gerekecek.

Bununla birlikte, rastgele program değerlendirmeleri, (yolsuzluk ve şiddetten tutun da tarıma, eğitime, sağlığa varıncaya kadar iktisadi kalkınmayla ilgili pek çok konu-

da) her adımda özenli araştırmalardan bir şeyler öğrenerek nereye doğru ilerleyeceğimizi bulmamıza yardım edebilirler. Geçtiğimiz yarım yüzyılda hastalıklarla mücadelede başarılı sonuçlar veren rastgele değerlendirme yöntemi, biraz da şansın yardımıyla küresel yoksulluğun önümüzdeki 20–30 yıllık dönemde azaltılmasında etkili olacaktır.

Çıkmaz Sokak mı?

Rastgele program değerlendirmesinin kalkınma iktisadının geleceği açısından neden bu kadar önemli olduğunu anlamak için (Kenya'nın buharlaşan yol inşaatı fonları nedeniyle çift şeritten ibaret yamru yumru karayollarını takip ederek) Busia'nın 65 kilometre kadar güneyine, geçimini tarımdan sağlayan Sauri köyüne seyahat etmek faydalı olacaktır. Ted'in 2007'deki ziyareti sırasında keşfettiği ve yol kenarından bakıldığında Busia'ya çok benzeyen bu toplulukta, kalkınma iktisadının (1. bölümde bahsettiğimiz) yoksulluk tuzağı görüşünün en bilinen yandaşı olan Jeffrey Sachs'ın çabaları sayesinde farklı bir iktisadi kalkınma girişimi deneniyor.

Profesör Sachs göz ardı edilebilecek akademik bir yorumcu ya da pazartesi sabahı oyun kurucusu** değildir. Sachs, teori geliştirmenin yanı sıra Bin Yıl Köyleri Projesi (MVP) ile toplulukların yoksulluk tuzağından çekilip çıkarılabileceğini *kanıtlamaya* koyulmuştur. Birleşmiş Milletler ile Colum-

** *Monday morning quarterback*: Amerikan futbolunda oyunu kuran oyuncuya "quarterback" denir. Pazar günü maçlar oynandıktan sonra pazartesi sabahı insanlar maçları tartışırken kimileri sıklıkla "ben quarterback olsaydım şöyle yapardım" gibi yorumlarda bulunurlar. Bu tip kişilere, yani iş işten geçtikten sonra ahkâm kesenlere "pazartesi sabahı oyun kurucusu" denir –*çev.*

bia Üniversitesi Yeryüzü Enstitüsü ortak girişimi olan MVP, en kötü durumdaki Afrika köylerinin bile aşırı yoksulluktan kurtarılabileceğini göstermek amacıyla iktisadi kalkınma teorisinin en güncel fikirlerinin uygulandığı "örnek köyler" oluşturmayı amaçlıyor. Bugün dünyanın en bilinen yoksullukla mücadele programları arasında yer alan MVP'nin çabaları, bölgeyi ziyaret eden yabancı gazeteciler ve politika yapıcılar tarafından sıklıkla olumlu değerlendiriliyor.

Sauri, MVP'nin uygulandığı ilk köydü. Busia sakinleri ve çoğu Kenyalı gibi Sauri köylüleri de, çocuklarının eğitim alabilmesi için mısır yetiştirerek geçimlerini sağlamaya çalışırken, sıtma ve HIV/AIDS ile sürekli mağlup oldukları bir savaşı sürdürüyorlar. MVP, köy sakinlerini yoksulluk döngüsünden kurtarma umuduyla bu sorunları eş zamanlı olarak çözmeyi amaçlıyor. 2004'te, işinin ehli sağlık uzmanları, öğretmenler ve ziraat mühendisleri, Sauri için kapsamlı bir kalkınma planı hazırlamak üzere topluluk liderleriyle birlikte çalışmaya başladılar. Bu yaklaşım, Dünya Bankası'nın 1970'li ve 1980'li yıllarda uyguladığı "entegre kırsal kalkınma" programlarını hatırlatıyor.

MVP sayesinde bugün köyün yeni bir sağlık ocağı var ve doğum koğuşu yakında hizmete açılacak; çocuk ishali vakalarını azaltmak için köye su sağlayan 18 su kaynağı temizlendi. İlkokulun öğle yemeği programı kısmen MVP tarafından finanse ediliyor ve mısır verimini artırmak için çiftçilere binlerce ton gübre dağıtıldı.

2007 sonu itibariyle Afrika genelinde Sauri gibi 79 tane Bin Yıl Köyü, batılı şirketlerle vakıfların özel fon toplama girişimleriyle finanse ediliyor. Ayrılan toplam kaynak miktarı 100 milyon doları aşıyor. Her MVP köyü, beş yıl boyunca her yıl yaklaşık 300.000 dolar dış kaynak kullanıyor. Yani,

Sauri'nin 5.000 sakininin her birine yaklaşık 600 dolar ya da ortalama bir köylünün MVP öncesi kazancının iki katı kadar para düşüyor. Sauri destekçileri, yaklaşımlarının devrimci olduğunu iddia ediyorlar. MTV belgeselinde Sauri "tarihe geçecek bir köy" diyen Sachs, "bu köyde aşırı yoksulluğun sona ereceğini" savunuyordu.

Bunu 2004'te söylemişti. O zamandan bu yana neler oldu? Programın ilk yılı küresel medyada büyük bir başarı olarak sunuldu: Proje raporlarında, ilkokulda verilen öğle yemekleri nedeniyle öğrencilerin sınav sonuçlarında büyük bir gelişme olduğu ve tarım yardımları sonucunda mısır üretiminin 2004 ila 2005 arasında 3 kat arttığı belirtiliyor.[14] Bir yerde tarımsal üretimin 3 katına çıkması yoksulluğu çarpıcı ölçüde azaltacak, heyecan verici bir gelişmedir. Belki de Sauri'de olduğu gibi yardım paralarının (gübre, sağlık ve eğitim için) birkaç yıl akıtılması, Afrika'nın kırsal bölgelerinde yüzyıllardır süren yoksulluk tuzağını bozmaya yeterlidir ve küresel yoksulluğa çözüm arayışında bize önemli deliller sağlayabilir.

Ancak, projenin genişletilip başka yerlerde de uygulanmasından önce, Sauri'de gerçekleşen sıradışı değişikliklerin gerisinde gerçekten de MVP müdahalelerinin olduğundan emin olmak istiyoruz. Farz edelim ki bundan beş yıl sonra, yardım çalışanları eşyalarını toplayıp başka MVP köylerine gittikten sonra Sauri'ye yeniden geldiğimizde köylülerin geliri 5 katına çıkmış olsun.

Bu durumda, yoksulluk tuzağının kırıldığına ve sıradışı bir şeyin yaşandığına ikna olmak için dikkatle kontrol edilen rastgele değerlendirmelere ihtiyacımız olmayacaktır –tıpkı yeni bir HIV/AIDS ilacını kullanan HIV'li hastalardan

hiçbiri hastalanmazsa bu ilacın işe yaradığını söylemek için rastgele deneylere ihtiyacımız olmayacağı gibi.

Ancak, daha gerçekçi bir yaklaşımla Sauri'de uzun dönemli ekonomik gelişmelerin daha orta düzeyde olduğunu (gelirlerin 5 katına çıkması yerine söz gelimi % 30 arttığını) farz edelim. % 30'luk bir kazanım Sauri'yi yine Kenya'nın en hızlı büyüyen yerlerinden birisi yapacaktır, ancak MVP'nin gelir artışındaki rolünü tespit etmek çok daha karmaşık olacaktır.

Bunun nedeni, Sauri'nin komşu köylerden bir şekilde farklı olması ve tam da bu yüzden daha en başta MVP'nin örnek köyü olarak seçilmiş olması mıdır? % 30'luk gelir artışının peşinen yapılan program harcamalarını haklı gösterecek kadar büyük olup olmadığını, yani başka bir deyişle programın diğer kalkınma programlarına nazaran maliyet açısından etkin olup olmadığını merak edebiliriz. Acaba MVP programının bazı bileşenleri (söz gelimi ücretsiz dağıtılan gübre) Sauri'nin başarısına bilhassa önemli katkılar yaparken, diğer bileşenlerin aslında bir işe yaramaması söz konusu olabilir mi? Ciddi bir program değerlendirmesi yapmadan bu sorulara kesin cevaplar veremeyiz.

Ne yazık ki Sauri'de rastgele değerlendirme yapılmadığı için 3'e katlanan mısır üretiminin (ya da başka bir değişikliğin) ne kadarının MVP müdahalelerine atfedilebileceğini bilemiyoruz.[15] Sauri'deki MVP uygulamasının ilk yılları, Kenya genelinde yaşanan ekonomik büyümeye denk gelmişti. Çin'in turbo şarjlı ekonomisinin son yıllarda yakaladığı çift haneli yıllık büyüme oranının gerisinde kalsa da, 2004–2007 döneminde yılda % 5–6 oranında büyüyen Kenya, Afrika'nın günün birinde benzeyeceğini umduğumuz Asya'nın bazı kaplan ekonomileriyle aynı klasmana yerleştirilebilir.

Kenya'da ekonomik büyümenin meyvelerini Nairobi'nin ve diğer şehirlerin sokaklarında kolaylıkla görebilirsiniz: Betondan fışkıran otlar gibi ortalığı kaplayan cep telefonu satıcıları, trafiğin en yoğun saatlerinde şehrin caddelerini dolduran ithal Japon arabaları ve birdenbire canlanan talebi karşılamaya çalışan yeni konut inşaatları. Son yıllarda Kenya genelinde yaşam standartları iyileşiyor, yoksulluk azalıyor. İyi bir köy kontrol grubu olmadan, Sauri'deki iktisadi kalkınmanın ne kadarını MVP'ye, ne kadarını ülke genelindeki ekonomik iyileşmelere yoracağımızı bilmemiz mümkün değildir.

Daha genel olarak, Kenya'da ekonomik koşullar iyileşirken Sauri'de gözlenen ekonomik ilerlemenin tamamını MVP'ye yormak, sezgisel açıdan doğru gözükmüyor. Benzer şekilde, eğer Kenya ekonomisi 2004–2007 arasında yavaşlamış olsaydı, Sauri'de yaşam standartlarındaki herhangi bir gerilemeyi MVP'ye bağlamak adilce olmazdı. Aslında, bu kitabı yazdığımız sırada, tartışmalı devlet başkanlığı seçimlerini takiben Kenya'da etnik bir çatışma patlak vermişti; Kenya'da ekonomik büyümenin ve yatırımların yeniden toparlanması, beliren siyasi istikrarsızlık yüzünden yıllar alabilir. Bu ulusal karışıklık yüzünden Sauri'nin gelir düzeyi düşerse, bunun MVP'nin hatası olmayacağı açıktır.

Sauri'de mısır üretiminin 3 katına çıkması konusunda ne denilebilir? Daha önceki bölümlerde öğrendiğimiz üzere Afrikalı çiftçiler kelimenin tam anlamıyla hava koşullarına göre yaşayıp ölürler. Yağış düzeylerinin 1998–2003 arası yerel ortalama yağış miktarının 253 milimetre altında kaldığı 2004'te olduğu gibi yağmurlar hayal kırıklığı yarattığı zaman ürün yetersizliği ve yoksulluk hemen köşe başında sinsice beklemektedir.[16] Yağmurların 2005'te yeniden canlanma-

sıyla[17] tarımsal üretimde doğal bir toparlanma oldu. Öyle gözüküyor ki Saurili çiftçiler, mısır üretimlerinin 2004–2005 arasında artmasını MVP'nin tarım uzmanlarına olduğu kadar yağmur tanrılarına da borçlular.

Sauri modelinin, küresel yoksulluk sorununu çözecek (ve 1. bölümde bahsettiğimiz dış yardımlarla ilgili Sachs–Easterly tartışmasını kesin olarak karara bağlayacak) büyük bir yenilik olmasını samimiyetle umut ediyoruz. Ancak, başarının nasıl ve neden sağlandığını (ya da sağlanamadığını) anlamak için ciddi bir program değerlendirmesine ihtiyaç var. Aksi takdirde, çok az şey öğrenmiş olacağız ve Sauri ile diğer Bin Yıl Köyleri, yoksulluğu tarihe gömmeyi amaçlayan iyi niyetli ama nihayetinde sonuçsuz kalmış, uzun girişimler listesine eklenmekten kurtulamayacaklar.

Son Söz

Bu Sefer Daha İyisini Yapmak

"Bilgelik silahtan iyidir"
–*Ecclesiastes 9:18*

Gelecek Ne Getirecek?

Dönüp dolaşıp kitaba başladığımız yere geldik. 40 yıl önce, gelişmekte olan dünyada yaşayan insanlar geleceklerine umutla ve beklentiyle bakıyorlardı. O zamandan beri zenginlik yolunda büyük atılımlar yapan ülkeler oldu (Güney Kore, Malezya, Tayvan ve şimdi de Çin; bir sonraki belki Hindistan olacak). Ancak, dünyanın büyük bir kısmında kırsal (ve giderek de kentsel) alanlarda yaşayan insanların, yarım yüzyıl önce dedeleriyle nenelerinin olduğu noktadan pek ileri gitmemiş olduklarını görüyoruz. Afrika'da ve Asya'nın bazı kesimlerinde yoksulluk hiç olmadığı kadar kökleşmiş gözüküyor. Yolsuzlukla şiddetin ve onların müttefiki olan ekonomi haydutlarının ekonomik ilerlemeyi nasıl engelliklerini ve bu konuda neler yapılabileceğini anlamaya çalıştık.

Ertelenen bu özlemlere rağmen umut yeniden yeşermiştir –üstelik, bu umut, dünya fiyatlarındaki artışlardan faydalanan Nijerya gibi emtia ihracatçılarıyla da sınırlı değildir. Son dönemde Gana, Mozambik ve Uganda gibi Afrika'nın yeni ekonomi yıldızlarının her yıl % 5–6'lık sürekli büyüme oranları yakalamaları, gelecek güzel günlerin habercisidir. Tanzanya gibi hayal kırıklığı yaratmış örnekler bile ekonomik sıkıntıdan kurtuluyor olabilirler. Bu ülkelerde, ekonominin ve siyasetin rotasını doğru yöne çevirmek için durmaksızın uğraşan birçok cesur kişi var. Ne var ki birçok durumda, şiddet ve yolsuzluğun yol açtığı zorlu dalgalara karşı yol almak zorunda kalıyorlar.

Bundan birkaç yıl önce Ray, Oxford Üniversitesi'nde bulunduğu sırada böyle ilham verici bir kişiyle tanışma şansını yakalamıştı. Kenyalı gazeteci John Githongo dış görünüşüyle, Saint Anthony Koleji'nde yanı başlarında yemek yiyen profesörlere özgü alçakgönüllü tavrıyla ve günlük kıyafetiyle her bakımdan bir bilim insanıydı. Ancak Githongo, bizler gibi bir toplum gözlemleyicisi olmakla yetinmek yerine Kenya'nın canlı tarihinin bir parçası olmayı seçmişti. 2003'te demokratik seçimlerle iktidara gelen yeni yönetimde Githongo, siyasi suiistimallerle yakından ilgilendiği araştırmacı gazetecilik mesleğinden ayrılarak devlet içinde yolsuzluğun kökünü kazımaktan sorumlu olan, etik ve yönetişim konularıyla ilgili bir göreve getirildi.

Ancak, Kenya devlet başkanının reform yapma kararlılığı (ve Githongo'nun işi) kısa ömürlü oldu. Yaklaşık bir yıl sonra, gazeteciyken mücadele ettiği türden (kamu kaynaklarının var olmayan şirketlere aktarılması, bedeli şişirilmiş ihaleler gibi) karanlık işler yüzünden Githongo'nun ayağı kaydırılmaya çalışıldı. Yumuşak mizaçlı olmasına karşın Git-

hongo, eski kötü alışkanlıklara geri dönülmesini (özellikle de yolsuzlukla mücadele sloganıyla iktidara gelen hükümetin tavizkâr tutumunu) eleştirirken sözünü sakınmıyordu. İncelemelerini derinleştirmeye, yani işini yapmaya başladığında kıdemli bakanlar daha ileri gitmemesi konusunda kendisini uyardılar. Githongo, şahsını ve ailesini hedef alan kimliği belirsiz tehditler karşısında, göreve başlamasının üzerinden daha iki yıl geçmeden İngiltere'ye sürgüne gitmek zorunda bırakıldı.

Ray, araştırmalarından elde ettiği son bulguları, Kenya'nın yolsuzlukla mücadelesine öncülük eden Githongo'nun kavgasını uzaktan sürdürdüğü yerde kendisiyle paylaştı. Githongo, bu savaşı sürdürürken ihtiyaç duyacağı mühimmatı, yani Kenyalı kabine bakanlarının, devlet kaynaklarından çalınmış yüz milyonlarca dolarlık servete konmalarını sağlayan düzmece ihalelerin üzerinin örtülmesinde oynadıkları rolü belgeleriyle ortaya koyan ayrıntılı bir dosyayı beraberinde Oxford'a getirmişti.

Githongo ne geçmişini pişmanlıkla anıyor, ne de geleceğe bakarken yenilgiyi kabullenmiş bir tutum sergiliyor. Çabaları sonucunda Kenya'da yaşanan üst düzey yolsuzluklar hem ülkesinde hem de yurtdışında ilgi çekti. Githongo'nun yaşamının geri kalanını sürgünde sessizce geçirmeye kesinlikle niyeti yok. Kenya'ya dönmeyi planlayan Githongo, Oxford'daki zamanını döndüğünde tam olarak ne yapması gerekeceğini düşünerek geçiriyor.

Githongo ve onun gibiler, ülkelerini yoksulluktan kurtarmak için hayatlarını tehlikeye atmışlardır; onların çabaları sayesinde Kenya'da ve diğer yoksul ülkelerde gerçek ilerlemeler olacaktır. Biz, siyasetçi ya da John Githongo gibi gözü pek bir aktivist değiliz, araştırmacıyız. Ancak, ekono-

mi haydutlarına karşı verilen küresel mücadelede bizim de çorbada tuzumuz var. Bizler, bilgi, yeni fikirler, somut deliller ve belki biraz da bilgelik sunan kişileriz. Dünyanın John Githongo'ları, ellerinde bilgi silahı olmazsa yolsuzluğa, şiddete ve ulusların yoksulluğuna karşı mücadeleyi en iyi nasıl yürüteceklerini bilmekte çok daha zorlanacaklardır. Biz kalkınma iktisatçıları adım adım ilerliyor ve araştırmalarımızın dünyadaki milyarlarca yoksula sürdürdükleri mücadelelerde bir nebze de olsa esin kaynağı olabileceğini, onlara cephane sağlayabileceğini umut ediyoruz.

Teşekkür

Bu kitabın ortaya çıkmasında payı olanlara ve kitabın temelini oluşturan araştırmaları yapanlara ne kadar teşekkür etsek azdır.

Öncelikle, gerek yazma sürecinde anlayışlı tavsiyelerde bulunan, yönlendirmeler yapan ve bize destek olan, gerekse kitabın taslağını bıkıp usanmaksızın defalarca (ve defalarca) okuyan Princeton University Press'den müthiş editörlerimiz Tim Sullivan ile Seth Ditchik'e teşekkür etmek istiyoruz. Kitabın son hâlinin her sayfasında onların entelektüel izleri var. Dale Cotton mükemmel bir yazı işleri hizmeti sundu ve yayınevinin tüm çalışanları kitabın hazırlanması sırasında olağanüstü bir iş çıkardılar.

Aralık 2007'de U.C. Berkeley'de düzenlenen Ekonomi Haydutları "mini konferansı"na katılan Kaliforniyalı meslektaşlarımız Pierre–Olivier Gourinchas, Chad Jones, Shachar Kariv, Pete Klenow, David Levine, Enrico Moretti ve Dan Posner'a, hem kitabı baştan sona dikkatle okudukları, hem